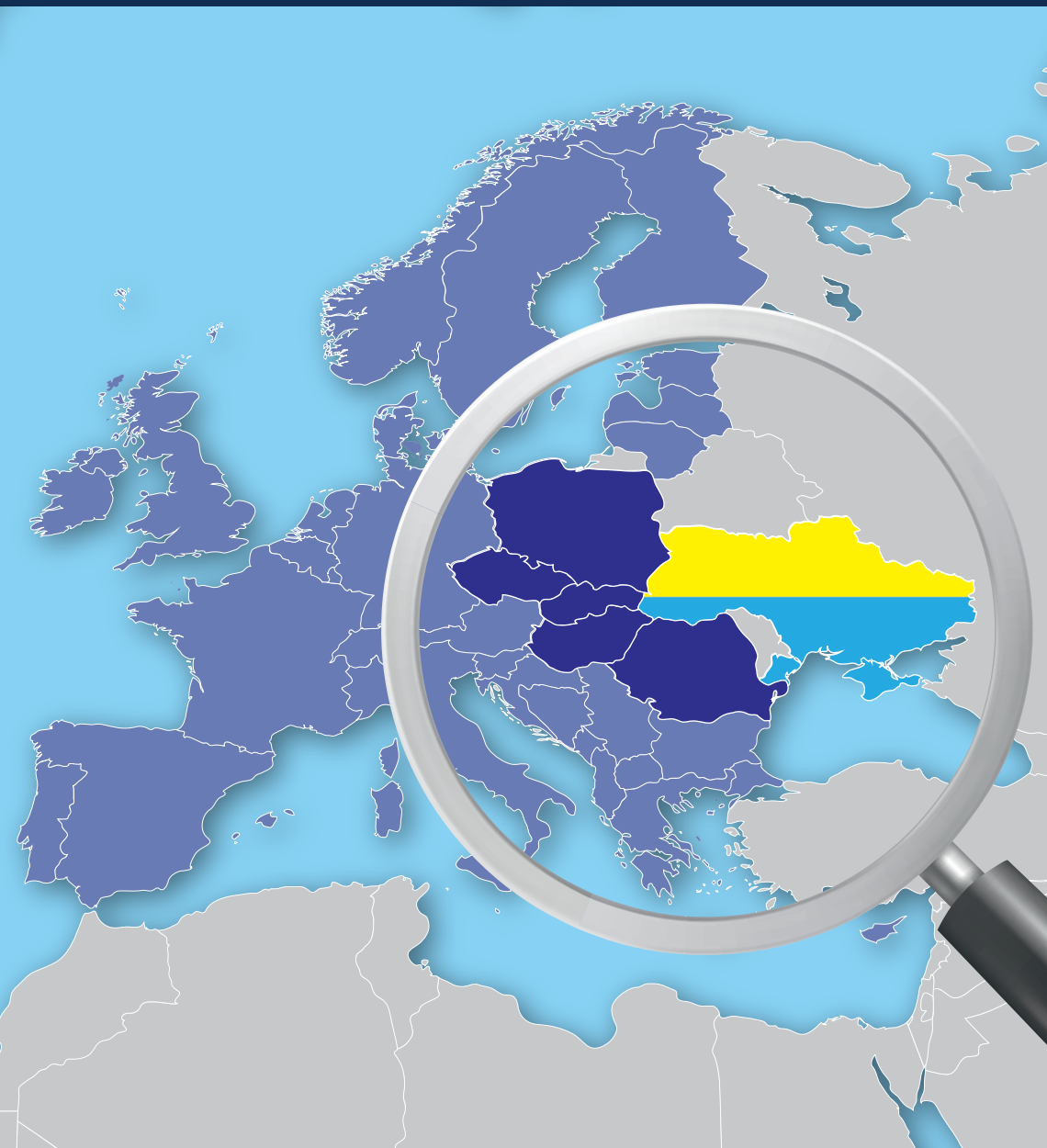

Razumkov
centre

№ 1-2 (197-198)
2025

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

ГЛОБАЛЬНІ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ
ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

ГОТОВНІСТЬ ЄВРОПИ
ДО ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ

УКРАЇНА-ЄВРОПА:
СТВОРЕННЯ НОВИХ
ТОЧОК ДОТИКУ

УКРАЇНА І СУСІДНІ КРАЇНИ-ЧЛЕНИ ЄС: НОВІ ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

№ 1-2 (197-198) 2025

ЗМІСТ

2	Юрій ЯКИМЕНКО Передмова	94	Костянтин КУЗНЕЦОВ Боргова політика України в умовах повномасштабної війни: виклики для євроінтеграції. Досвід окремих країн ЄС
4	Василь ЮРЧИШИН, Віктор ЗАМЯТІН Інтеграційні особливості сучасного світу: від спільних цінностей до прагматичних інтересів	97	Ігор МАКАРЕНКО, Людмила ШТАНЬКО Україна і ЄС: економічні виклики євроінтеграції. Гуманітарний аспект
46	Микола СУНГУРОВСЬКИЙ Засади сек'юритизації економіки: українська модель	102	Геннадій РЯБЦЕВ Політичні та економічні виклики для інтеграції енергетичних ринків України та ЄС під час війни та повоєнної відбудови
52	Тетяна АРТЬОМОВА Засади регулювання прав власності в економіці метавесвіту: світовий досвід і реалії України	108	Микола СУДАКОВ Між стійкістю та адаптацією: вплив війни в Україні на соціально-економічну динаміку країн Східної Європи
59	Володимир БОДРОВ Євроінтеграція України в умовах економіко-політичних трансформацій ЄС	115	Ганна ХАРЛАМОВА, Марія НАУМОВА, Олександр БЕДЮХ Відкрита наука як драйвер євроінтеграції: публікаційна активність України в умовах геополітичних та економічних викликів
65	Олена БОРЗЕНКО Економічні принципи формування геоekonomічного простору сучасності на прикладі ЄС	118	Віталій ШАПРАН, Наталя ШАПРАН, Ігор БРІТЧЕНКО Вплив війни в Україні на фінансову стабільність країн ЄС
70	Олена ГЕРАСИМОВА Досвід країн Центральної та Східної Європи в підходах щодо оплати праці медичних працівників для підвищення престижності професії	125	Олександр ШАРОВ «Вишеградський» досвід запровадження євро: уроки для України
79	Ярослав ЖАЛІЛО Євроінтеграційні інтенції України в контексті загальноєвропейських викликів	134	Наталія ШЕЛУДЬКО Європейська інтеграція України: системні загрози
83	Владислав ЗИМОВЕЦЬ Рух капіталів між Україною і сусідніми країнами-членами ЄС: тенденції та фактори	137	ОКРЕМІ РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ, ЩО ПРОВДИЛОСЯ СОЦІОЛОГІЧНОЮ СЛУЖБОЮ ЦЕНТРУ РАЗУМКОВА
91	Сергій КОРАБЛІН Структура світового виробництва: 2035 рік		

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Президент Центру Разумкова —
шеф-редактор журналу
«Національна безпека і оборона»

Юрій Якименко

Генеральний директор
Центру Разумкова

Павло Пинзеник

Наукові редактори випуску

Юрій Якименко,
Василь Юрчишин

Редактори-коректори

Зорина Міщеня
Катерина Ягович

Дизайн і макет

Тетяна Овсяник

Техніко-комп'ютерна
підтримка

Володимир Кекух
Євген Скрипка

Журнал зареєстровано в Державному комітеті інформаційної політики
України, свідоцтво KB № 4122.

Журнал видається з 2000 р. українською та англійською мовами.

Електронне видання.

Адреса редакції:

01032, Київ, бул. Т. Шевченка 336, 7 поверх

тел.: (044) 201-11-98

e-mail: info@razumkov.org.ua, вебсторінка: www.razumkov.org.ua

У разі використання матеріалів, посилання на журнал
«Національна безпека і оборона» є обов'язковим.

Усі фотоматеріали, розміщені в цьому журналі, взяті
із загальнодоступних джерел.

© Центр Разумкова, 2025

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c8/European_Council_%2838185339475%29.jpg

УКРАЇНА І СУСІДНІ КРАЇНИ-ЧЛЕНИ ЄС: НОВІ ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

ПЕРЕДМОВА

2025 р., ймовірно, запам'ятається прискоренням трансформацій у структурі цінностей сучасного глобалізованого світу, зумовлених «прагматизацією» міжнародних відносин і міжнародного порядку. Для більшості країн невизначеність намірів і дій провідних акторів світу формує надвисокі ризики для розвитку, оскільки породжувана нестабільність руйнує правила та інститути, на яких значною мірою зростає сучасний світ,

посилює глобальні макроекономічні розбалансування, розмиває перспективи майбутнього.

Війна в Україні для багатьох держав актуалізувала проблему вибору власної принципової позиції, оскільки стала реальним і вельми наочним прикладом протистояння між прихильниками демократичних, гуманістичних цінностей, і табором автократій, з їх зневагою до людського життя. В цьому контексті варто розглядати сучасну

геополітичну роль Європи. Цілком логічно, що для України характерною рисою сьогодення є поступове і послідовне формування нової якості партнерства Києва і Брюсселя, яке має на меті як суспільно-політичне та соціально-економічне посилення України, так і спільне протистояння російській експансії в Європі.

Мужня боротьба українського народу проти ворожої агресії сформувала для Європи потреби не лише партнерської підтримки України, але й збереження миру та безпеки на європейських теренах загалом. Критичною умовою для оновлення Європи є зміцнення політичних, дипломатичних, економічних зв'язків між європейськими країнами, недопущення агресивного популізму, покращення прозорості у дійсних намірах і рішеннях країн та союзів як у суспільно-політичних, так і соціально-економічних сферах.

У цьому зв'язку місце України, роль українського фактору для Європи мають виключне значення не лише як консолідуючий чинник для гарантування європейської безпеки, але і як чинник зростання її

(Європи) геополітичної ваги. В часи глобальної нестабільності, знецінення правил і руйнування усталених норм, саме Європа покликана зберігати і захищати інститути, на яких ґрунтується демократичний світ, долаючи при цьому внутрішні і зовнішні виклики. Саме Європа покликана послідовно підтримувати європейський вибір України, як вибір на користь демократії та свободи. Адже ця підтримка прискорюватиме оновлення і зміцнення самої Європи, а також її авторитет і впливовість у світовій спільноті.

У цьому виданні журналу «Національна безпека і оборона» представлені аналітична доповідь Центру Разумкова, а також позиції (у форматі авторських статей і тез, у т. ч. дискусійного характеру) провідних вітчизняних фахівців стосовно складних і суперечливих ризиків і викликів, які постають перед Україною як у безпековій, так і інтеграційній сферах у процесі відновлення і будівництва нової держави.

Юрій ЯКИМЕНКО,
Президент Центру Разумкова
25 жовтня 2025 р.

ІНТЕГРАЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО СВІТУ: ВІД СПІЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ДО ПРАГМАТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ*

Василь ЮРЧИШИН,
директор економічних
програм Центру Разумкова

Віктор ЗАМЯТИН,
директор політико-правових
програм Центру Разумкова

Перша чверть ХХІ ст. завершується ситуацією, яку, можливо, згодом охарактеризують як «період стратегічної нестабільності» на глобальному рівні, що швидко заміщає ситуацію стратегічної невизначеності.

З одного боку, підваженими є основи світоустрою, вироблені після Другої світової війни, базованого на балансі між «полюсами», знаходження механізмів співіснування та співпраці між ними. З іншого боку, підваженими виявилися декларовані цінності з акцентом на правах людини, різноманітності, мультикультуралізмі.

Західний світ не демонструє очікуваних єдності, зрілості, готовності до спільної відповіді на наявні і потенційні виклики, тоді як на світовій сцені про свої глобальні та регіональні амбіції заявляють інші гравці, що ще нещодавно не розглядалися як глобальні чи регіональні лідери¹.

Триває дискредитація ООН як механізму запобігання конфліктам та війнам, особливо з

огляду на те, що країна-агресор вільно почувається у Раді Безпеки ООН та багатьох її інституціях.

Країна, що вважалася безперечним лідером західного світу — США — намагається дистанціюватися від проблем Європи, концентруючись на власному баченні ієрархії проблем та викликів, власному баченні підходів до міжнародних відносин. Те, що цю

* Публікація виконана в рамках проекту Центру Разумкова «Глобальні кризи, ризики і виклики для України»

¹ До таких питань Центр Разумкова неодноразово звертався у попередніх публікаціях. Див., зокрема: Геополітичні та геоекономічні зміни, формовані під впливом російської агресії, та оновлення місця України у світовому просторі, 2022 р.; Сучасні трансформації світового економічного порядку. Виклики і можливості для України, 2025 р. та ін.

Вказані та інші публікації знаходяться у вільному доступі на сайті Центру Разумкова — <https://razumkov.org.ua>.

політику символізує Президент Трамп, означає, що в американському політикумі та суспільстві в цілому перемогла саме ідея певного відсторонення і спроби повернення до ситуації сторічної давності.

Підважено й систему міжнародної торгівлі, яка зазнала стресу з моменту вступу Трампа на посаду президента США, що лише підкреслює вразливість однополюсної картини світу. Для більшості країн невизначеність намірів та дій провідних акторів світу формує надвисокі ризики для розвитку, оскільки породжувана нестабільність руйнує правила та інститути, на яких значною мірою зростає сучасний світ, посилює глобальні макроекономічні розбалансування, розмиває перспективи майбутнього².

Втім, очевидне прискорення трансформацій у структурі відносин сучасного глобалізованого світу, зумовлених «прагматизацією» міжнародних відносин та міжнародного порядку, ініціатором яких (трансформацій) виступили США, не означає ні відмови від збереження самих опор глобального устрою (але за умови їх радикального оновлення), ні тим більше руху до встановлення новітніх «темних віків», що вже не раз пророкувалося.

Геополітичний вплив США за будь-якої влади робить їх незамінними для збереження прийнятного для всіх учасників глобального порядку³, хоча відновлення довіри напевно буде складним та болісним процесом.

Очевидною необхідністю для Європи як для одного з осередків стабілізації й розвитку є віднайдення своєї геополітичної ролі, що набуло особливої актуальності як з російською агресією проти України, так і з поступовим, але наполегливим рухом Китаю до формування власних геополітичних амбіцій на глобальному рівні.

Власне, європейський безпековий ландшафт вже зазнав змін, значення яких може бути значно більшим, ніж розширення НАТО на Схід Європи. Складні внутрішньополітичні

процеси в багатьох європейських країнах з одного боку, посилюють ризик переходу влади на певний період до сил, що практикують антиєвропейську, по суті, ізоляціоністську риторику з акцентом на протидію міграції, захист «традиційних цінностей» тощо. Проте з іншого боку, об'єктивна потреба диктує просування до досягнення стратегічної автономії об'єднаної Європи у питаннях безпеки в умовах, коли більше неможливо покладатися тільки на США в якості страхового поліса, досягнення більшої єдності у питаннях зовнішньої політики, виходу на інші рівні геополітичних ігор.

Своєю чергою, поступове формування нової якості партнерства між Україною та Європейським Союзом, Україною та НАТО (принаймні, європейськими союзниками), утворення нових формальних і неформальних об'єднань, які мають на меті посилення глобальної ролі Європи, віднайдення належного місця України в Європі, спільне протистояння новітнім викликам є невід'ємною частиною новітніх європейських процесів, основою для нового імпульсу розвитку в багатьох сферах, як і фундаментом повоєнного відновлення та становлення вже в новій якості самої України.

Отже, запит на нову філософію і новий зміст загальноєвропейських інтеграційних процесів актуалізується одночасно з наростанням популістичних рухів і тенденцій до розвитку національних егоїзмів, вироблення спільних безпекових, енергетичних, торговельних, виробничих та багатьох інших політик.

З історії XX ст. можна згадати, що саме радикальні зміни ситуації із настанням нестабільності надали поштовх до концептуальних світоглядних змін, результатом чого стало утворення нових глобальних інституцій, вироблення нової інтеграційної філософії в Західній Європі, широке залучення США до європейських справ (економічна відбудова з гарантуванням безпеки) з поширенням цього впливу на глобальний простір.

² El-Erian M. Is America Breaking the Global Economy? – FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/america-breaking-global-economy-uncertainty-world-mohamed-el-erian>.

³ Chang J., et. Al. Midyear Outlook: Paradoxes – Promises Made and Promises Kept. – JP Morgan Research, 23 липня 2025 р.

Конкуренція Заходу та Сходу балансувалася в ООН, яка, втім, не відіграла своєї проєктованої ролі ні під час Карибської кризи, ні під час інтервенції СРСР в Угорщину та Чехословаччину, а потім в Афганістан.

Розпад очолюваної системи СРСР зламав двополюсну картину світу і відкрив шлях до майже повної гегемонії Заходу на чолі з США і разом з тим вивів на нову орбіту процеси європейської інтеграції, які перейшли від ідеї спільного ринку до створення об'єднаної європейської спільноти на основі демократичного устрою, спільного правового, фінансового, економічного, безпечного простору.

Одним з парадоксів цього феноменального розширення було одночасне зміцнення європейської ідеї та послаблення механізмів її забезпечення. Збереження правила ухвалення рішень на основі консенсусу в ЄС та НАТО, зайва формалізація і бюрократизація функціонування цих інституцій, що об'єднали країни з різним бекграундом, різним рівнем суспільного розвитку, різним баченням пріоритетів ускладнювали ухвалення необхідних рішень, призводили до відкладення необхідних рішень, невчасного і неадекватного реагування. Це в результаті викликало наростання різних єроскептичних рухів у країнах-членах ЄС.

Недостатній досвід розвитку демократичних інституцій у багатьох суспільствах, не завжди належний рівень комунікацій з ними, разом із очевидними політичними прорахунками (можна згадати провал політики мультикультуралізму, невдалу політику прийняття мігрантів, економічні прорахунки багатьох урядів європейських країн) посилили суспільну підтримку популістичних⁴

та консервативних політичних угруповань, які часто виступають проти основоположних норм і цінностей ЄС, проте не заперечують і надалі користатися з спільного бюджету Союзу.

Отже, для більшості країн світу, і насамперед для європейських, невизначеність намірів та дій провідних акторів формує надвисокі ризики для розвитку, оскільки породжувана нестабільність руйнує правила та інститути, на яких значною мірою зростає сучасний світ, посилює глобальні макроекономічні розбалансування, розмиває перспективи майбутнього⁵. У цьому контексті російська агресія проти України стала одним з індикаторів подальших векторів розвитку як європейського простору, так і світу в цілому, оскільки вона висвітлила наявні проблеми та можливості.

Ця публікація присвячена аналізу як сучасного оновлення глобалізованого світу, зумовленого зростанням суперечностей у трикутнику США-ЄС-Китай, так і соціально-економічному розвитку окремих європейських постсоціалістичних країн, які у 2004-2007 рр. стали членами ЄС – Чеської Республіки (Чехії), Угорщини, Польщі, Румунії, Словаччини – і які тут узагальнено позначатимемо як розширення Вишеградської групи – В4+⁶.

Акцентація уваги на вказаній групі країн В4+ зумовлена тим, що вони разом з Україною, по-перше, утворюють східний форпост демократичної Європи. По-друге – є важливими транзитними країнами або країнами призначення для українських біженців⁷. І від злагоди і міцності взаємодії країн східного форпосту залежить безпека і розвиток демократичного світу загалом.

⁴ Уточнюючи, у короткостроковій перспективі популізм призводить до вищих темпів інфляції з вельми обмеженими соціально-економічними зрушеннями. У довгостроковій перспективі, країни, якими керують популістські лідери, часто стикаються зі значними проблемами, включаючи зниження економічного зростання, погіршення, збільшення боргового навантаження. – Chang J., et. Al. Midyear Outlook: Paradoxes-Promises Made and Promises Kept. – JP Morgan Research, 23 липня 2025 р.

⁵ El-Erian M. Is America Breaking the Global Economy? – FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/america-breaking-global-economy-uncertainty-world-mohamed-el-erian>.

⁶ Скорочення В4+ стосується лише даної публікації та не має жодного відношення до будь-яких формалізованих міжнародних груп чи об'єднань. Для позначення країн, у т. ч. В4+ тут використовуються визнані трилітерні міжнародні скорочення-аббревіатури – Чехія (CZE), Угорщина (HUN), Польща (POL), Румунія (ROU), Словаччина (SVK) та ін. (порядок відповідає класифікації Світового банку).

Хоча формально Чехія не є нашим безпосереднім сусідом, однак фактично цілком співвідноситься з характеристикою сусідської країни.

⁷ Kandrik M. The Defense Impact of the Ukraine War on the Visegrád Four. – GMF, <https://www.gmfus.org/news/defense-impact-ukraine-war-visegrad-fou>.

ГЛОБАЛЬНІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Починаючи з 1945 р., десятки країн Азії, Європи та Близького Сходу у сфері безпеки та захисту демократії поклалися на США. До цього кола належали країни-члени НАТО; країни Індо-Тихоокеанського регіону, які входили до офіційних військових альянсів США (Австралія, Японія, Південна Корея); інші стратегічні партнери (Ізраїль, Саудівська Аравія); низка країн, розкиданих по всьому світу (Чилі, В'єтнам), які схильні працювати зі Сполученими Штатами на дружніх засадах. Вказане коло союзників і партнерів підтримувало лідерство США протягом десятиліть не тільки тому, що американська наддержавна була сильною, але й тому, що вона представляла надію на кращий і справедливіший світ⁸.

Президент США Трамп і його адміністрація починаючи з січня 2025 р. виступила із набором пріоритетів, які засвідчили — щонайменше чотири найближчі роки триватимуть спроби якщо не зламу усталених до того принципів і підходів до міжнародної політики, то принаймні радикальних змін, наслідки яких явно не прораховувалися⁹:

- ✓ оголошення провідною країною світу про запровадження широких «драконівських» тарифів, які охоплюють практично всі країни, що фактично означало початок тарифної війни (хоча в результаті зокрема, проти Китаю такі тарифи не були запроваджені),
- ✓ свідоме ослаблення чи навіть руйнування системи верховенства права, глобальних альянсів та інститутів, за якими вбачався стійкий економічний порядок (зокрема, СОТ¹⁰),
- ✓ значні зміни в політиці громадянства, обмеження імміграції, широких примусових депортацій,

✓ неконтрольоване скорочення уряду, у т. ч. структурних підрозділів, які опікувались міжнародним розвитком (зокрема, фактична ліквідація USAID),

✓ скорочення фінансування науки, академічної підтримки іноземним фахівцям,

✓ намагання підпорядкування головного (глобального) фінансового інституту, Федерального резерву, президентській адміністрації та ін.

Сюрпризом для багатьох стало те, що Трамп розпочав каденцію з оголошення територіальних претензій до союзних Канади (пропозиція стати 51-м штатом разом з оголошенням тарифної війни), Данії (однозначні наміри щодо анексії Гренландії), а також відновлення юрисдикції США над Панамським каналом.

Варто згадати також відверту підтримку наближеними до Трампа на той час особами популістських радикально правих рухів у Європі, фактичну відмову від союзницьких зобов'язань.

Одним з найголовніших пріоритетів діяльності адміністрації Трампа було проголошено припинення воєн і встановлення стійкого довготривалого миру в усіх гарячих точках світу, а також недопущення розгортання нових воєн («... війна навіть би не розпочалася»). Від початку це відбувалося у доволі цікавий спосіб — фактичну спробу примусу до капітуляції жертви агресії (України). При цьому Трамп всіляко уникав засудження країни-агресора — росії, демонстрував повагу до її керівників, а США навіть проголосували проти резолюції ООН із засудженням російської агресії (разом з білоруссю, КНДР). Реакція американського керівництва на нещодавні відверті російські провокації європейських країн-союзників була такою, що швидше спонукала Москву до нових провокацій.

⁸ MacMillan M. Making America Alone Again. — FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/making-america-alone-again-alliances-margaret-macmillan/>.

⁹ Gensler G., et al. The economic consequences of the second Trump administration: A preliminary assessment. — CEPR, <https://cepr.org/voxeu/columns/>.

¹⁰ Ряд нових «заходів» взаємозалежні і взаємно посилюючі. Так, жорсткі односторонні тарифи порушують принцип недискримінації, який був основоположною нормою СОТ і опорою торговельного розширення, тим самим підриваючи основний принцип багатосторонності та глобальної торгівлі, заснованої на правилах.

Отже, одним з головних викликів сьогодення стало самоусунення США від функції «глобального поліцейського», що, втім, не було повністю неочікуваним (варто згадати, що США далеко не відразу визнали необхідність участі як у Першій, так і у Другій світових війнах), разом із знеціненням військових союзів з ними як таких і фактичною спробою підризу міжнародної системи торгівлі.

Зазначимо, що за результатами I півріччя 2025 р. «неординарні» заходи економічної політики вдарили радше по самих США (про що далі).

Американські суперечності. Ініційовані США перегляд і трансформація чинних глобальних механізмів торгівлі та економічної взаємодії не меншою мірою, ніж перегляд Білим домом своєї геополітичної ролі, вплине як на подальше позиціювання країни, так і на загальну картину світу.

Успіх, навіть заснований на певному диктаті, означатиме повноцінне відновлення впливовості США у світі, що втім, не означатиме повернення до звичного нещодавнього світоустрою. Поразка не лише призведе до знецінення і втрату авторитету Сполучених Штатів, але й спровокує певний хаос у міжнародних відносинах, поглибить наявні протиріччя і додасть нових.

Сьогодні міжнародні експерти поки однакові у тому, що світова економіка знаходиться у дедалі більшій невизначеності стосовно своїх перспектив. Хоча США та світові ринки капіталу на сьогоднішній день продемонстрували стійкість (не будемо при цьому забувати про певну інерційність економічних та фінансових процесів), однак показники та індикатори, пов'язані з реальним сектором вказують на посилення економічних коливань і ризиків, у т. ч. внаслідок втрати довгострокових орієнтирів економічної політики провідної країни світу, а також неочікуваним посиленням жорсткості ставлення до найближчих партнерів.

Перші результати діяльності нової адміністрації виглядають не надто оптимістичними. Так, ВВП впав у I кв. (на 0,5%), а у річному вимірі, хоча й зберігається позитивний показник, проте це за рахунок весняно-літнього періоду попереднього року. **Парадоксальність зниження ВВП** полягає не у падінні виробництва, а в ажіотажному імпорті товарів¹¹ та нарощуванні запасів після того, як було оголошено про підвищення тарифів, і до того, як мали набуті чинності вищі тарифи. Як і очікувалось, у літні місяці відбулося «коригування» імпорту (див. далі) і запасів, що «вирівняло» (у річному вимірі) квартальну динаміку ВВП до звичних показників (таблиця «Зростання ВВП США»¹²).

ЗРОСТАННЯ ВВП США, річний показник до відповідного періоду попереднього року					
I'24	II'24	III'24	IV'24	I'25	II'25
2,9	3,0	2,7	2,5	2,0	2,0

Негативна активність нової адміністрації США до найближчих економічних партнерів неминуче викликала питання — чи дійсно торговельні відносини між партнерами США та ЄС такі «однобокі», що навіть загрожують США, а тому потребують тарифних коригувань? Погляд на статистику надає дещо відмінну картину (діаграма «Торгівля між ЄС і США»¹³).

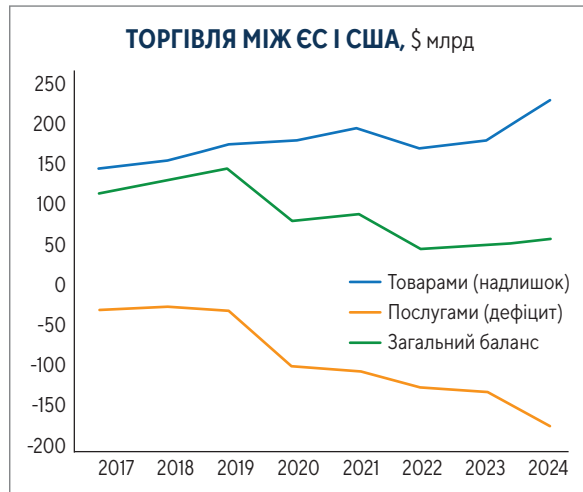
Дійсно, ЄС експортує до США значно більше товарів за вартістю, ніж імпортує звідти — відповідне торговельне сальдо позитивне на користь ЄС. Однак у сфері послуг ситуація прямо протилежна: тут ЄС має дефіцит торгового балансу зі США, оскільки країна продає ЄС значно більше послуг, ніж ЄС надає США. Відтак, **загальний дефіцит торгівлі США з ЄС** (позитивне загальне сальдо ЄС) **значно скоротився** з 2019 р. і у 2024 р. становив всього \$58 млрд, що при двадцяти трильйонних ВВП обох сторін зовсім не співвідноситься з катастрофічними оцінками.

¹¹ Імпорт товарів у березні склав \$345 млрд, що є найвищим місячним показником за всю історію спостережень. Нагадаємо, імпорт у структурі ВВП враховується зі знаком мінус.

¹² Тут і далі, якщо не вказано інше, використані дані, наведені у World Bank Indicators — <https://data.worldbank.org/indicator/Tradingeconomics>, <https://tradingeconomics.com/indicators>.

¹³ Buchholz K. EU-U.S. Trade Levels Out Between Goods and Services. — statista, <https://www.statista.com/chart/34886/net-deficit-surplus-of-eu-trade-with-the-united-states/>.

Зазначимо, що імпорт послуг включає збори за використання інтелектуальної власності, а також телекомунікаційні, ІТ та інформаційні послуги. Тобто сфери, де домінують американські глобальні корпорації. Це, зокрема, пояснює, чому в дискусіях про новий торговельний порядок **США не торкаються послуг**.

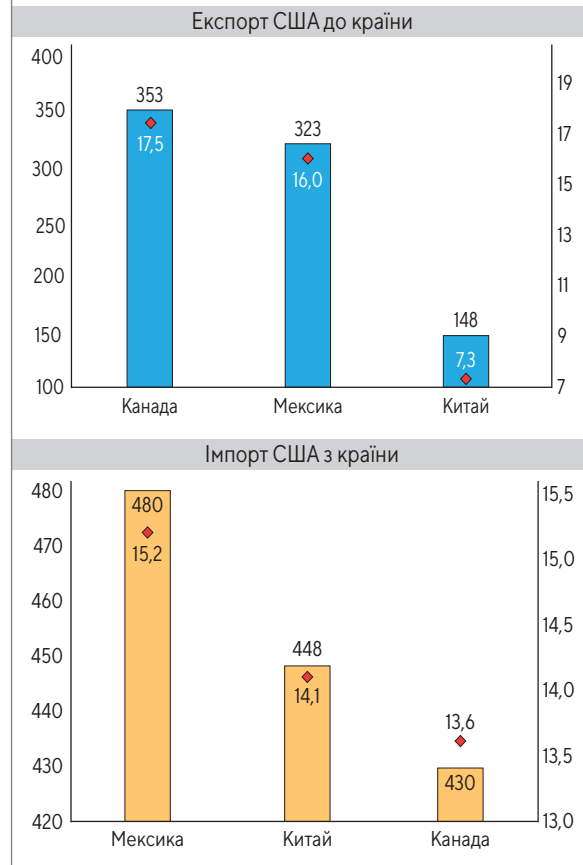

Досить цікавою особливістю найбільшої економіки світу є **відносно слабка географічна диверсифікація зовнішньої торгівлі**, що слугує одним з чинників тарифної війни. Так, США у 2023 р. експортували \$2,0 трлн, а імпортували товарів на \$3,2 трлн. З цього експорту товари, що поставлялися в Канаду, становили понад \$350 млрд (близько 18% загального експорту). Частка Мексики становила 16%, Китаю — 7% (діаграма «Торгівля США з найбільшими партнерами»). Частка ж імпорту з Мексики, Китаю і Канади становила близько 43% усього імпорту товарів США¹⁴.

Тому з точки зору потреб торговельного збалансування накладання високих тарифів на країни, звідки надходять найбільші обсяги імпорту, могло б розглядатись як раціональне. Суперечність же пов'язана з тим, що крім Китаю це найближчі країни (у т. ч. як учасники Північноамериканської зони вільної торгівлі USMCA, створеною за часів Трампа у 2020 р.), і торговельні потоки не виникли раптом, а стали результатом економічної політики, завдяки яким відбувалось зростання США.

ТОРГІВЛЯ США З НАЙБІЛЬШИМИ ПАРТНЕРАМИ,

Обсяг — ліва шк. (\$ млрд),
частка загального — права шк. (%)

Особливість розвитку економічної ситуації у США у І п/р. 2025 р. значною мірою визначається **шоковим зростанням тарифів**, яке торкнулося майже всіх країн світу, що, як вказано, призвело до різкого збільшення імпорту до США, а дефіцит торгового балансу США у березні досяг історичного рекорду у майже \$140 млрд, однак не виявив критично негативного впливу на реальний сектор економіки. Втім, услід за зменшенням імпорту, у квітні-травні зменшився і торговельний дефіцит до «звичних» \$60-75 млрд.

Хоча **торговельна угода між ЄС та США**, досягнута у липні 2025 р., є позитивним кроком для послаблення торговельної війни¹⁵, однак все ж викликала численні негативні коментарі, оскільки в ній (угоді) міститься **ряд асиметричних зобов'язань для Євросоюзу** (про що докладніше далі).

¹⁴ Zandt F. Trump Tariff Plans Would Hit Most Important Trade Partners. — statista, <https://www.statista.com/chart/33851/countries-with-the-highest-value-of-good-imported-into-exported-from-the-us>.

¹⁵ Fact Sheet: The United States and European Union Reach Massive Trade Deal. — The WHITE HOUSE, <https://www.whitehouse.gov/fact-sheets/2025/07/>.

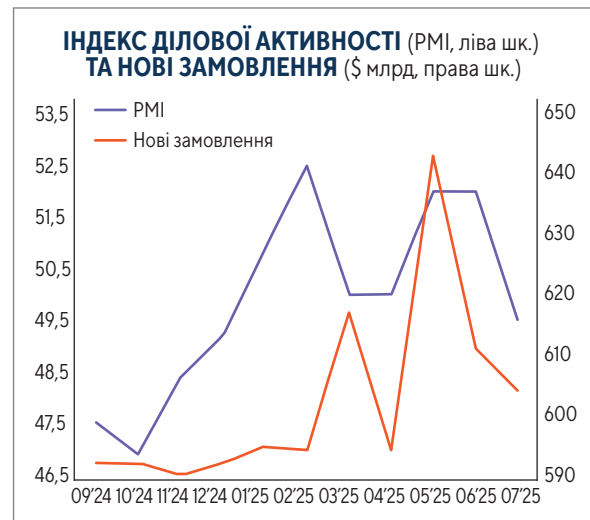
Однією з цілей запровадження тарифного шоку оголошувалось **бюджетне збалансування**. Згідно з даними, опублікованими Міністерством фінансів США, надходження від митних зборів дійсно зросли більш ніж утричі в період з березня по червень, досягнувши (у червні) історичного максимуму у майже \$27 млрд. А за три квартали 2025 фінансового року (який триває 1 жовтня – 30 вересня) митні доходи США вже досягли \$108 млрд, перевищивши попередній рекорд у \$99,9 млрд за весь фінансовий 2022 р.¹⁶ Здавалося б, тарифний механізм наповнення скарбниці працює.

Однак, загальний обсяг державних надходжень з жовтня 2024 р. по червень 2025 р. склав близько \$4 трлн. Тобто митні надходження склали лише 2,5% доходів федерального уряду, при тому, що податки на доходи фізичних осіб, внески на соціальне страхування та податки на прибуток корпорацій становлять левову частку (95%) від загального обсягу. Відтак, **тарифні запровадження практично не можуть вплинути** на покращення бюджетної структури, а, як ми вказували раніше, слугують інструментом примусу або торгу для прийняття іншими країнами торговельних умов, якими їх бачить американська адміністрація¹⁷.

Зазначимо, (тарифне) подорожчання всього імпорту неминує призведе до зростання виробничих витрат, послаблення економічних стимулів і **підвищення інфляції та її очікувань**.

Саме ці ефекти почали проявлятися, і не стало дивиною **послаблення ділової активності у зв'язку з продовженням системної невизначеності**. Так, з початку року індекс ділової активності у виробничому секторі PMI засвідчує скорочення економічної активності, хоча й залишається вищим, ніж у II п/р попереднього року. Водночас, піддавались значним коливанням нові замовлення (один з важливих показників, який засвідчує передчуття бізнесу), на які впливало зростання цін за рахунок тарифів (діаграма «Індекс ділової активності та нові замовлення»). Між тим, як і у випадку з імпортом, відтермінування запровадження гальмуючих тарифів спонукало бізнес до різкого збільшення обсягів нових замовлень, упереджуючи ймовірний ціновий шок.

Поки великий американський бізнес налаштований не надто оптимістично – фондові індекси після перемоги Трампа і на початку 2025 р. демонстрували спадну динаміку. Спочатку великі компанії вітали зміну адміністрації. Однак, оголошення про нову тарифну політику спричинило суттєве ослаблення ринків. Навіть стався обвал після оголошення тарифів на «День визволення». Часткове скасування цих зборів і початок переговорів допомогло цінам відновити зростаючу динаміку (діаграма «Індекс S&P500 і доходність 10-річних державних облігацій США»). Однак, інвестори, як і раніше, **побоюються, що тарифи Трампа, в якій би формі вони не були, спровокують інфляцію і пригнічуватимуть економічне зростання**.

¹⁶ Richter F. U.S. Tariff Revenue Surges Amid Trump's Trade War. – statista, <https://www.statista.com/chart/34892/>.

¹⁷ Український фактор у геостратегічному оновленні. – Центр Разумкова, 2025 р., <https://razumkov.org.ua/statti/ukrainskyi-faktor-u-geostrategichnomu-onovlenni>.

«Знервованість» світових інвесторів, включаючи американських, зрозуміла – вони просто матимуть менше безпечних місць для вкладення своїх заощаджень, оскільки американські активи стануть менш надійними і менш привабливими. Ця підвищена нестабільність призведе до зростання довгострокових середніх процентних ставок за державними борговими зобов'язаннями США. Всі позичальники, приватні і суверенні, які беруть участь у фінансовій системі США, відчують на собі тягар підвищення процентних ставок, тому що всі кредити «прив'язані» до казначейських ставок¹⁸.

Також небезпідставними є побоювання інфляції. У червні річна інфляція зросла до 2,7% з 2,4% у травні, що є найшвидшим темпом з лютого (таблиця «Інфляція»). Однак інфляційні очікування були ще вищими. Є підстави стверджувати, що значно слабший тиск на інфляцію відбувався внаслідок зменшення ціни на нафту та енергоресурси, у т. ч. на світових ринках. Між тим, в осінньо-зимовий період інфляційний тиск напевне посилиться.

ІНФЛЯЦІЯ, % у річному обчисленні							
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
3,0	2,8	2,4	2,3	2,4	2,7	2,7	2,9

Суперечлива ситуація спостерігається у сфері зайнятості, що також належить до критеріальних, при оцінці діяльності владних інститутів США, оскільки однією з цілей тарифного «нападу» оголошувалось повернення бізнесів до США, підвищення промислового виробництва і добробуту. У цьому контексті і дещо ширше зазначимо наступне.

Падіння потужностей у виробництві та експорту товарів у США не односторонньо зумовлено китайським експортом, як сьогодні часто стверджується. Десятиліття деіндустріалізації завдали шкоди значній кількості американської робочої сили і підірвали національну безпеку США, створивши залежність ланцюжків поставок від потенційних супротивників¹⁹.

Зниження зайнятості в обробній промисловості США – один з найважливіших чинників послаблення промислового потенціалу у США. Так, падіння промислового виробництва у США розпочалося з початку 2000-х рр., коли Китай, хоча й збільшував виробництво, однак ще не міг претендувати на статус виробничого та експортного «гегемона».

Більше схоже на те, що сходження Китаю як виробничого майданчика для світової економіки прискорило тенденцію зниження промислового потенціалу у США, але не викликало її повністю самостійно. Втім, на тлі стрімкого зростання Китаю та інших висхідних країн, в останнє десятиріччя США все ж вдалося зберегти свою частку виробничих потужностей у світовому промисловому виробництві (17-18% світової доданої вартості, створюваної у промисловості), що, вірогідно, й визначає промислову межу в економіці США.

Однак, ситуація може помітно змінитись через інноваційний фактор. Хоча США залишаються провідною країною у розробках і впровадженнях, однак, згідно даних Глобального індексу інновацій розрив між двома економічними суперниками наразі становить лише 5,1 бала, при тому, що у 2015 р. він становив 12,6 бала²⁰. США утримують лідерство значною мірою завдяки великим витратам на дослідження і розробки – у 2024 р. на країну припадала майже половина загальних витрат на цю сферу (47%), тоді як на Азію – 30% (переважно за рахунок Китаю – 18%, Японії – 7%). Тим часом, Китай лідирує у таких практичних сферах, як патентні заявки, експорт творчих товарів і промислові зразки.

Зазначимо, перша тарифна війна Трампа не призвела до масового повернення виробничих потужностей (інвестиції в основний капітал зросли лише символічно) і збільшення промисловості, а також навіть зменшила зайнятість. Більше того, зниження доданої вартості у промисловості США

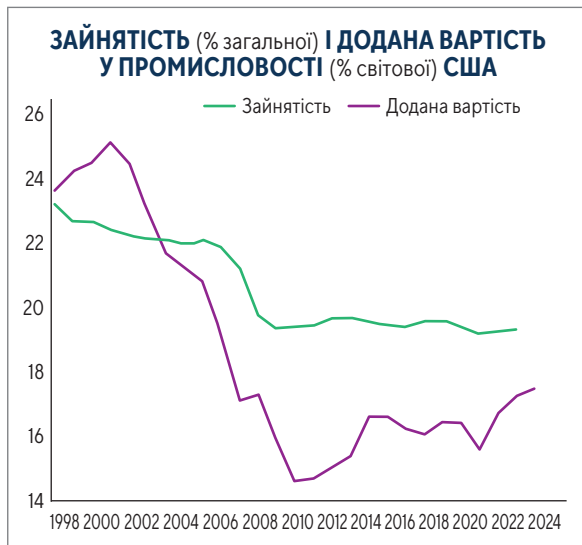
¹⁸ Posen A. The New Economic Geography. – FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/new-economic-geography-posen>.

¹⁹ Adeyemo W. World economy was already broken. – FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/world-economy-was-already-broken-adeyemo-zoffe>.

²⁰ Fleck A. The U.S.-China Innovation Gap Is Getting Narrower. – statista, <https://www.statista.com/chart/35176/us-china-innovation-gap/>.

чітко співвідноситься із зниженням зайнятості у промисловості (діаграма «Зайнятість і додана вартість у промисловості США»), і такі процеси, як вказано, започаткувалися задовго до початку китайської експансії. Остання можливо лише прискорила процеси виведення переробної промисловості США до інших країн, однак не була ініціатором таких процесів.

Слід врахувати ще один чинник порушення глобальної конкурентоспроможності. Останніми роками корпоративні «податкові гавані» також створили торговельні спотворення, які (поряд із субсидуванням) руйнують основи конкурентності, заохочуючи компанії переносити як виробництво, так і високовартісну інтелектуальну власність до юрисдикцій з низьким рівнем оподаткування²¹.

Повертаючись до нинішніх процесів слід зазначити: хоча зайнятість в економіці дещо зменшилась, однак найм залишався високим, а заробітна плата зростала. Втім, деякі сектори почали скорочувати працівників, зокрема, у травні федеральний уряд скоротив 22 тис. посад у рамках підвищення ефективності адміністрації, що формує вкрай обережні очікування стосовно подальшої динаміки безробіття. Свідченням можливих негараздів є **стійке зростання молодіжного безробіття**, рівень якого у червні сягнув 10%, що є найвищим показником з посткоронавірусного травня 2021 р. (діаграма «Безробіття серед молоді»).

Більше того, слід згадати ще про один «рекорд». Рівень безробіття серед нещодавніх випускників коледжів (віком 22-27 років) досяг 5,8% у березні – це найвищий показник за більш ніж чотири роки і на понад один повний відсотковий пункт вищий, ніж рівень січня. Наскільки критичний цей показник має проявитись вже восени 2025 р. (новий діловий цикл, який асоціюється з підвищенням попиту на кваліфіковану молодь).

Стосовно **споживачів**, які вельми широко голосували за Трампа, то їх **довіра різко впала** після того, як Трамп вступив на посаду. Дедалі активніше проявляються острахи підвищення цін і погіршення сподівань в результаті оголошеної тарифної війни, втрати роботи, якщо витрати роботодавців зростуть (через ті ж підвищення тарифів) (діаграма «Індекси споживчих настроїв та економічного оптимізму»). І якщо значення індексів у літні місяці дещо відновилися, то вже у вересні відновився спадний тренд.

²¹ Так, для прикладу, сьогодні Ірландія є третім за величиною експортером цифрових послуг у світі, багато в чому завдяки інтелектуальній власності, винайденій у провідних технологічних країнах. – Adeyemo W. World economy was already broken. – FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/world-economy-was-already-broken-adeyemo-zoffe>.

Певні **несподіванки проявляються у частині вартості долара**. Всупереч очікуванню більшості економістів і стратегів, тарифи не сприяли зростанню вартості долара США. Долар з початку року як почав слабо девальвувати, так і продовжував у I п/р, як відносно євро (діаграма «Курс долара до євро...»), так і більшості інших провідних валют. Зменшення ваги долара у зваженому торговельному кошику (діаграма «Зміна індексу зваженого курсу...») робить американські товари дещо дешевшими, що може посприяти розширенню експорту.

Недовготривалий курсовий шок стався на початку квітня, коли були оголошені нові тарифи, однак вже за кілька днів повернувся до «звичного» тренду (див. далі). Підписання торговельної угоди між США та ЄС посприяло деякому зміцненню долара. Однак, продовження суперечок з Китаєм не додає міцності американській валюті.

Останнім часом долар поведився так само, як і більшість валют, тобто рухається в напрямку, протилежному відсотковим ставкам (десятирічних казначейських облігацій США). З тих пір, як адміністрація оголосила про тарифи 2 квітня, кореляція між процентними ставками в США і доларом змінилася, що вказує на те, що починають проявлятися неекономічні чинники і стимули, які підштовхують долар вниз (при утриманні практично однакової доходності коротко- і довгострокових облігацій) (діаграма «Курс долара до євро і різниця доходності довго- і короткострокових облігацій США»).

Є підстави стверджувати, що такі чинники дедалі більше мають політичний «присмак». Цього року адміністрація Трампа кілька разів оголошувала про несподівану зміну політики, яка спровокувала економічну нестабільність: 2 квітня — тарифи на «День визволення»; у травні — фінансовий пакет витрат «Одна велика красива купюра»; і, протягом червня, кілька погроз ввести додаткові тарифи, а також бомбардування Ірану американськими силами. У відповідь на кожну з цих подій долар падав, тоді як довгострокові процентні ставки в США зростали, що вказує на відтік капіталу у відповідь на потрясіння.

Це, як вказано, виглядає дещо незвично. Протягом сучасної історії введення тарифів призводило до подорожчання валюти,

у т. ч. під час першого терміну Трампа. Однак цього року долар знецінився, оскільки президент ввів тарифи. Цей серйозний розрив з історичною моделлю свідчить про те, що глобальне занепокоєння з приводу нестабільності політики США почало переважувати звичайну втечу в безпечне місце, яка штовхає долар вгору²².

Хоча адміністрація США наполягає на посиленні значимості долара на міжнародних ринках (навіть загрожує санкціями тим країнам, які поставлять під сумнів резервний статус долара), однак слабка девальвація здається, навіть вітається. Що нагадує Plaza-accord (поки ніким не підтверджено). Однак, **якщо послаблення продовжуватиметься** на тлі нових тарифів, це може **провокувати сумніви стосовно долара як «безпечної гавані»**. Між тим, як і раніше, немає чіткої альтернативи казначейським облігаціям США, які є безпечними, стабільними та ліквідними, а також доступними у кількостях для задоволення величезного попиту на безпечні активи. Тому в експертів залишається впевненість, що, навіть якщо тарифи, санкції та субсидії становитимуть загрозу долару США, то втрата його гегемонії займе десятиліття²³.

Стосовно подешевшення долара, — зробимо одне зауваження за межами вказаних спостережень, яке стосується України. Особливість ситуації із здешевленням долара відносно євро полягає у тому, що **дорожчий євро допомагає європейським партнерам** (які створюють фонди допомоги у євро) України купувати більше оборонних товарів у американців, які (товари) потім передаються Україні для оборонних потреб. Тобто, незважаючи на те, що головні валютні запаси України доларономіновані (і борги доларономіновані), у контексті купівлі Євросоюзом мілітарних товарів для України слабка девальвація долара може навіть вітатись.

Поки ослаблення окремих, проте важливих, індикаторів носить цілком керований

характер. Однак, вже посиляє негативні сигнали світові, особливо зважаючи на те, що тиску піддаються країни-партнери, що може стати прискорювачем руйнування глобальної економічної системи, яку США будували і очолювали. Як наслідок, може відбутись перехід світу до більш невизначеного багатополярного економічного порядку, який, напевне, посилюватиме негативний вплив як на США, так і на світову економіку в короткостроковій і довгостроковій перспективі²⁴.

Тарифами по структурі світової економіки? Хоча дискусії стосовно «закінчення» глобалізації (і початку деглобалізації) продовжуються, однак передкризові шоки від нових тарифних ініціатив суттєво послабили їх (дискусій) інтенсивність. Споживачі та бізнес виграють від (глобалізованих) низьких цін на імпортовані товари та високих прибутків від міжнародного бізнесу. В той час, коли США намагаються зменшити свою залежність від іноземних ресурсів (захисаючись тарифами), зростання Китаю продовжує залежати від експорту, виробляючи близько 28% всіх експортних товарів.

Тому вкрай сумнівно, що тарифами вдасться суттєво змінити структуру світової економіки. Так, вже зараз **торговельне домінування Китаю зросло**, незважаючи на скорочення торгівлі з США. Експортні показники Китаю виявилися набагато стійкішими, ніж очікувалося: експорт у весняні місяці у кварталному вимірі зріс на 20%, а сальдо торговельного балансу досягало рекордних (позитивних) показників (у березні \$102 млрд, квітні \$96 млрд, травні \$103 млрд, червні \$115 млрд).

Хоча експорт Китаю до США скоротився на 40% у квітні та травні, але це було компенсовано тим, що китайські експортери знаходили нові ринки збуту та перевантажували експорт до США через треті країни Азії²⁵ (діаграма «Експорт Китаю до країн і регіонів...»²⁶). Так, у першій половині 2025 р. ASEAN стала найбільшим експортним

²² Posen A. The New Economic Geography. — FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/new-economic-geography-posen>.

²³ Chang J., et. Al. Midyear Outlook: Paradoxes—Promises Made and Promises Kept. / JP Morgan Research, 23 липня 2025 р.

²⁴ Gensler G., et al. The economic consequences of the second Trump administration: A preliminary assessment. — CEPR, <https://cepr.org/voxeu/columns/>.

²⁵ Chang J., et. Al. Midyear Outlook: Paradoxes — Promises Made and Promises Kept. — JP Morgan Research, 23 липня 2025 р.

²⁶ Fleck A. China Fills U.S. Exports Gap with ASEAN, EU & Africa. — statista, <https://www.statista.com/chart/34803/chinese-exports-to-selected-countries-groups-of-nations>.

ринком Китаю, обігнавши США та ЄС. Експорт Китаю до АСЕАН досяг \$322,5 млрд, перевищивши \$267,5 млрд ЄС і \$215,6 млрд США. Цей зсув, як вказано, пов'язаний зі зростанням геополітичної напруженості та тарифів у західних економіках, що **спонукає Китай диверсифікувати** своїх торговельних партнерів.

Водночас, загальний імпорт США у цей же період продемонстрував сплеск (у I кв.) (діаграма «Імпорт товарів США»), як упереджуючі заходи компаній на можливе стрімке підвищення тарифів (що здорожчує виробництво усередині США). Тому не є дивиною, що невдовзі імпорт зменшився (однак у I п/р 2025 р. залишився на 28% більшим, ніж у I кв. 2024 р.), у т. ч. внаслідок того, що, по-перше, компанії належно запаслись, по-друге — США посилюють контроль «перевалки» китайських товарів у третіх країнах²⁷.

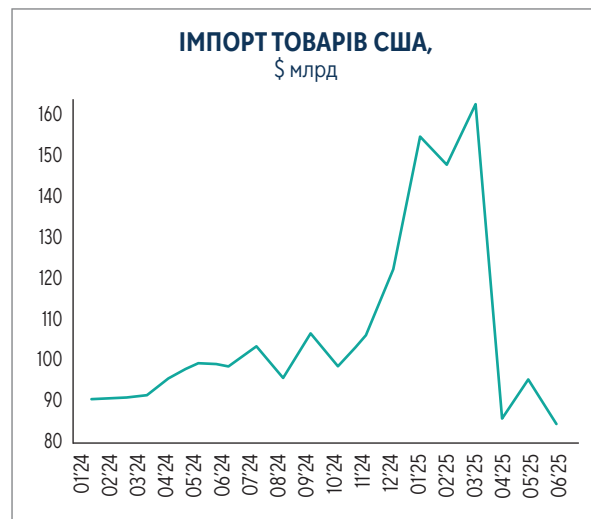
І хоча ризики стосовно переспрямованості потоків із США на треті країни (у т. ч. висхідні країни Азійсько-Тихоокеанського регіону) не заперечуються, їх значимість не повинна переоцінюватись. Надлишкова пропозиція китайських товарів означає зменшення вартості пропонованих товарів,

які хоча й можливо нижчого класу, але є дешевими та якісними і цілком відповідають потребам (небагатих) висхідних країн, що й демонструє стрімке зростання поставок до Африки (діаграма «Експорт Китаю...»).

Оскільки США та інші країни вживають запобіжних заходів (зокрема, прискіпливіше застосовуючи правило джерела походження), то це може призвести до підвищення тарифів іншими торговельними партнерами або для захисту власної місцевої промисловості, або в обмін на зниження тарифів США²⁸.

Звертаючись до геостратегічних наслідків нинішніх напруженостей наголосимо.

По-перше, зменшенню негативного впливу зазвичай допомагає партнерська співпраця у конфліктній сфері з «третьми» країнами. Однак, оголосивши захмарні тарифи не тільки для Китаю, але й Японії, Південній Кореї, В'єтнаму та інших — Трамп зумів зашкодити перспективам співпраці, чим зменшує регіональні впливи Америки, водночас роблячи Пекін надійнішим у порівнянні²⁹. Разом з тим, постійні відступи Трампа від оголошених планів тарифної війни проти

²⁷ Bryant C. Globalization Can Survive the US Trade War. — Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/opinion/articles/2025-08-13/>.

²⁸ Переспрямування експорту з Китаю до Південно-Східної Азії є справжньою проблемою. Багато економік Південно-Східної Азії в значній мірі орієнтовані на експорт, тому мати справу з подвійним ударом тарифів з одного з найбільших ринків (США), а також з переспрямуванням від одного з найбільших торгових партнерів (Китаю) дуже складно. — Chang J., et. Al. Midyear Outlook: Paradoxes — Promises Made and Promises Kept. / JP Morgan Research, 23.07.2025.

²⁹ Wertheim S. Trump Is a Situational Man in a Structural Bind. — The New York Times, <https://www.nytimes.com/2025/07/22/opinion/>.

Китаю³⁰ суттєво послабляють позиції навіть не самого Трампа, а США як глобального лідера.

По-друге, **руйнуючи альянси**, які добре їм послужили, США **ризикують стати причиною хаотизації й нестабільності вже у глобальному вимірі**, що у перспективі може надто дорого обійтися, чи то через військові витрати, чи то через нескінченні торговельні війни, оскільки кожна велика держава шукає переваги там, де сходяться зони інтересів³¹.

Гасла, що привели Трампа до його другої президентської каденції — Make America Great Again (MAGA) та America First — створені не ним та його прихильниками³², але відбивають настрої дуже значних суспільних груп, лідерів ділової активності та політикуму. Не вдаючися тут до детального аналізу стану американського суспільства, що потребуватиме проведення іншого фундаментального дослідження, зазначимо лише, що глибинні лінії розколу в суспільстві утворилися саме на основі різкого зниження рівня доходів значної частини населення, зростання невпевненості, що в усвідомленні пересічного американця могло асоціюватися з витратами на глобальне лідерство, у т. ч. — на численні програми з підтримки захисту прав людини, демократії, у всіх куточках світу, втратою контролю держави над міграційними процесами, різке зниження рівня виробництва з усіма наслідками тощо, що вилилося у втрату довіри до традиційного політикуму.

Власне, процеси, що повернули Трампа у Білий дім, характерні для всього євроатлантичного простору. У цьому контексті варто згадати, що **Трамп та його найближче оточення від самого початку поспішили визначити як своїх європейських партнерів**

політичні сили та рухи, що, експлуатуючи невдоволення значної частки суспільств наявною ситуацією, пропонують порядок денний, дуже віддалений від тих основ, які декларувалися як рушійні сили процесів європейської інтеграції. «Національне об'єднання» (Rassemblement national) у Франції, «Альтернатива для Німеччини» (Alternative für Deutschland) у Німеччині, правляча угорська партія Фідес (Fidesz), та інші позначаються як правоконсервативні політичні сили, мета яких — захист традиційних цінностей. Всі ці політичні сили прямо чи непрямо підтримують росію та її лідера.

Вплив Трампа, непрямої і прямої, дав явний поштовх популістським рухам, політичний динамізм яких проявився на виборах, які відбулися в країнах Європи і світу з початку року (після приходу до влади адміністрації Трампа)³³. Так, на лютневих парламентських виборах у Німеччині ультраправа партія «Альтернатива для Німеччини» (AfD) скористалася зростаючою популярністю, щоб набрати близько 21% голосів і стати другою за величиною партією в Бундестазі, а станом на цей час вона має вже найбільшу підтримку населення³⁴. Тим часом у Португалії ультраправа партія Chega набрала рекордні 22,6% голосів, підірвавши давнє двопартійне домінування на політичній сцені країни, хоча вона не змогла переграти правлячий правоцентристський Демократичний альянс. У Польщі при виборах президента країни за ультраправого кандидата проголосували 14,8% (чого виявилось мало, щоб пройти у другий тур, але тепер думку цих виборців активно враховує Президент Навроцький).

Щоправда, є й приклади виборів у Канаді та Австралії, де лівоцентристські партії впевнено здобули перемогу над консервативними опонентами³⁵.

³⁰ Trump extends China tariff deadline by 90 days. — CNBC, <https://www.cnbc.com/2025/08/11/trump-china-tariffs-deadline-extended.html>.

³¹ MacMillan M. Making America Alone Again. — FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/making-america-alone-again-alliances-margaret-macmillan/>.

³² Make America Great Again походить від слогана Let's Make America Great Again під час президентської кампанії кандидата від Республіканської партії Рейгана у 1980 р. America First — узагальнений слоган ізоляціоністських рухів першої половини ХХ ст., використовуваний, зокрема, Ку-Клукс-Кланом, прихильниками дружніх відносин з Гітлером тощо.

³³ Brennan D., et al. Trump's impact on European politics: Rise of the right and liberals pushing back. — abc NEWS, <https://abcnews.go.com/US/trumps-impact-european-politics-rise-liberals-pushing-back/story?id=122013814>.

³⁴ AfD ties CDU in latest German poll as far-right makes western gains. — EURACTIV, <https://www.euractiv.com/news/afd-ties-cdu-in-latest-german-poll-as-far-right-makes-western-gains/>.

³⁵ Brennan D., et al. Trump's impact on European politics: Rise of the right and liberals pushing back. — abc NEWS, <https://abcnews.go.com/US/trumps-impact-european-politics-rise-liberals-pushing-back/story?id=122013814>.

ВИКЛИКИ ПЕРЕД ЄВРОПОЮ В ОБНОВЛЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Звичайно (хоча й не було зовсім несподіваним), підходи Президента Трампа до міжнародної політики виявилися шоком для Європи в цілому, що впливатиме на шляхи стратегічних виборів.

Чи стане Європа співавтором наступного глобального порядку чи пасивним реципієнтом спадщини США визначається сьогодні. Фінансовий розворот Німеччини та домовленість НАТО про нові **витрати на оборону на рівні 5% є знаковими (на користь Європи і НАТО) рішеннями**. Це, водночас, спонукає до впровадження структурних реформ з метою підвищення конкурентоспроможності та зменшення надмірного регулювання, що є також складовими європейської системи оборони і безпеки³⁶.

Втім, виявляється, що ризики внутрішніх розбіжностей у поглядах на розвиток політичних та економічних процесів як всередині Євросоюзу, так і у світі загалом, посилюються. Так, характерним є прояв того, що, хоча приклади загроз китайського економічного тиску останніми роками множаться³⁷, спроби Європи відповісти на такі загрози наштовхуються на відверту протидію як великих європейських компаній, так і впливових урядів, які намагаються зберегти доступ до китайських ринків для своїх компаній³⁸.

Ще більші розбіжності пов'язані з роллю ЄС у розширенні допомоги (і військової присутності) Україні – більшість країн оглядається на позицію США, що вже невдовзі може спричинити послаблення такої допомоги (про що докладніше далі).

Протидія неоднозначності відносин США-ЄС. Як вказано, сфера міжнародних економічних відносин між США і ЄС сьогодні піддається значним випробуванням. ЄС експортує до США значно більше товарів за вартістю, ніж імпортує звідти – відповідне торговельне сальдо позитивне на користь ЄС. Однак у сфері послуг ситуація прямо протилежна. Відтак, загальний дефіцит торгівлі США з ЄС (позитивне загальне сальдо ЄС) значно скоротився з 2019 р. і у 2024 р. становив всього \$58 млрд, що зовсім не співвідноситься з катастрофічними оцінками (при двадцяти трільйонних ВВП обох економік). Тобто **запровадження США «каральних» заходів проти ЄС виглядає радше провокаційно** (передвісник посилення політичного тиску?), аніж раціонально³⁹.

Війна в Україні у поєднанні з погрозами Президента Трампа вийти з НАТО і запровадити широкі тарифи зробили Європу більш вразливою як в економічному, так і в стратегічному плані (насамперед у безпековій і мілітарній сферах). Проте одночасно ці чинники актуалізували давно назрілу потребу в прискоренні трансформацій з врахуванням ризиків війни.

Американська ядерна парасолька (сили ядерного стримування), яка була гарантією європейської оборони, більше такою не є. Франція та Велика Британія оголосили про нову угоду, яка означає початок формування розширеного ядерного стримування в Європі. А такі союзники США, як Південна Корея, Польща та навіть Японія, почали розглядати можливість придбання власної ядерної зброї⁴⁰.

Така зміна стратегічних поглядів і намірів безпосередньо стосується й України, яка з червня 2022 р. має статус країни-кандидата

³⁶ Chang J., et. Al. Midyear Outlook: Paradoxes—Promises Made and Promises Kept. / JP Morgan Research, 23 липня 2025 р.

³⁷ Вірогідно, одним з перших таких відвертих суперечностей стало запровадження у 2021 р. Китаєм низки експортних обмежень проти Литви, щоб покарати її за політичну підтримку Тайваню. Натомість, чи не найактивніше на литовський уряд тиснули німецькі компанії з вимогою «деескалації».

³⁸ Farrell H., Newman A. The Weaponized World Economy. — FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/weaponized-world-economy-farrell-newman>.

³⁹ Звернемо увагу ще на одну обставину, яка загострюється під тиском тарифної війни. Оскільки ЄС суттєво залежить від імпорту базових сировини і матеріалів, взаємопов'язаність світової економіки може призвести до збоїв у ланцюжках поставок європейських компаній, що ускладнить і зробить закупівлю деяких продуктів дорожчою. Невизначеність щодо можливих тарифів та їх наслідків може змусити компанії відкладати інвестиції, що в свою чергу ще більше сповільнить економічне зростання у Євросоюзі.

⁴⁰ MacMillan M. Making America Alone Again. — FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/making-america-alone-again-alliances-margaret-macmillan/>.

на вступ до ЄС (процедура початку переговорів про вступ традиційно блокується Угорщиною).

Політика належності України до спільного європейського безпекового простору формалізована у червні 2024 р. з підписанням Угоди про Спільні безпекові зобов'язання між Європейським Союзом та Україною⁴¹. Спільні зобов'язання мають двосторонній характер і концентруються як на питаннях реформ, просування України до дотримання вимог ЄС, так і наданні України з боку ЄС всебічної допомоги, у т. ч. й військової.

Зрозуміло, що, по-перше, це сталося внаслідок визнання того факту, що сьогодні саме Україна стає ключовим елементом загальноєвропейської безпеки. По-друге, у світовій і європейській політиці завжди є дистанція між словами, навіть якщо це безумовне проголошення позиції, та діями.

Сьогодні можна говорити, що попри демонстративну протидію окремих країн-членів ЄС та НАТО⁴², орієнтири спільного європейського руху з подолання загроз і вироблення спільної перспективи переходять у стадію конкретних політичних рішень і практичних дій.

Самоусунення США від допомоги Україні та постійні натяки на зменшення американської уваги до європейських справ пришвидшили усвідомлення лідерами країн ЄС та НАТО власної відповідальності. Відтак, йдеться про перерозподіл відповідальності,

а отже, і про перерозподіл ресурсних можливостей.

«Гібридний» бізнес-проект отримання зиску від війни, на якому після непростих переговорів зупинилися США, ЄС, НАТО та Україна, матеріалізовано в ініціативі PURL (Prioritized Ukraine Requirements List)⁴³.

Якою була ситуація з наданням допомоги Україні, можна бачити з даних Кільського інституту світової економіки.

Станом на кінець 2024 р., асигнування США на допомогу Україні досягли майже \$120 млрд, тоді як інституції ЄС виділили менше половини з цієї суми⁴⁴ (таблиця «Країни, які надали Україні найбільшу допомогу»), див. також вірзку «Європейська допомога»⁴⁵).

КРАЇНИ, ЯКІ НАДАЛИ УКРАЇНІ НАЙБІЛЬШУ ДОПОМОГУ, станом на 31 грудня 2024 р.		
	\$ млрд	% ВВП 2021 р.
США	119,2	0,6
Установи ЄС	52,1	
Німеччина	18,1	0,4
Велика Британія	15,4	0,9
Японія	11,0	0,4
Канада	8,7	0,7
Данія	8,4	2,2
Нідерланди	7,7	0,8
Швеція	5,7	0,9
Франція	5,1	0,2

⁴¹ Спільні безпекові зобов'язання між Україною та Європейським Союзом. — Офіційне інтернет-представництво Президента України, <https://www.president.gov.ua/news/spilni-bezpekovi-zobov'yazannya-mizh-ukrayinoyu-ta-yevropejsk-91801>.

⁴² Див., зокрема, МЗС України відповіло на заяву президента Польщі про «неможливість» членства України у ЄС та НАТО. — СУСПІЛЬНЕ НОВИНИ, <https://susplne.media/1110780-mzs-ukraini-vidpovilo-na-zaavu-prezidenta-polsi-pro-nemozlivist-clenstva-ukraini-u-es-ta-nato/>; Орбан розповів, чому він проти України в ЄС. — СУСПІЛЬНЕ НОВИНИ, <https://susplne.media/1051869-orban-rozpoviv-comu-vin-proti-ukraini-v-es/>.

⁴³ США та НАТО запускають новий механізм підтримки України. — Міністерство оборони України, <https://mod.gov.ua/news/s-sh-a-ta-nato-zapuskayut-novij-mehanizm-pidtrimki-ukrayini>.

⁴⁴ Показані суми допомоги Україні включають фінансову підтримку (кредити, гранти тощо), гуманітарну допомогу (продукти харчування, ліки тощо) та вартість поставленої зброї та обладнання, включаючи пожертви в натуральній формі для української армії та фінансову допомогу, пов'язану з військовими цілями. — Buchholz K. The Countries Sending the Most Aid to Ukraine. — statista, <https://www.statista.com/chart/28489/ukrainian-military-humanitarian-and-financial-aid-donors>.

⁴⁵ EU Assistance to Ukraine (in U.S.Dollars).

ЄВРОПЕЙСЬКА ДОПОМОГА

На офіційному сайті Делегації Європейського Союзу до США, станом на 18 липня 2025 р., зокрема зазначається:

Європейський Союз (ЄС) і 27 наших держав-членів залишаються єдиними і рішучими в нашій безпрецедентній підтримці України. З початку війни ЄС і, станом на липень 2025 р., наші держави-члени виділили \$180 млрд на фінансову, військову, гуманітарну та біженську допомогу, з яких 65% були надані у вигляді грантів або підтримки в натуральній формі і 35% у формі пільгових кредитів.

Колективна підтримка України та ЄС включає:

✓ Понад \$92 млрд фінансової та бюджетної підтримки, гуманітарної та екстреної допомоги. Ця підтримка настільки ж важлива, як і військова допомога для забезпечення успіху України на полі бою. Це дозволяє Україні продовжувати виплачувати заробітну плату та пенсії, а також підтримувати необхідні державні послуги, такі як лікарні, школи та житло для переміщених осіб. Це також забезпечує макроекономічну стабільність і допомагає відновити зруйновану критичну інфраструктуру. Вона включає в себе:

- \$36 млрд фінансової допомоги Україні у 2022-2025 рр. та \$8,7 млрд у 2025 р.
- \$30,9 млрд фінансової допомоги мобілізовано від Фонду України.
- \$16,4 млрд фінансової допомоги безпосередньо від держав-членів ЄС у вигляді грантів, кредитів та гарантій.
- 3 млрд доларів кредитів ЄІБ та ЄБРР, гарантовані бюджетом ЄС.
- \$4,8 млрд гуманітарної допомоги, екстреної допомоги, бюджетної підтримки та реагування на кризу та \$122 млн на відновлення українських шкіл.

- Понад 155,000 тонн допомоги в натуральній формі, включаючи медичні засоби, мобільні лікарні, приตุлки, шкільні автобуси, машини швидкої допомоги та близько 9 000 електрогенераторів, вартістю понад \$1 млрд, були надані через механізм цивільного захисту ЄС 35 країн-учасниць, координований ЄС.

- ЄС скоординував 4 300 медичних евакуацій українських пацієнтів, щоб забезпечити їх спеціалізованою медициною в лікарнях по всій Європі.

✓ Понад \$65 млрд військової допомоги — від боєприпасів до систем протиповітряної оборони, танків Leopard і винищувачів. Це включає безпрецедентні \$6,6 млрд від «Європейського фонду миру», на додаток до двосторонніх внесків наших держав-членів. ЄС сьогодні є найбільшим постачальником військової підготовки для українських збройних сил — понад 78,000 українських військовослужбовців пройшли навчання в рамках місії військової допомоги ЄС у розмірі \$390 млн.

✓ До \$18 млрд з бюджету ЄС на підтримку українських біженців, які втекли до країн-членів ЄС з лютого 2022 р. У ЄС зареєстровано близько 8 млн біженців, переважно жінки, діти та люди похилого віку, і понад 4 млн українців зареєструвалися для тимчасового захисту в ЄС.

✓ Понад \$2,2 млрд підвищення «Солідарності ЄС» для транспортування української продовольства до світу та вирішення кризи продовольчої безпеки, викликаної війною росії, що дозволило отримати такий необхідний дохід для економіки України.

✓ Ми тимчасово призупинили імпорتنі мита ЄС на експорт з України і цифри показують, що експорт України перевищує довоєнний рівень.

Євросоюз неодноразово доводив, що попри внутрішні складнощі, він продовжуватиме підтримувати Україну. Перекладення США відповідальності за війну в Європі на саму Європу створює фінансову проблему: яким чином Європа зможе замінити підтримку України з боку США — як у фінансовому

вимірі, що потребує значних фіскальних зусиль, так і у військовому, з огляду на необхідність нарощування виробництва озброєння. Існують різні оцінки таких потреб, і далі наведено одну з них (скорочено), виконану також у Кільському інституті (врізка «Необхідні фінансові зусилля Європи»).

НЕОБХІДНІ ФІНАНСОВІ ЗУСИЛЛЯ ЄВРОПИ

Фінансовий виклик заміни американської допомоги обмежений. Наразі європейські уряди витрачають лише 0,1% свого річного ВВП на двосторонню допомогу Україні.

Щоб замінити потоки допомоги США та зберегти загальну підтримку на тому ж рівні:

✓ Європі необхідно подвоїти свою щорічну підтримку до середнього рівня 0,21% ВВП. Це менше половини того, що вже роблять Данія та країни Балтії, і на рівні того, що роблять Польща та Нідерланди.

✓ В абсолютному вираженні (мільярди євро) вирішальне значення матимуть найбільші європейські країни та інституції ЄС. Щоб замінити допомогу США і досягти 0,21% ВВП, Європі в цілому необхідно збільшити щорічний потік допомоги з нинішніх €44 млрд на рік до €82 млрд на рік.

✓ Найбільшими донорами цих зусиль будуть інституції ЄС (Єврокомісія та ЄІБ), яким потрібно буде збільшити свою щорічну підтримку з €16 млрд до €36 млрд на рік. Далі йдуть Німеччина (з нинішніх €6 млрд до щонайменше €9 млрд на рік), потім Велика Британія (з €5 до €6,5 млрд на рік), потім Франція (з €1,5 млрд до €6 млрд на рік), Італія (з €0,8 млрд до €4,5 млрд).

✓ Щоб уникнути фрірайду, пропонуються фінансові стимули тим країнам, які надають допомогу Україні. Великі українські донори (у % від ВВП) могли б отримати пріоритетний доступ до будь-якої нової схеми фінансування оборони на рівні ЄС. Велика допомога Україні також може бути звільнена від фіскальних правил ЄС або вирахована з внесків кожної країни до бюджету ЄС.

У цьому контексті варто зауважити, що світові процеси вимагають від Європейського Союзу зміцнення своєї геополітичної ролі саме як глобальної сили, особливо на тлі зрозумілої стратегії в діях США у глобальній економічній та фінансовій системах. Про це свідчать і контакти між Китаєм та ЄС останнього часу, і позиція багатьох країн-членів ЄС стосовно визнання Палестинської держави (всупереч позиціям США та Ізраїлю).

В разі перемоги тенденції до подальшої фрагментації світового простору, очевидно, що більшості держав світу доведеться вибрати до яких «правил гри» пристати⁴⁶. Немає гарантії, що це будуть правила демократичного змісту.

Примітно, що російсько-українська війна, з одного боку, стала імпульсом для нового зближення між Великою Британією та ЄС, з іншого – окреслила групу країн, які налаштовані на проведення всередині Європи російського і китайського порядку денного. На жаль, консолідаційні рішення у Європі поки не набули загального незворотного характеру.

У випадку підтримки України зауважимо, що якщо Президент Франції Макрон і Прем'єр-міністр Великої Британії Стармер намагаються створити дієздатну «Коаліцію охочих» для сприяння перемозі і безпеки України, то низка інших європейських країн гальмують такі процеси.

Реалізації амбітних європейських структурних реформ також дедалі більше перешкоджають ризики популістської політики, яким піддані навіть держави усталеної демократії.

Це безперечно впливає на Україну, яка на своєму євроінтеграційному шляху має як відбудовувати та оновлювати власну країну, так і формувати нові системи взаємодії з європейськими країнами, у т. ч. сусідніми (де мають місце як історично сформовані розбіжності у поглядах на ті чи інші події, так і новітні конфлікти, причина яких полягає

у орієнтації керівництва цих країн на інші центри впливу).

Підкреслимо, євроінтеграційне завдання для України ускладнюється, адже якщо попередні розширення ЄС відбувалися у мирній Європі, то сьогодні **вітчизняний інтеграційний шлях нерозривно пов'язаний з боротьбою країни за свободу і незалежність**. Зрозуміло, що партнерами в процесі європейської інтеграції мають бути насамперед ті країни, які вже протягом десятиліть виконують роль якщо не «грандів», то принаймні, опорних стовпів самого процесу об'єднання Європи і створення надійної системи захисту спільних цінностей і спільної перспективи. Це, зокрема, країни-засновники Європейського Союзу, як і країни-засновники Організації Північно-атлантичного договору (НАТО). Зрештою, без волі західноєвропейських суспільств, підтриманої політичними лідерами, процес європейської інтеграції по закінченню «Холодної війни» мав би зовсім інших вигляд.

План Б для Європи: «Б – без США»?

Виклики взаємозв'язків Європи із США пов'язані не лише з торговельними дисбалансами. Зрештою, як вказано, не такі вони й кризові. Набагато критичнішими є принципи розходження у розумінні характеру російської агресії проти України.

Невід'ємною складовою системи європейської безпеки є пошук реалізації нової парадигми – **захист Європи без покладання на США**, які продовжують генерувати суперечливі сигнали своїм союзникам стосовно надійності та довговічності американської присутності в Європі.

Позитивною рисою є те, що у Євросоюзі добре усвідомлюють першочергові потреби і необхідні трансформації⁴⁷:

✓ у жовтні 2023 р. Єврокомісія запустила інструмент «Європейська оборонна промисловість через спільні закупівлі» (EDIRPA). Програма спрямована на створення та розширення виробничих потужностей європейських компаній

⁴⁶ El-Erian M. Is America Breaking the Global Economy? – FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/america-breaking-global-economy-uncertainty-world-mohamed-el-erian>

⁴⁷ Becker P., Kempin R. Strengthening Europe's Defence Capabilities through Clear Tasks and Objectives. – SWP, <https://www.swp-berlin.org/publikation/strengthening-europes-defence-capabilities-through-clear-tasks-and-objectives>.

оборонної промисловості, а також транс-кордонного співробітництва та спільних закупівель оборонного обладнання;

✓ у березні 2024 р. Єврокомісія представила Європейську промислову стратегію для оборонного сектору, якою передбачається швидке і значне вдосконалення європейської оборонної спроможності шляхом приватних і державних інвестицій;

✓ у березні 2025 р. Єврокомісія запропонувала план ReArm Europe (далі трансформований у програму «Готовність до 2030 р.»), серед заходів якого виокремлюється дозвіл державам-членам ЄС на вихід з Пакту стабільності та зростання (про утримання дефіцитів і боргів), що дозволить їх витратити більше державних коштів на оборону.

Системний «суперечливий» виклик для Європи пов'язаний з тим, що, з одного боку, Україні знадобиться військова підтримка в довгостроковій перспективі, щоб захистити себе від триваючих російських атак аби витримати новий раунд бойових дій. З іншого — вже зрозуміло, що адміністрація США обмежуватиме власну додаткову військову підтримку України. Що зумовлює зовсім інші напрями євроатлантичної політики, ніж це було до недавнього часу⁴⁸.

Підкреслимо, підтримка України є довгостроковим викликом для Європи, і компенсувати різке скорочення підтримки США буде складно. Але втрата України буде катастрофічною для безпеки Європи⁴⁹.

Злагоди США-ЄС досягнуто? Нагадаємо, торговельна політика ЄС завжди спиралася на вільну торгівлю та широко поширені міжнародні ланцюги доданої вартості. Доступ до ринків був гарантований процесом глобалізації та правилами СОТ, які водночас посилено підтримувались і захищалися Євросоюзом, таким чином

перешкоджаючи значною мірою відновленню протекціоністської політики. Ключові фактори виробництва були гарантовані європейською енергетичною політикою (зосередженою на доступі до недорогих енергоносіїв з росії), а також фактично фіксованими обмінними курсами (упродовж 1970-90 рр. до впровадження євро), а далі і самого євро, які запобігали недобросовісній конкуренції та конкурентній девальвації на Єдиному ринку. Нарешті, безпека ринків була гарантована американським захистом під формальною парасолькою НАТО⁵⁰.

У 2025 р. все ледь не зламалося через оголошення тарифної війни. ЄС пішли на поступки США, чим вдалося уникнути ескалації напруженості між двома глобальними центрами вироблення політики. І 27 липня 2025 р. відбулася подія, без перебільшення, планетарного масштабу. США уклали рамкову торгову угоду з Європейським Союзом, встановивши 15% мита на більшість товарів з ЄС — це вдвічі менше від загрози введення мит у 30%.

Хоча базове 15% мито багато хто в Європі все ще вважає занадто високим порівняно з первісними надіями на угоду з нульовими тарифами, це все ж краще, ніж загрожуване 30% мито, що могло означати помітні негативні впливи на економічні відносини між США та ЄС. Зокрема, **угода дає ясність компаніям і дозволяє уникнути більш масштабної торговельної війни між двома союзниками**, які разом складають майже третину світової торгівлі. Вона також надає орієнтири розвитку міжнародних економічних відносин принаймні у найближчі 2-3 роки.

Хоча угода викликала численні негативні коментарі, однак вона продемонструвала «тверезість» європейського підходу до стратегічних угод. Якщо дивитися на угоду через призму безпеки, то і торговельну угоду, і зобов'язання НАТО щодо витрат на

⁴⁸ Так, серед найскладніших завдань у сценарії, коли США повністю припинять усю допомогу Україні, є надання Києву комунікаційної та розвідувальної підтримки, що є критично важливим для ЗСУ. Складність зумовлена тим, що розвідка і спостереження давно визнані критичною слабкістю Європи. — Scazzieri L. Plugging the gap: How Europe can keep Ukraine supplied with the means to defend itself. — ISS EUROPA, <https://www.iss.europa.eu/publications/briefs/plugging-gap-how-europe-can-keep-ukraine-supplied-means-defend-itself>.

⁴⁹ Scazzieri L. Plugging the gap: How Europe can keep Ukraine supplied with the means to defend itself. — ISS EUROPA, <https://www.iss.europa.eu/publications/briefs/plugging-gap-how-europe-can-keep-ukraine-supplied-means-defend-itself>.

⁵⁰ Altomonte C., Villafranca A. EU Economy: Fit for the Future? — Policy Paper, <https://www.ispionline.it/wp-content/uploads/2023/02/Policy-Paper-2023-EU-ECONOMY-3.pdf>.

оборону (які є складовою договору) можна розглядати як частину короткострокової європейської стратегії, спрямованої на залучення найважливішого союзника до питань безпеки і оборони, в яких Європа залишається в переважній більшості залежною від Сполучених Штатів⁵¹.

Однак, в рамках економічних аспектів, угода є серйозною поступкою Європи економічним вимогам США, оскільки містить ряд вимог дискримінаційного характеру. Так, по-перше, Європейські країни зобов'язані купувати у США значні обсяги нафти, що в умовах збільшення світового видобутку і зняття санкцій з Венесуели виглядає як примусово, так і нереалістично⁵².

По-друге — Євросоюз має один із найбільших у світі обсягів приватних заощаджень, проте щороку за межі континенту інвестується близько €300 млрд (переважно до США). У нинішній період такий відтік капіталу є не лише фінансовим питанням. У той час як ЄС намагається фінансувати свої стратегічні цілі, а європейський бізнес стикається з проблемами доступу до фінансування для зростання та інновацій, заощадження європейських громадян опосередковано сприяють досягненню цілей та конкурентоспроможності інших великих світових держав. Однак, згідно новою угодою, тепер вказані інвестиційні потоки з ЄС до США вже стають зобов'язаннями європейців. Більше того, упродовж найближчих років обсяги таких інвестицій мають досягти €600 млрд.

Для Європи ж, результативні трансформації повинні базуватись на створенні ефективних спільних фінансових інструментів та податкових стимулів для збереження європейських заощаджень, інвестованих у

європейський бізнес. Деякі держави-члени (Італія, Франція) вже запроваджують системи, які заохочують інвестиції в місцеві компанії. Однак, регіональні вигоди не вирішують стратегічних потреб, оскільки навряд чи будуть спроможні належно фінансувати загальноєвропейські стратегічні сектори, такі як зелений перехід, цифрові інновації та оборона⁵³.

Між тим, зважаючи на те, що поки ЄС не може конкурувати з США у нових технологіях, необхідним для нього є зайняття лідерських позицій у регуляторній сфері. ЄС вже має потужні інструменти, такі як Закон про цифрові ринки (DMA) та Закон про цифрові послуги (DSA), які накладають жорсткі зобов'язання на домінуючі цифрові платформи. Внормування їх застосування та посилення покарань за недотримання вимог надасть Європі додаткові важелі для захисту своїх цифрових інтересів і не дозволить американським компаніям в односторонньому порядку диктувати свої умови на європейському ринку, навіть якщо просте виконання чинного європейського законодавства, здавалося б, буде поставлене під сумнів новою адміністрацією США⁵⁴. Хоча, вочевидь, такі заходи проти американських технологічних гігантів можуть значно посилити напруженість між ЄС та США та негативно вплинути на європейських громадян⁵⁵, однак для Брюсселя буде важливіше зберегти свою роль новаторської регуляторної влади у глобальній цифровій сфері.

Контроль чи регулювання інвестицій у Європі. Повертаючись до **аккумуляції інвестиційних ресурсів у Європі** звернемо увагу на наступне. Хоча ПІІ залишаються наріжним каменем економічного зростання в різних країнах, вони також дедалі більше

⁵¹ Taussig T., et al. Europe's play to keep Trump happy cannot come at the expense of a longer-term strategy. — Atlantic Council, <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/>.

⁵² ЄС зобов'язався закупити у США енергоресурсів на \$750 млрд протягом трьох років — це складне завдання, враховуючи, що загальний імпорт енергії ЄС зі Сполучених Штатів минулого року становив лише \$70 млрд.

⁵³ Invest in Europe First! How to Stop Capital Flight and Fund European Business with European Savings. — Institut Jacques Delors, <https://institutdelors.eu/en/publications/invest-in-europe-first/>.

⁵⁴ В адміністрації США стверджують, що Закон ЄС про цифрові ринки та Закон про цифрові послуги були розроблені, щоб перешкодити доступу до європейських ринків та практиці американських технологічних компаній — Ulgen S. Navigating the Looming Trade War: Options for the EU. — STRATEGIC EUROPE, <https://carnegieendowment.org/europe/strategic-europe/2025/03/navigating-the-looming-trade-war-options-for-the-eu/>.

⁵⁵ How Europe Must Respond to Trump's Economic War. For a European economic deterrence strategy. — grouped etudes geopolitiques, <https://geopolitique.eu/en/2025/03/28/how-europe-must-respond-to-trumps-economic-war-for-a-european-economic-deterrence-strategy/>.

переплітаються з необхідністю захисту національної безпеки від потенційно ворожих поглинань, особливо отримавши доступ до чутливих секторів або стратегічних активів, життєво важливих для суверенітету держави. Тому більшість держав вишуковують механізми захисту шляхом перевірки ПІІ. Складність полягає у тому, що, хоча ПІІ є виключною компетенцією ЄС в рамках спільної політики, їх контроль належить до компетенції держав-членів у частині національної безпеки⁵⁶.

Тобто, на відміну від таких юрисдикцій, як Сполучені Штати, де контроль над інвестиціями здійснюється на федеральному рівні, ЄС повинен орієнтуватися в значно складнішому інституційному ландшафті, у т. ч. з врахуванням національних структурних правил і практик, які обмежують простір для централізованих дій. Таким чином, посилена співпраця та координація залишаються єдиними політично та юридично дієздатними інструментами для захисту стратегічних інтересів ЄС.

З початку 2000-х рр. для безпеки, а також захисту національних інтересів і стратегічних інтересів ЄС, посилюються вимогами захисту внутрішнього ринку від зовнішніх загроз. Значною мірою це було зумовлено посиленням Китаю як «системного суперника», до чого звернемось далі.

При цьому, європейська система економічної безпеки, як це вже стає звичним, є значно стриманішою (порівняно із США) у частині відносин з Китаєм загалом і ризиків, які супроводжують китайську експансію зокрема. Значною мірою це зумовлено не лише європейськими традиціями дипломатії, а й тим, що низка європейських країн (Німеччина, Італія) мають з Китаєм вже встановлений інтенсивний економічний обмін⁵⁷. Це не суперечить намірам Євросоюзу повернутись у рамках стратегічної автономії до прискорення подвійного переходу (зеленого і цифрового), у т. ч. для відновлення високонкурентних позицій у глобальному виробництві напівпровідників, електромобілів,

штучного інтелекту, квантових обчислень, біотехнологій та інших стратегічних товарів і послуг, однак вимагає додаткової («спеціалізованої») уваги.

У будь-якому випадку перед Європою постає складне завдання поєднати інвестиційний приплив з посиленням безпеки (допуску/обмеження іноземних компаній у стратегічні сфери і галузі). Розробка і втілення такої стратегії є частиною більш широких зусиль ЄС, спрямованих на те, щоб не допустити контролю іноземними інвесторами європейських компаній у стратегічних або чутливих секторах.

Іншим чинником на «заваді» практичного розширення інвестиційних потоків, а з тим і обмежень стосовно великих інфраструктурних проєктів, є принципова позиція ЄС з підтримки фундаментальних прав, демократії та врядування. Останнє вже суперечить китайському підходу, який останнім часом активізував зусилля входження в економічний простір Євросоюзу, у т. ч. модифікувавши і скоригувавши свій підхід, випрацьований упродовж реалізації проєкту Нового шовкового шляху (BRI).

Звернемо увагу, що для Китаю сучасним продовженням BRI є три взаємопов'язані нові політичні ініціативи: Ініціатива глобального розвитку (Global Development Initiative), Ініціатива глобальної безпеки (Global Security Initiative) та Глобальна цивілізаційна ініціатива (Global Civilizational Initiative). Вони формують амбітну спробу Пекіна взяти на себе лідерство у створенні паралельного нового світового порядку, заснованого на цінностях, що дуже відрізняються від цінностей Заходу. Акцент ґрунтується на економічних і політичних зв'язках, що виникли завдяки початковим інвестиціям в BRI, і робиться на економічному розвитку⁵⁸. Однак, підтримка та заохочення демократії та прав людини не фігурують у цих ініціативах.

Саме тому у якості альтернативи китайським ініціативам Євросоюз представив Ініціативу Global Gateway, яка є відповіддю

⁵⁶ Marconi F. A Shifting European Paradigm in FDI Screening: From Market Protection to Economic Security. – IAI, <https://www.iai.it/en/pubblicazioni/c05/shifting-european-paradigm-fdi-screening-market-protection-economic-security>.

⁵⁷ Trade and Technology Council: is it really enhancing dialogue? – ISPI, <https://www.ispionline.it/en/publication/trade-and-technology-council-is-it-really-enhancing-dialogue-175778>.

⁵⁸ Leffler C., Costello P. Global Gateway and China's Belt and Road Initiative – Fighting the Last War? – European Democracy Hub, <https://europeandemocracyhub.epd.eu/>.

на зміну динаміки глобальних інвестицій у інфраструктуру, зокрема в рамках BRI. Global Gateway був запущений у 2021 р. з метою мобілізації інвестицій, насамперед на цифровий зв'язок, енергетику та транспорт, з акцентом на сталий розвиток. Водночас, Global Gateway підтримує одночасні зелені та цифрові переходи за межами ЄС шляхом мобілізації ресурсів державного та приватного секторів і зміцнення стратегічної взаємопов'язаності⁵⁹.

Зазначимо, що зв'язок та інфраструктура важливі не лише для економічного зростання, але й для диверсифікації ланцюжків доданої вартості, зменшення стратегічної залежності та підвищення конкурентоспроможності ЄС та його партнерів⁶⁰ (розгляд вказаного виходить за рамки цієї публікації).

Зусилля ЄС заслуговують на похвалу, однак кошти набагато менші, ніж ті, що використовуються в рамках BRI⁶¹. Тому поки рано давати оцінку втіленню європейської ініціативи як самої по собі, так і у якості альтернативи BRI.

Панацея — фрагментація? Поряд з цим, розвал усталеної глобальної системи, заснованої на єдиних правилах, містить у собі натяк на подальші перспективи — подальший розвиток міжнародного товарного обміну зможе опиратись на регіональні преференційні союзи або ж на формуванні альтернативних інститутів, можливо не всесвітнього характеру, зате дієвих.

Ще зовсім недавно, здавалося, що світ прямує до ширшої двополярності. Не лише утворюваною США і Китаєм, а радше групами країн, які мають спільні та тісні інте-

реси. Так, середовище навколо США вже мало доволі тривалу історію і було сформоване країнами «великої сімки» G7 (США, Канада, Велика Британія, Німеччина, Франція, Італія, Японія). Китай є лідером угруповання BRICS (Бразилія, росія, Індія, Китай, Південна Африка та ряду нових членів), яке об'єднує великі висхідні країни (хоча поки не спромоглося продемонструвати єдність у спільних цілях і завданнях, крім хіба що закликів до дедоларизації)⁶².

Відтак, були очікування, що обидва «ядра» стануть центрами тяжіння для багатьох країн світу, навколо яких будуть створюватись численні економічні союзи та альянси, чим робитимуть групові зв'язки між окремими країнами тіснішими (*фрагментація = глобальна фрагментація + локальна інтеграція*⁶³), що дозволить послабити суперечності і стане стимулом для утворення коаліцій країн, які мають спільні інтереси в конкретних сферах і об'єднуються для прийняття високих стандартів з певних питань, залишаючись відкритими для приєднання інших країн зі схожими інтересами⁶⁴. Напевне, це може викликати «роздратування» як у США, так і Китаю, що спонукатиме їх до протидії таким намірам, у т. ч. через посилення тарифних санкцій (погрози чого вже відбувалися).

Початок торговельної війни вказує, що тактика адміністрації США «розділяй і володарюй» дійсно спрацьовує, однак не зовсім у тому, як бачилося США. Дедалі чіткіше проявляється інший напрям дій, який пов'язується із створенням міцних регіональних альянсів (базованих на **регіональних преференційних торговельних угодах (RTA)**), які позиціонують свої пріоритети у розвитку і поєднанні економіки

⁵⁹ Нова стратегія ЄС для безпечного, успішного та стійкого Чорноморського регіону. — Delegation of the European Union to Ukraine, <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/>.

⁶⁰ The Global Gateway: Connectivity and Competition in the Global Race for Infrastructures. — Springer Nature Link, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-64060-5_7.

⁶¹ García-Herrero A. David and Goliath: The EU's Global Gateway versus China's Belt and Road Initiative. — bruegel, <https://www.bruegel.org/newsletter/>.

⁶² Оновлення двополярності світу? — Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/images/2022/08/15/2022_ANALIT_ZAPIS_Yurchyshyn.pdf.

⁶³ Korteweg R. «Fragmentegration»: a new chapter for globalization. — ISPI, <https://www.ispionline.it/it/pubblicazione/>.

⁶⁴ Froman M. After the Trade War. — FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/after-trade-war-michael-froman>.

і безпеки⁶⁵. Серед таких звернемо увагу на наступні (вже достатньо інституалізовані):

✓ Всеосяжне регіональне економічне партнерство (Regional Comprehensive Economic Partnership – RCEP);

✓ Північноамериканська угода (United States-Mexico-Canada Agreement – USMCA);

✓ Всеосяжна та прогресивна угода про Транстихоокеанське партнерство (Comprehensive and Progressive Agreement for Trans-Pacific Partnership – CPTPP);

✓ Європейський Союз (European Union – EU);

✓ економічний союз держав Південної Америки (The Southern Common Market – MERCOSUR);

✓ Асоціація держав Південно-Східної Азії (Association of SouthEast Asian Nations – ASEAN);

✓ Африканська континентальна угода про вільну торгівлю (African Continental Free Trade Area – AfCFTA);

✓ Рада співробітництва арабських держав Перської затоки (Cooperation Council for the Arab States of the Gulf – GCC).

Для деяких країн участь у таких альянсах відображатиме їх ідеологічну прихильність багатосторонній системі, заснованій на правилах. Увесь європейський проєкт, наприклад, ґрунтується на понятті правил та інтеграції на основі регулювання. Тим часом країнам, що розвиваються, не вистачає важелів впливу для врахування власних інтересів на глобальному рівні. Найбільш перспективною можливістю є те, щоб ЄС та Всеосяжна та прогресивна угода про Транстихоокеанське партнерство утворили новий альянс, який став би центром тяжіння для економік, які цінують гарантування взаємних інвестиційних прав, створення

обов'язкових механізмів для врегулювання торговельних суперечок та ін.⁶⁶

І, звичайно, відмова від механізму консенсусу (прийнятого у СОТ), який себе дискредитував, особливо останніми роками. Напевно, більш гнучка система, типу зваженої – прийнята у Світовому банку і МВФ – дозволить краще адаптовуватись до змін у світовій економіці. Хоча найбільші економіки, особливо США, матимуть більше прав і повноважень, їм все одно доведеться працювати з іншими членами для впровадження серйозних змін⁶⁷.

Таким чином, **регіонально-фрагментована світова організація торгівлі** може стати практичною відповіддю на нинішній виклик: збереження хоча б деяких правил серед партнерських країн без багатосторонньої системи, заснованої на правилах. Наскільки це виявиться практичним і наскільки це сподобається США і Китаю – вже побачимо незабаром.

ЄВРОПА – ПІД ПРИЦІЛОМ КИТАЙСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ?

Складність і суперечність для Європи у вирішенні завдань стратегічного вибору лежить не лише у площині погіршення відносин із США, а з тим і потреб їх (партнерських відносин) відновлення. Інтерес і активність Китаю до входження до європейських ринків (а також посилення політичного впливу) зростають з року в рік, оскільки без впливу на європейські структури глобальні претензії Китаю коштуватимуть мало. І сьогодні важко сказати, де криються більші ризики для стратегічного зміцнення Європи – у суперечностях, які привносяться США, чи у наполегливості Китаю у досягненні своїх цілей.

Сьогодні Китай відчуває послаблення світових позицій Європи, внаслідок неочікуваного тиску США на свого головного союзника – ЄС. Тому не дивно, що Китай намагається скористатись «європейським

⁶⁵ These are the world's biggest trading blocs. – WORLD ECONOMIC FORUM, <https://www.weforum.org/stories/2023/04/growth-summit-2023-world-biggest-trading-blocs>.

⁶⁶ Posen A. The New Economic Geography. – FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/new-economic-geography-posen>.

⁶⁷ Adeyemo W. World economy was already broken. – FOREIGN AFFAIRS, <https://www.foreignaffairs.com/united-states/world-economy-was-already-broken-adeyemo-zoffe>.

роздоріжжям». Тим кращим буде результат, якщо вдасться успішно «розіграти карту» інституційної обов'язковості Європи на протидію непослідовності Америки.

І в цій частині Китаю можуть сприяти «слабкі ланки» у політичній структурі ЄС. Ними можуть стати окремі країни-члени, які прагнуть отримати економічні вигоди, застосовуючи елементи політичного шантажу Брюсселя. Не секрет, що головним претендентом на таку ланку виступає Угорщина (однак, не тільки). Цікава особливість політичної позиції Угорщини полягає у тому, що вона відкрито виступає проти широкої підтримки Євросоюзом України. Водночас, Угорщина дедалі активніше розширює партнерські стосунки з Китаєм, а Китай не приховує, що саме Угорщина є його найкращим партнером у Євросоюзі. Випадковість?

Як би не було, для нас, українців, ставлення до України, є визначальним для формування відносин з країнами-членами ЄС, які (вказані відносини) є важливою складовою євроінтеграційних процесів, особливо відносин з сусідами — країнами, які вже є членами ЄС і яким вдалося досить швидко подолати шлях від постсоціалістичного хаосу до повноправного членства у ЄС. Звичайно, чи не найвагомішим чинником (крім політичної волі керівництва країн) була потужна допомога зміцнілого (на кінець 1990-х — початок 2000-х рр.) Євросоюзу. І сьогодні підтримка країн-сусідів зможе стати для України потужним важелем у боротьбі за свободу і незалежність.

Невиправдані очікування змін. Питанню політичних та економічних відносин між європейськими країнами і Китаєм вже присвячено чимало досліджень і публікацій. Однак, ця сфера залишається дуже динамічною і постійно потребує уваги. Останнім часом вказані відносини зазнають частих коригувань, насамперед через ставлення до війни в Україні. Звернемось до окремих економічних проявів взаємозв'язків і суперечностей у відносинах Євросоюзу (і окремих країн-членів) та Китаю.

Загалом, вагомість економічної взаємозалежності визначається тим, що Китай є другим

за величиною торговельним партнером ЄС у сфері товарів і послуг і, своєю чергою, ЄС є третім за величиною для Китаю. При цьому, торговельний потік з Китаю до ЄС суттєво перевищує зворотній — так, у 2024 р. дефіцит торгівлі ЄС з Китаєм сягнув €305 млрд.

Відносини між Пекіном і Брюсселем були напруженими протягом багатьох років. Хоча упродовж цих же років торгівля між двома сторонами тривала, однак активніше проявляються:

- ✓ суперечності виробничого характеру (які потім визначають і торговельну спроможність), які дедалі більше формують критичні політичні та структурні перешкоди⁶⁸:

- ✓ китайські компанії дедалі вільніше почувуються у ланцюгах створення вартості (у т. ч. завдяки глобальним запасам у стратегічних галузях), і навіть можуть впливати на них (ланцюги), що призводить до послаблення конкурентоспроможності європейських компаній;

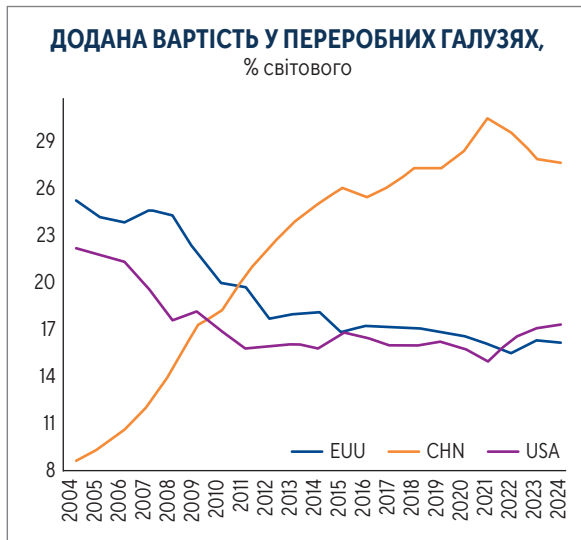
- ✓ уповільнення економічної динаміки Китаю і навіть закритість у коронавірусний період завдало шкоди економічним вигодам тих європейських країн, які мали наміри стосовно розширення експорту до Китаю (насамперед, Німеччини), внаслідок зростання там середнього класу (а відтак і попиту на якісні європейські товари);

- ✓ нові геополітичні та геоекономічні виклики, особливо в трансатлантичному альянсі зі США, створюють нові глибокі ризики (які мали менше значення у системі координат, заснованій на визначених та узгоджених правилах) як для внутрішньої конкурентоспроможності між країнами ЄС, так і виходу на зовнішні ринки шляхом інвестування.

Хоча ЄС прийняв стратегію «зниження ризиків», щоб зменшити свою залежність від Китаю в таких критично важливих секторах, як сировинні поставки, передові технології, надійні логістичні ланцюги, а з тим і диверсифікацію ринків, однак поки зарано говорити, що Євросоюзу дійсно вдалося зменшити економічну вразливість від можливих коливань Китаю.

⁶⁸ Zenglein M., et al. Germany's dilemma over strategic recalibration with China. — Hinrich Foundation, <https://www.hinrichfoundation.com/research/wp/>.

Найсерйозніші ризики для Європи (крім критичних матеріалів) пов'язані з т. зв. **промисловим надлишком Китаю**, який вже спричиняє ускладнення для європейських виробників та експортерів, що, звичайно, загострить і так непросту ситуацію з вказаним трьохсот мільярдним дефіцитом Євро-союзу у торгівлі з Китаєм. Ймовірність останнього зростає в умовах закручування тарифної спіралі між двома найбільшими економіками світу.

Складність «приборкання» промислового надлишку (а з тим — «управління» інвестиційними потоками⁶⁹) Китаю пов'язана з тим, що, по-перше, він вже відчутний (додана вартість створювана у переробних галузях Китаю майже така ж як створювана у США і ЄС разом) (діаграма «Додана вартість у переробних галузях»). І немає й натяку на зміну тенденцій.

По-друге — приплив сильно субсидованих китайських товарів (які «не проходять» на ринки США) напевне (принаймні значна його частка) спрямується на ринок ЄС за штучно заниженими цінами, **підриваючи**

конкурентоспроможність європейських виробників і підвищуючи ризики втрати виробничих спроможностей, у т. ч. за рахунок витіснення європейських виробників з тих («третіх») ринків, які «традиційно» були європейськими.

І питання полягає не просто в тому, чи зможуть і як швидко будуть витіснені. Значно політично «небезпечнішим» є те, що багато китайського експорту, на який припадає зростання позитивного сальдо експорту, належать до категорії нових технологій, включаючи електроніку, енергетику та ін⁷⁰.

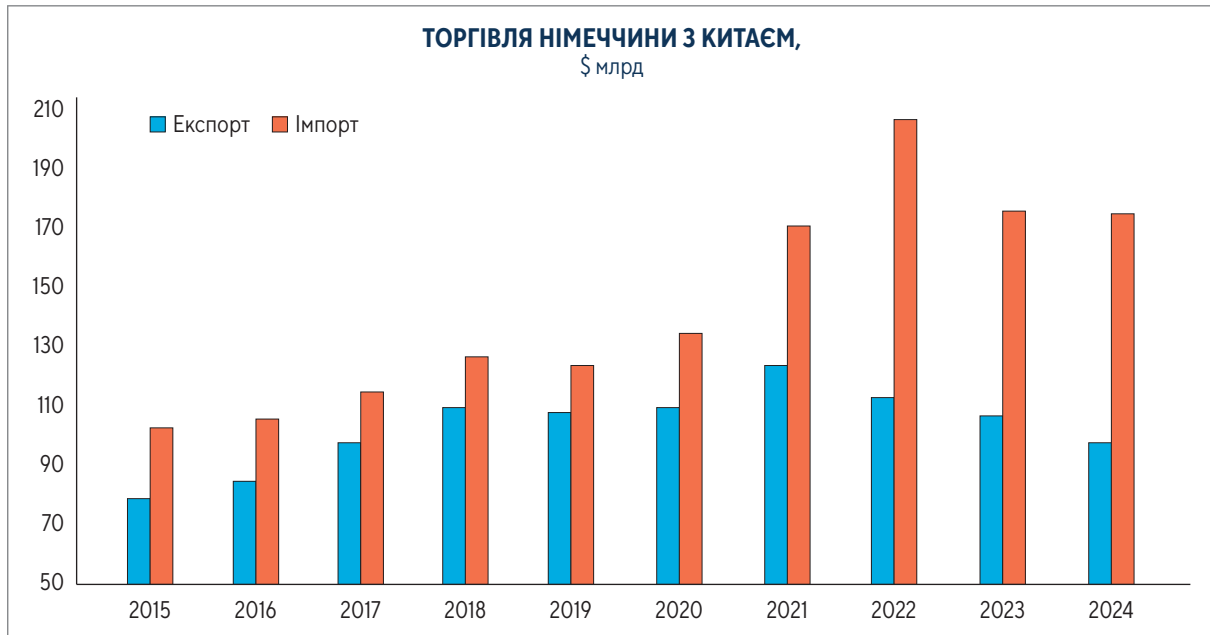
У цьому контексті характерним прикладом можуть слугувати торговельні відносини Китаю з найбільшою (і значною мірою визначальною) країною ЄС — Німеччиною, в яких технологічна компонента завжди була значною. Зважаючи на місце німецької економіки у загальноєвропейській, є підстави стверджувати, що відносини Німеччина-Китай мають не двосторонні наслідки, а загальноєвропейські і навіть світового рівня.

Значною мірою це зумовлено тим, що Німеччина залишається найбільшим торговельним партнером Китаю серед країн ЄС, частка якої складає понад 30% загального експорту товарів ЄС до Китаю⁷¹. Однак, останніми роками спостерігається «розбіжність» між експортом та імпортом так, що торговельний дефіцит суттєво зростає (діаграма «Торгівля Німеччини з Китаєм»). Якщо у другій половині 2010-х рр. дефіцит складав \$20-30 млрд, то останніми роками сягає \$60-80 млрд. Така «картина» досить характерно віддзеркалює торговельні баланси інших європейських країн, які, розширюючи торговельні відносини, сподівались на покращення балансів у двосторонній торгівлі (про що докладніше далі).

⁶⁹ The EU should hold the door open to Chinese investment. But guard it closely. — Jacques Delors Centre, <https://www.delorscentre.eu/en/publications/detail/>.

⁷⁰ Mazzocco I. Will the United States Push Europe Toward China? — CSIS, <https://www.csis.org/analysis/will-united-states-push-europe-toward-china>

⁷¹ Zenglein M., et al. Germany's dilemma over strategic recalibration with China. — Hinrich Foundation, <https://www.hinrichfoundation.com/research/wp/>

Повертаючись до проблем Євросоюзу, вкажемо, що численні спроби досягти узгоджень були мало результативними. Надії поклалися на саміт ЄС-Китай у липні 2025 р. Оскільки саміт відбувався у розпал тарифної війни, то висловлювались навіть очікування того, що Брюссель і Пекін можуть знайти спільну мову і сформувати єдиний фронт проти агресивної торговельної програми США.

Однак, результати липневого саміту свідчать про те, що Європа і Китай не наблизилися до стратегічного узгодження в умовах тиску США⁷². Одним з чинників ускладнення, вірогідно, став візит делегації Євросоюзу до Японії та проведення вже традиційного⁷³ саміту (напередодні китайського саміту) (врізка «Посилення стратегічної співпраці між ЄС та Японією»).

Однак, головним чинником відсутності прогресивного результату, на жаль, стало те, що ані найменшого успіху не було досягнуто у найбільш суперечливому питанні між Китаєм та ЄС: тісні відносини Пекіна з Росією залишаються невирішеним. Європа

ПОСИЛЕННЯ СТРАТЕГІЧНОЇ СПІВПРАЦІ МІЖ ЄС ТА ЯПОНІЄЮ

Якщо результативність саміту ЄС-Китай ще до його початку викликала сумніви, то саміт ЄС-Японія, який відбувся тижнем раніше, був цілком успішним і підтвердив стратегічне партнерство і взаєморозуміння сторін. У Спільній заяві ЄС і Японії⁷⁴ сторони задекларували, що **поділяють цінності та принципи**, такі як верховенство права, основні права, демократія, права людини та відкрита, вільна і справедлива торгівля; підтвердили підтримку міжнародного порядку, заснованого на **правилах**, в основі якого лежить Статут ООН.

Також був започаткований **новий альянс конкурентоспроможності** для подальшого зміцнення стабільного та передбачуваного вільного та справедливого економічного порядку, зміцнення конкурентного бізнес-середовища та стратегічного посилення спільної конкурентоспроможності.

Стосовно України, лідери підтвердили своє засудження агресивної війни Росії проти України та відданість забезпеченню **всеосяжного, справедливого та тривалого миру в Україні**.

не змогла переконати Китай переглянути свою позицію, і Пекін не продемонстрував жодних ознак відступу від неї (врізка «Відмовитись від «всеосяжної дружби»?»).

⁷² Martin X. Taking the pulse: Does the EU-China summit show a weakened European hand with Beijing? – Clingendael, <https://www.clingendael.org/publication/taking-pulse-does-eu-china-summit-show-weakened-european-hand-beijing>

⁷³ Попередній саміт ЄС-Японія відбувся у Брюсселі 13 липня 2023 р.

⁷⁴ EU-Japan summit, 23 July 2025. – The Council of the European, <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/international-summit/2025/07/23>.

ВІДМОВИТИСЬ ВІД «ВСЕОСЯЖНОЇ ДРУЖБИ»?

Партнерство у задекларованому форматі «всеосяжна дружба» між росією та Китаєм, яке було проголошено у 2022 р. якраз напередодні російського вторгнення в Україну, є одним з найвагоміших важелів, які утримують Китай біля росії.

Видається, що це був один з «вдалих» трюків російської верхівки – зв'язати Китай зобов'язаннями, від яких він не зможе відмовитись. Так, у політичній площині обидві сторони активно підтримують одна одну на міжнародній арені, зокрема у протистоянні з західними країнами та їхніми союзниками. Так само сторони запроваджували заходи, спрямовані на поглиблення військової співпраці

та зміцнення оборонного потенціалу. Фактично йдеться про виклик росії та Китаю цінностям Західної демократії.

При цьому Китай, навіть якщо буде не згоден з політикою московської верхівки, не зможе її залишити, оскільки тоді буде звинувачений російською пропагандою у недотриманні Китаєм своїх міжнародних зобов'язань («карта», яку Китай розглядає у якості свого головного міжнародного «козиря» (і яким вихваляється перед країнами Півдня)).

Тому без відмови від провокативної безмежної дружби Китай навряд чи змінить (принаймні офіційно) власне ставлення до росії та її війни проти України.

Також звернемо увагу, що в економічному вимірі трансатлантична торговельна війна у короткостроковій перспективі має і матиме послаблюючий вплив на економічні процеси у Європі. А у поєднанні із необхідністю зростання витрат на оборону, погіршення економічних перспектив, безумовно, завдасть системного негативного тиску на рішучість і єдність європейських урядів, у т. ч. на їх бачення відносин із Китаєм⁷⁵.

Коли було оголошено про створення проєкту «Один пояс, один шлях» («Новий Шовковий шлях»), пізніше перейменованого в Ініціативу «Один пояс, один шлях» (BRI), в Європі сприйняли її цілком позитивно, оскільки очікувалось, що вона сприятиме розвитку широких китайсько-європейських зв'язків⁷⁶. На той час зовнішня китайська експансія ще набирала обертів, а європейське регулювання стосовно допуску іноземних інвесторів не було жорстким. Це цілком відповідало потребам китайської економічної моделі, яка, зокрема, вимагає входження у високопоглинаючі ринки розвинутих країн.

Одним з шляхів входження, крім безпосереднього розширення економічних контактів Китаю з провідними («старими») країнами Європи, розглядалися динамічні відносно нові члени ЄС, які нагально потребували ресурсів. Своєю чергою, Пекін використовував різні підходи до індивідуальних потреб країн ЦСЄ, головним чином відповідно до політичних та економічних умов даної країни.

Початок активного входження Китаю до країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) припадає на першу половину 2010-х рр., утворенням економічного формату 16+1 (потім 17+1, далі 14+1, зрештою сьогодні цей формат залишився практично лише в історії), і вказаної стратегічної ініціативи BRI. Головною привабливістю для європейських країн мали стати значні прямі інвестиції, насамперед у експортно-орієнтовані виробництва та у інфраструктурні сфери.

Реальність хвилі припливу ПІІ до Європи.

Хоча торговельні угоди переважно стосуються потоків товарів і послуг, однак дедалі частіше в їх рамках увага зосереджується і на потоках прямих (іноземних) інвестицій. Багато держав-членів ЄС, зіткнувшись зі складними внутрішніми економічними умовами, прагнули залучити китайські інвестиції. Керівництво ж Китаю використовувало інвестиційні перспективи, щоб спробувати вплинути на країни-члени щодо ключових питань відносин між ЄС і Китаєм.

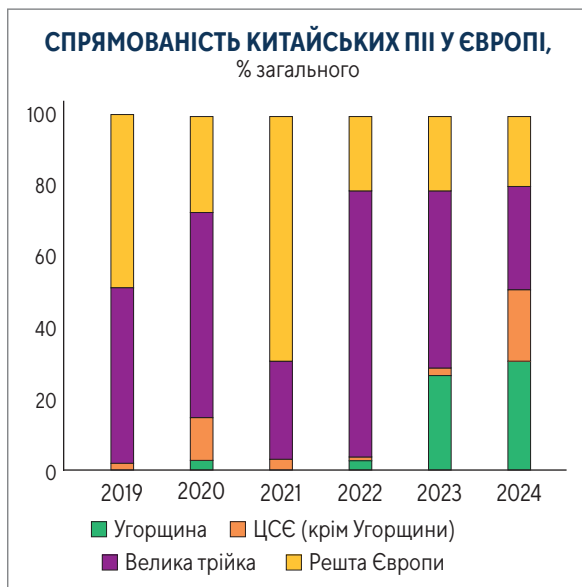
Ситуація з припливом прямих інвестицій виглядає вельми неоднозначно. Слід вказати, що відновлення ПІІ Китаю в Європі відбулося на складному економічному та геополітичному тлі. Китайські фірми зіткнулися зі слабким зростанням ВВП, зростанням надлишкових потужностей і жорсткою ринковою конкуренцією всередині країни, що змусило їх шукати можливості за кордоном або за рахунок експорту, або за рахунок вихідних інвестицій. На міжнародному рівні зростаюча торговельна напруженість

⁷⁵ Mazzocco I. Will the United States Push Europe Toward China? – CSIS, <https://www.csis.org/analysis/will-united-states-push-europe-toward-china>.

⁷⁶ Rod Z. The Chinese Influence in Visegrad Countries. – BE blue Europe, <https://www.blue-europe.eu/analysis-en/short-analysis/the-chinese-influence-in-visegrad-countries/>; Casarini N. The Future of the Belt and Road in Europe. – IAI, <https://www.iai.it/sites/default/files/iaip2402.pdf>, в яких містяться посилання і на інші роботи.

стимулювала китайські фірми розширювати свою присутність за кордоном, щоб уникнути тарифів та інших ринкових бар'єрів. Але нові інвестиції з боку китайських компаній також викликали спротив⁷⁷.

Особливістю припливу китайських ПІІ до Європи є те, що змінюється спрямованість припливу. Німеччина, Франція та Велика Британія втрачають позиції: сукупна частка «великої трійки» — Великої Британії, Німеччини та Франції — впала лише до 20%, тобто різко знизилася, порівняно із середнім показником 52% у 2019–2023 рр. Це зниження відображає як зміну інвестиційних моделей, так і значне падіння загального обсягу інвестицій. На противагу цьому, на Угорщину, підтриману капіталомісткими проектами з нуля, припадало 31% усіх китайських ПІІ в Європі — це найвищий показник серед усіх країн (діаграма «Спрямованість китайських ПІІ у Європі»).

Слід визнати, що 2024 р. суттєво відрізняється від попередніх років — інвестиції Китаю до Європи продемонстрували помітне відновлення вперше з 2016 р.: ПІІ Китаю до

ЄС та Великої Британії досягли €10 млрд у 2024 р., що майже на 50% більше, ніж у попередньому році, а частка ЄС і Великої Британії в загальному обсязі ПІІ Китаю також зросла до 19%, що стало першим значним зростанням з 2018 р.⁷⁸

Угорщина ж другий рік поспіль зберігає свою роль найкращого напрямку для китайських інвестицій у Європі. У 2024 р. Угорщина залучила китайські інвестиції на суму €3,1 млрд (завдяки масштабним проектам з виробництва електромобілів), що на 73% більше, ніж €1,8 млрд попереднього року. Більше того, у 2024 р. 4 з 10 найбільших поточних китайських інвестицій у Європі були розташовані в Угорщині.

Зважаючи на посилення регуляторних заходів Євросоюзу загалом, є підстави очікувати активізацію зусиль Китаю, спрямованих на входження до країн-членів ЄС, які все ще мають долати постсоціалістичну спадщину. Ситуація тут непевна, тому далі ми докладніше зосередимось на підтримці європейських цінностей країнами-членами ЄС, які ще історично недавно належали до т. зв. соціалістичного табору.

ВІД ВИШЕГРАДСЬКОЇ ЧЕТВІРКИ ДО...

Приклад країн ЦСЄ у реалізації євроінтеграційних процесів міг би бути гідним для наслідування й Україні. Сьогодні ж вже очевидно, що має йтися не стільки про наслідування успішного досвіду, скільки про недопущення і запобігання хибних напрямів дій. Тим більше, що сьогодні навіть у невеликій групі країн В4+ цілком очевидніше проявляють різні ціннісні мотиви.

Звертаючись до євроінтеграційного розширення у 2000-х рр., нагадаємо, що країни Центральної та Східної Європи досить швидко подолали шлях від постсоціалістичного хаосу до повноправного членства у ЄС і НАТО⁷⁹.

⁷⁷ Kratz A., et al. Chinese investment rebounds despite growing frictions — Chinese FDI in Europe: 2024 Update. — Mercator Institute for China Studies, <https://merics.org/en/report/>.

⁷⁸ Kratz A., et al. Chinese investment rebounds despite growing frictions — Chinese FDI in Europe: 2024 Update. — Mercator Institute for China Studies, <https://merics.org/en/report/>.

⁷⁹ Після розпаду соціалістичної співдружності у 1989–1990 рр. перед новими постсоціалістичними країнами постало завдання протистояти політичним, географічним та економічним викликам, а також зайняти гідне місце у світовому співтоваристві. Окремо кожна з країн не була спроможною забезпечити для себе економічне зростання і належну безпеку. Як рішення — розглядалось як створення регіональних альянсів, так і прискорення євро- та євроатлантичних інтеграційних процесів. Одним з таких альянсів стала Вишеградська група, створена у 1991 р. Її головною метою, після її формування в 1991 р., було приєднання її членів до Європейського Союзу (ЄС), а також до Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Чехія, Польща та Угорщина вступили до НАТО 12 березня 1999 р., а Словаччина — 29 березня 2004 р. А з 1 травня 2004 р. всі країни групи стали членами ЄС.

Підкреслимо, політичний фактор прискореної інтеграції, хоча й ризиковий, був визначальним — погіршення добробуту, яке могло мати місце, як відображення складних трансформаційних переходів від соціалістичної до ринкової економіки, могло провокувати розчарування у значних прошарків населення (які звинувачували б владу у згубності євроінтеграційного вибору), а з тим формувало і посилювало у суспільствах політичну і соціальну поляризацію нового рівня. Тобто **Євросоюз** у своїх розвитку і впливовості, набутих на початку 2000-х рр., був **«особисто» зацікавлений** у результативності та успіху приєднання десяти країн Центральної та Східної Європи.

І хоча країни далеко не завжди відповідали як політичним — стабільності і міцності демократичних інститутів, так і економічним — макроекономічної стійкості і мікроекономічної конкурентоспроможності — копенгагенським критеріям, однак політичний зміст розширення ЄС домінував у рішенні стосовно розширення кола повноправних членів ЄС⁸⁰.

Зауважимо (без жодного натяку), що ставлення у ЄС до євроінтеграції України було зовсім іншим. Пострадянські країни (крім країн Балтії) не вважались демократичними, отже і не могли розраховувати на всебічну євроінтеграційну підтримку. На жаль,

слід визнати, що сама Україна часто підтверджувала таку негативну характеристику своїм намаганням «всидіти на двох стільцях» — євроатлантичному та євразійському.

З тим, Україна швидко втрачала базовий потенціал і стимули для прискореного розвитку як демократичної, відкритої, ринково-орієнтованої, соціальної країни, що означало і вимивання людського капіталу. Так, якщо на початку всіх трансформаційних процесів у 1990 р. Україна входила у першу п'ятдесятку країн світу за Індексом ООН людського розвитку, то далі відбувалась деградація українських показників до рівня країн «третього світу» (таблиця «Ранжування за Індексом людського розвитку ООН»⁸¹).

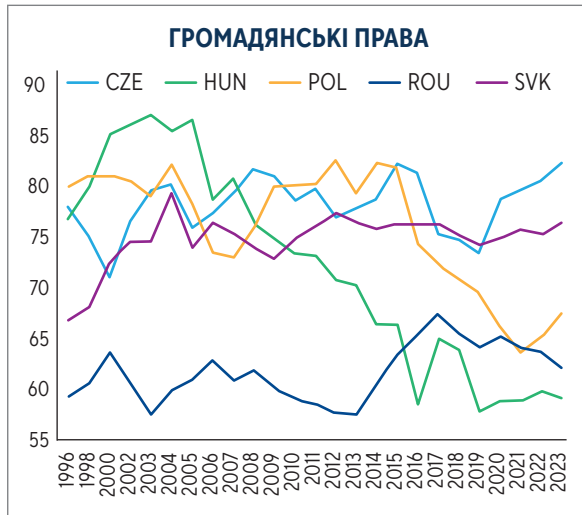
Вочевидь, найскладнішим було будівництво інститутів, завдяки яким зміцнюється держава, забезпечуються політичні, економічні, соціальні права громадян країни. Слід вказати, що перед вступом і перші роки після вступу країни В4+ докладали значних зусиль до формування нових інститутів. Однак, з часом, мірою зміцнення позицій всередині європейських структур, країни дозволяли собі «розслабитись», що стало відверто помітно (особливо для випадку Угорщини) із середини 2010-х рр. (діаграми «Громадянські права», «Верховенство права»).

РАНЖУВАННЯ ЗА ІНДЕКСОМ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ООН

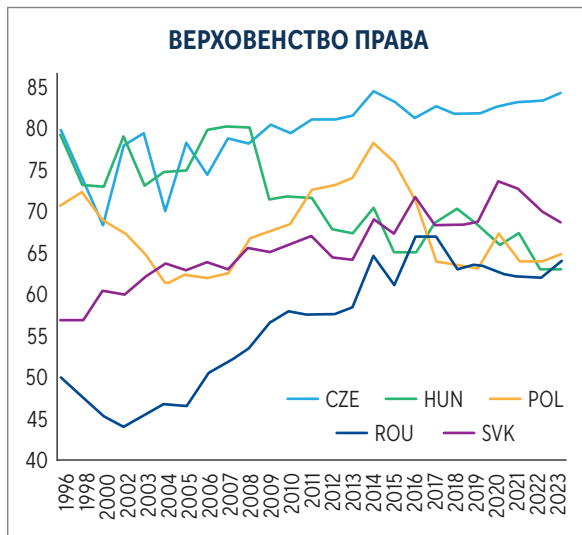
1990			2000			2010		
Країна	Місце	Індекс	Країна	Місце	Індекс	Країна	Місце	Індекс
Чехословаччина	26	0,892	Чехія	33	0,849	Чехія	28	0,841
			Угорщина	35	0,835	Словаччина	31	0,818
Угорщина	28	0,887	Словаччина	36	0,835	Угорщина	36	0,805
Україна	45	0,844	Польща	37	0,833	Польща	41	0,795
Польща	48	0,831	Румунія	63	0,775	Румунія	50	0,767
Румунія	77	0,709	Україна	80	0,748	Україна	69	0,710

⁸⁰ Нагадаємо, що у початкових проєктах процес розширення ЄС мав відбуватись у дві хвили. У першій (2004 р.) мали бути найбільш трансформаційно успішні країни (так, з країн Балтії до цієї хвили відносились лише Естонія). Однак, зрештою, припускалось, що інтеграційні процеси прискоряться, якщо коло залучених одразу буде ширшим і зробить неможливим для нових демократичних країн ревізію обраного євроатлантичного шляху.

⁸¹ UN Human Development Index.

Втім, з плином часу країни В4+ дедалі частіше проявляли власне бачення стосовно політики Брюсселя⁸². Одним з перших узгоджених заходів демонстрації критичної позиції стала відповідь на європейську міграційну кризу 2015 р., використовуючи етноцентричну риторику, яку в той час підтримували багато провідних політиків регіонів. Крім того, протягом 2010-х рр. група піддавалась критиці за нехтування окремих норм верховенства права ЄС, зокрема щодо незалежності судової системи, свободи преси, підтримки ЛГБТК-спільноти та поваги до прав політичних опонентів (що й відображено на діаграмі «Верховенство права»).

Ряд порушень були надто агресивними. Так, Прем'єр-міністр Угорщини Орбан і його партія «Фідес» використали міграційну кризу 2015 р. для посилення контроль-режиму над судами, проводячи кампанії проти неугорців у рамках популістських зусиль з «очищення» суспільства.

Найбільш критичним є те, що реакція Угорщини на війну в Україні суттєво відрізняється від реакції інших країн В4+. Уряд Орбана відмовився надавати пряму військову підтримку Україні або дозволяти іншим членам НАТО використовувати територію Угорщини для будь-яких військових поставок до країни. Орбан обґрунтовує це посиланням на нейтралітет Угорщини у конфлікті та необхідність захисту угорськомовної меншини в Україні⁸³.

Хоча, як вказувалось, Словаччина з початку російського вторгнення зайняла проукраїнську позицію, однак у політичному, гуманітарному та військовому плані ставлення Словаччини змінилося після того, як партія SMER, яку очолює Роберт Фіцо, прийшла до влади наприкінці 2023 р., і уряд Словаччини недвозначно відмовився від надання військової допомоги воюючій Україні.

Підкреслимо, керівництво Чехії, Польщі та Словаччини зайняли чітку та однозначну проукраїнську позицію щодо війни з початку агресії росії проти України у 2022 р. Рішуче засуджуючи російську сторону, повністю погоджуються з санкціями ЄС і беззаперечно підтримують українську сторону, яка бореться за свою незалежність. Три вказані країни взяли на себе значний фінансовий та соціальний тягар, приймаючи українських біженців. Фактично ці три країни були серед лідерів, поряд з Німеччиною, країнами Балтії та скандинавськими країнами, за обсягами допомоги Україні, включаючи витрати на підтримку біженців. Так, за перші півтора роки війни – у період з 24 січня 2022 р. по 31 жовтня 2023 р. – три країни (Польща – €3 млрд, Чехія – €1,1 млрд, Словаччина – €700 млн)

⁸² Czyż A. The Visegrad Group Countries Towards the War in Ukraine in 2022. – Researchgate, https://www.researchgate.net/publication/385373680_The_Visegrad_Group_Countries_Towards_the_War_in_Ukraine_in_2022; Beck R. The Visegrad four disunity in Central Europe/. – <https://www.fpri.org/article/2024/02/>; Bugajski J. Poland Seeks More Effective Regional Formats as the Visegrád Group Fractures. – The Jamestown Foundation, <https://jamestown.org/program/>.

⁸³ Kandrik M. The Defense Impact of the Ukraine War on the Visegrád Four. – GMF, <https://www.gmfus.org/news/defense-impact-ukraine-war-visegrad-fou>.

надали критично важливу військову підтримку Києву. Угорщина ж не потрапила до списку найбільших тридцяти донорів (до чого повернемось далі).

Поляризація між країнами Вишеградської четвірки загострилась у лютому 2024 р. Тоді на саміті четвірки у Празі прем'єри Польщі та Чехії закликали продовжувати військову підтримку України. Однак, угорські та словацькі очільники, зайняли позиції умиротворення росії, у т. ч. наданні їй «гарантії безпеки». Натомість Прем'єр Польщі Туск прямо піддав критиці позицію Орбана, заявивши, що будь-яка країна, яка не підтримує Україну, ставить себе поза НАТО та Європейським Союзом.

Сьогодні, на жаль слід визнати, ситуація з позицією Угорщини не покращилась. Так, у травні 2025 р. Європейська комісія визначила, що перший переговорний кластер, пов'язаний з т. зв. «основами» спільних цінностей, верховенства права, незалежної судової системи та прав людини, готовий до відкриття. Однак тоді Угорщина заблокувала відкриття кластера, насамперед через скарги на «дискримінацію етнічних угорських меншин» в Україні⁸⁴. Це призупинило процес на політичному рівні.

Зробимо загальне припущення. Крім внутрішньої популістської політики Орбан надихається позицією Трампа. Зміна ставлення Трампа до війни в Україні, вірогідно, призведе і до нової риторики очільника Угорщини.

Між тим, слід віддати належне Польщі, яка прагне формувати і використовувати інші європейські регіональні ініціативи. Зважаючи на плідні зв'язки Польщі з країнами Балтії та Скандинавії, уряд зосередився на зміцненні Північно-Східного фронту НАТО і поглибленні відносин зі Швецією, Фінляндією і Норвегією. Вступ Фінляндії та Швеції до НАТО надав значної ваги «балтійському блоку». Польща також була запрошена як спостерігач до Північно-балтійської

вісімки (NB8) — безпекового угруповання, до якого входять Данія, Естонія, Фінляндія, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія та Швеція. Польща брала участь у саміті NB8 у Стокгольмі у листопаді 2024 р., де підписала нове стратегічне партнерство зі Швецією. Для України це може бути гідним напрямом слідування.

Варшава також прагне відродити, поки лише формально, існуючий Веймарський трикутник разом з Німеччиною та Францією, щоб зміцнити безпеку Центральної Європи. Польща розглядає Веймарський трикутник як ефективний спосіб посилити польський вплив у Європейському Союзі.

Зрештою, є підстави очікувати, що новий неформальний альянс — Бухарестська дев'ятка (B9) у складі Болгарії, Чехії, Естонії, Угорщини, Латвії, Литви, Польщі, Румунії та Словаччини — стане результативнішою у нових завданнях воєнного і повоєнного часу.

B9 була створена у листопаді 2015 р., як реакція постсоціалістичних країн на анексію росією Криму, інтервенцію на Донбас, посилення агресивних дій росії на Балтійському і Чорному морях. І серед найвагоміших цілей розглядалось (нагадаємо, йдеться про 2015 р.) забезпечення присутності баз НАТО у країнах-членах Центральної та Східної Європи⁸⁵.

Хоча країни B9 розходяться у ставленні до загроз з боку росії, однак на саміті B9 та Nordic Summit 2 червня 2025 р. всі учасники підтвердили свою фінансову та військову відданість Україні. Це передбачало розширення їхньої колективної оборонної спроможності за рахунок оборонно-промислового виробництва, збільшення інвестицій в оборону за рахунок виділення 5% ВВП на оборонні видатки та зміцнення східного флангу НАТО⁸⁶.

У цьому контексті, окремо слід звернути увагу на роль Румунії. Важливо зазначити,

⁸⁴ Pirozzi N. Securing Ukraine's Path Towards the EU: Status and Perspectives. — HelpAge USA, https://helpageusa.org/ukraine-crisis/?gad_source=1&gad_campaignid=2022063831&gbraid=0AAAAADtNwW6h37vkqC9EcYdYiOIIN9e5C&gclid=Cj0KCCQjwsPzHBhDCARIsALiWNGIp2_VgbaTDaN_ORViNGpIQW9IfEkXUTlxjoJz374ZUOgWMOF5RYroaAnuCEALw_wcB.

⁸⁵ Szymoniak M. Standing up to Russian Imperialism: The Visegrád Group, the Bucharest Nine and the Lublin Triangle. — Open Canada, <https://opencanada.org/standing-up-to-russian-imperialism-the-visegrad-group-the-bucharest-nine-and-the-lublin-triangle/>.

⁸⁶ Szymoniak M. Standing up to Russian Imperialism: The Visegrád Group, the Bucharest Nine and the Lublin Triangle. — Open Canada, <https://opencanada.org/standing-up-to-russian-imperialism-the-visegrad-group-the-bucharest-nine-and-the-lublin-triangle/>.

що війна в Україні повернула інтерес до Румунії як до важливого актора південного флангу НАТО та пріоритетну важливість країни у захисті Чорного моря. Це не дивно, оскільки російське вторгнення продемонструвало, наскільки вразливим є це перехрестя політичних, ділових, безпекових, військових інтересів.

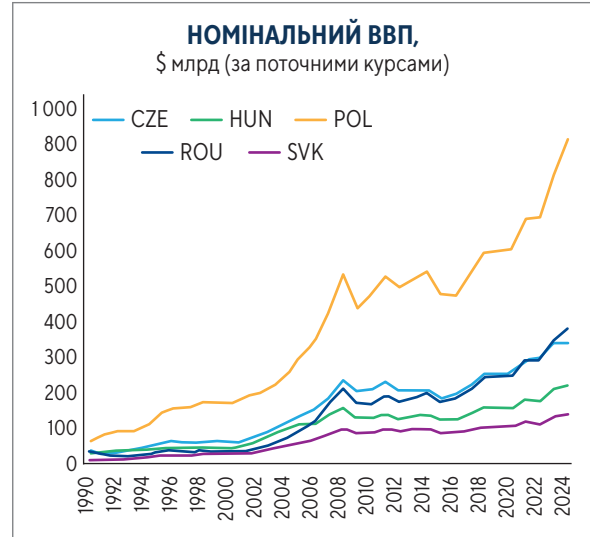
Виключним є також те, що Румунія змогла уникнути маніпуляцій навколо теми українського зернового експорту. Більше того, коли зазнав краху офіційний зерновий коридор ООН, Україна і Румунія змогли у швидкому часі налагодити альтернативні шляхи зернового та іншого українського експорту — через дунайські порти, а також залізничними та автомобільними шляхами через Молдову.

Варто також згадати про Люблінський трикутник — тристоронній регіональний альянс між Польщею, Україною та Литвою — який був утворений у липні 2020 р. з метою посилення політичного, економічного, культурного та безпекового співробітництва. Якщо початково ініціатива виникла як ще один формат регіональної співпраці, спрямований на узгодження зовнішньополітичних стратегій, то сьогодні головним напрямом дій є підтримка України, включно з військовими заходами.

Звичайно, такі союзи та альянси матимуть шанс стати життєздатними лише за умови економічного зміцнення, а також злагоди в середині демократичного світу, насамперед між ЄС і США.

Соціально-економічне зміцнення. Готовність до постсоціалістичних реформувальних країн В4+ і побудови країн нової якості, а також природня дієздатність економічних агентів до зростання і розвитку, сприяли прискореному формуванню нової історичної європейської спільноти. З початку 2000-х рр. країни демонстрували стійкі (порівняно досить високі) темпи економічного зростання, що дозволило швидко збільшити виробництво і підвищувати добробут (діаграма «Номінальний ВВП»).

Невідомо, як би розвивались у подальшому економічні трансформації в країнах В4+, якби не Глобальна фінансова криза 2008-2009 рр. (ГФК), яка особливо боляче вдарила по країнах, які, хоча і мали високу

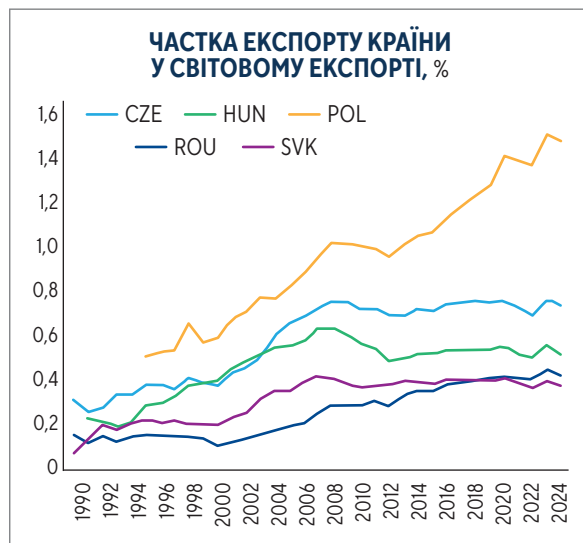

соціально-економічну динаміку, однак все ще потребували значної інституційної та економічної допомоги. Відтак, період 2010-2017 рр. для країн В4+ був періодом структурних змін (часто як необхідна реакція на приборкання кризових процесів, джерела яких лежали за межами власних країн таких як боргова чи міграційна криза у Євросоюзі) і налагодження базису конкурентоспроможності. Завдяки збереженню (хоча й слабкої) позитивної динаміки, країни розширювали власну присутність у світовій економіці. Підтвердженням цьому може слугувати місце країн В4+ у створенні глобальної доданої вартості — так, сумарний ВВП п'ятірки як частка світового ВВП зріс з 1,03% у 2000 р. до 1,62% у 2010 р. і 1,8% у 2024 р. Це при тому, що частка ЄС за вказаний період знизилась.

Значній частині успішних трансформацій країни В4+ зобов'язані створенню і задіянням т. зв. структурних фондів ЄС, головним чином спрямованих на зменшення внутрішніх дисбалансів між новими країнами-членами ЄС та їх окремих регіонів. Загалом, соціально-економічне зближення (конвергенція) ґрунтувалось на комплексі скоординованих та узгоджених напрямів економічної політики — насамперед у частині посилення економічної свободи, розширення і зміцнення інвестиційних потоків, оновлення державних інститутів, соціальної справедливості, фінансової збалансованості, чим, водночас, досягалось стає підвищення рівня продуктивності національних економік і забезпечення соціальних стандартів. Відтак, на початку 2020-х рр. доходи на душу населення (за паритетом купівельної спроможності — ПКС) у країнах В4+ помітно зблизились, а також

наблизились до відповідного показника провідної економіки Європи — Німеччини. Так, якщо у 2010 р. доходи на душу населення за ПКС в Угорщині, Польщі, Румунії, Словаччині складали 45-55% рівня Німеччини, то у 2024 р. такий показник зріс до 62-70% (відповідні показники Чехії навіть дещо вищі).

Трансформаційні процеси також зумовили зміни у зовнішньоекономічному позиціюванні країн. Звернемо увагу на дві особливості. По-перше, ще на початку 2000-х років експортна спроможність країн В4+ була відносно незначною. Якщо на початку 1990-х рр. економіки мали переважно внутрішню зорієнтованість (рівень відкритості був відносно незначним), то завдяки доступу до західноєвропейських ринків, а також входженню у світову систему торгівлі, країни швидко нарощували експорт, ставали помітнішими у світових експортних потоках (діаграма «Частка експорту країни...»), у т. ч. завдяки суттєвому зростанню внутрішньорегіональної торгівлі⁸⁷.

По-друге, особливістю відкритості стало те, що експорт зростав вищими темпами, ніж темпи створення доданої вартості. Зрозуміло, саме торгівля між країнами ЄС слугувала зміцнюючим чинником для нових національних економік. Так, навіть після коронавірусного шоку 2020 р. вже наступного року обсяги внутрішньої торгівлі ЄС практично відновилась. І природньо, що серед факторів прискореного економічного

зростання країн В4+ виокремлюється стійке нарощування як міжкраїнового експорту (та імпорту), так і експорту на світові ринки. Причому інституційне зближення макро-економічних середовищ дозволяло інвесторам сміливіше використовувати відносні переваги окремих країн і навіть компаній, у т. ч. безпосередньо країн В4+.

Тому для країн В4+ характерним є те, що частка експорту країни у світовому експорті перевищує частку національного ВВП у світовому ВВП. Так, за результатами 2024 р. частка ВВП Чехії у світовому ВВП складала 0,31%, а частка експорту країни у світовому експорті 0,74%, Угорщини — 0,20% і 0,52%, Польщі — 0,82% і 1,48%, Румунії — 0,34% і 0,42%, Словаччини 0,13% і 0,37%, відповідно.

Поряд з цим, зростання відкритості означає посилення як вигод, так і залежності від зовнішніх ринків і зовнішньої конкуренції. Країни В4+ добре скористались отриманими від ЄС привілеями і додатковими фінансовими ресурсами (наповнюваними «старими» розвинутими країнами ЄС). Потенційна втрата чи навіть просте зменшення таких ресурсів зазвичай сприймається досить «знервовано». Що робить такі нові країни-члени противниками залучення інших трансформаційних країн, які, зрозуміло, стають конкурентами в отриманні додаткових ресурсів. Саме тому ми були і є свідками того, що навіть дружні партнерські до України країни, займають вельми жорстку позицію стосовно українського експорту до ЄС, про що докладніше далі.

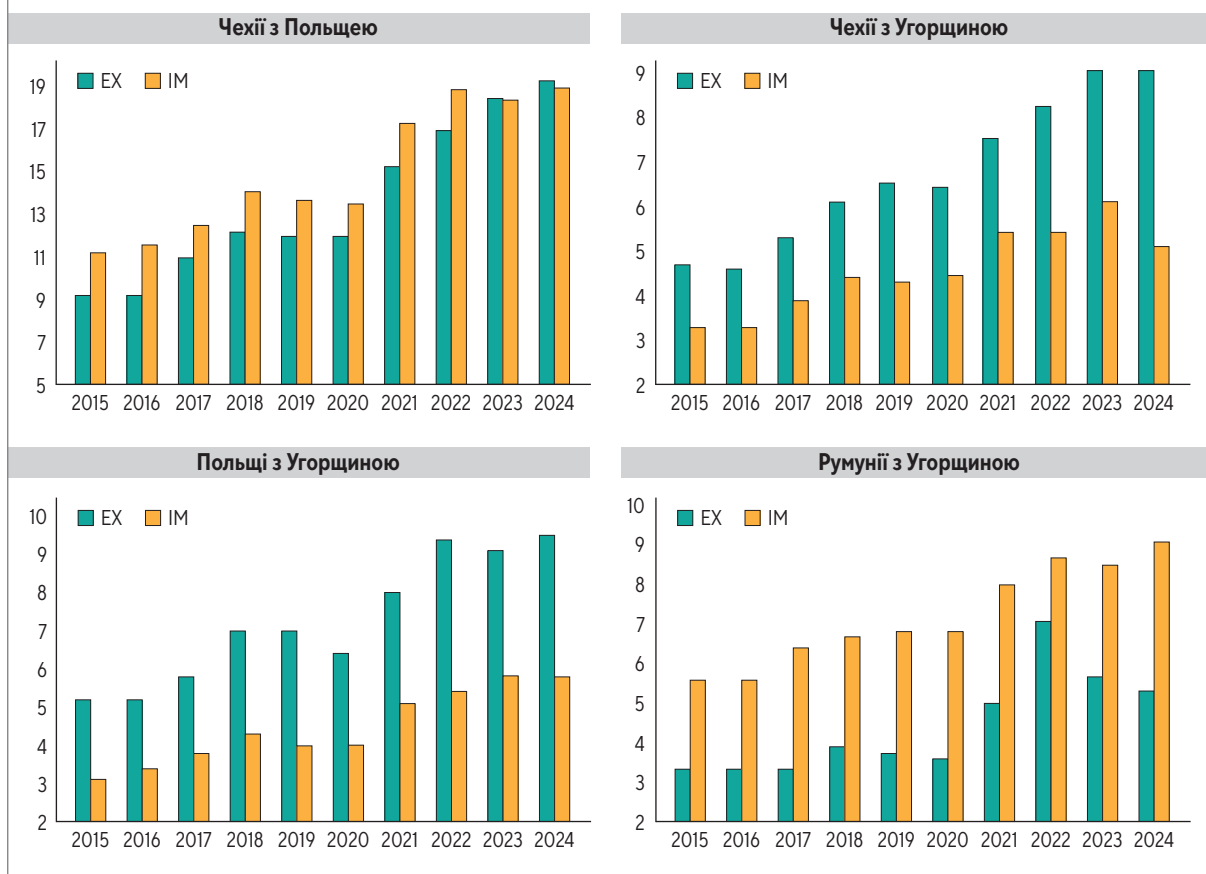
Країнам В4+ вдалося формувати досить диверсифіковану систему зовнішньої торгівлі, хоча, звичайно, головними торговельними партнерами виступали європейські країни, серед яких виокремлювалася провідна економіка — Німеччина (таблиця «Головні торговельні партнери країн В4+»). Звернемо увагу, що для всіх країн безумовним головним торговельним партнером є Німеччина. І, як вказувалось раніше, саме вона «диктує» динаміку міжкраїнових торговельних та інвестиційних потоків. Також зауважимо, в імпорті вагому роль відігравав Китай, і загалом фактор Китаю для країн В4+ потребує окремої уваги.

⁸⁷ Hunya G. Mutual trade and investment of the Visegrad countries before and after their EU accession / G. Hunya, etc. // Eastern Journal of European Studies. 2011, December. Volume 2, Issue 2, p.77-91; Hornok C. Trade enhancing EU Enlargement and the Resurgence of East-East Trade. — Oesterreichische Nationalbank, <http://www.oenb.at/dms/oenb/>.

**ГОЛОВНІ ТОРГОВЕЛЬНІ ПАРТНЕРИ КРАЇН В4+,
\$ млрд (2023 р.)**

Чехії				Угорщини			
Експорт, всього 237		Імпорт, всього 229		Експорт, всього 156		Імпорт, всього 146	
Німеччина	64	Німеччина	50	Німеччина	37	Німеччина	13
Словаччина	16	Китай	39	Італія	9	Китай	10
Польща	14	Польща	19	Румунія	8	Австрія	8
Франція	11	Словаччина	11	США	8	Польща	8
Велика Британія	10	Італія	9	Словаччина	7	Півд.Корея	8
Польщі				Румунії			
Експорт, всього 357		Імпорт, всього 387		Експорт, всього 105		Імпорт, всього 134	
Німеччина	84	Німеччина	80	Німеччина	20	Німеччина	25
Велика Британія	19	Китай	45	Італія	10	Італія	11
Чехія	19	Італія	19	Франція	7	Угорщина	8
Франція	19	Нідерланди	16	Велика Британія	5	Польща	8
Італія	17	США	15	Угорщина	4	Китай	7

ОБСЯГИ ВЗАЄМНОЇ ТОРГІВЛІ, \$ млрд

Особливістю є те, що **всі країни В4+ роблять ставку на гарантії безпеки США, однак не всі країни мають одне спільне бачення Китаю**. Хоча загалом переважає критичне

ставлення до Китаю (формоване упродовж років через недостатнє розуміння залученням Китаю до регіону), однак сподівання на активні інвестиції (з чим Китай входив до країн

ЦСЄ у форматі 16+1) все ще залишаються в окремих країнах. Такі сподівання підкріплюються тим, що особливістю китайської експансії є поєднання торговельних та інвестиційних потоків. А враховуючи, що Китай на даний момент є найбільшим торговельним партнером багатьох країн, де було впроваджено BRI, зорієнтованість на нього розглядається як вагомий аргумент на користь логістичного зв'язку з Китаєм.

Зазначимо, що країни В4+ спочатку виявили реальну зацікавленість у китайських можливостях. З іншого боку, країни В4+ не були настільки значними для цільового китайського експорту, радше розглядалися як транзитні центри по доставці китайського експорту до розвинутих країн Західної Європи. Тим більше, що Китай не приховував, що буде активно експлуатувати гілку Шовкового шляху, яка проходить через Казахстан, росію, білорусь до Польщі. Не зайве вказати, що російська агресія поламала плани Китаю на цей варіант розбудови BRI.

Сьогодні ж ситуація в Україні, конкуренція між США та Китаєм та усвідомлення ЄС своєї зростаючої залежності від Китаю логічно вплинули на країни Вишеградської четвірки. Однак, і Китай змінив політику входження.

Підкреслимо, країни Вишеградської четвірки мають різні підходи до Китаю. У той час як Угорщина прийняла більш тісні зв'язки, інші ставляться до них обережно через занепокоєння щодо безпеки, економічної залежності та необхідності диверсифікації. А критерієм надійності Китаю як справедливого партнера може слугувати взаємна торгівля. Нагадаємо, одним з ключових очікувань стосовно китайських інвестицій і торговельних контактів було покращення торговельних балансів. Натомість ситуація прямо протилежна — країни В4+ збільшили власні

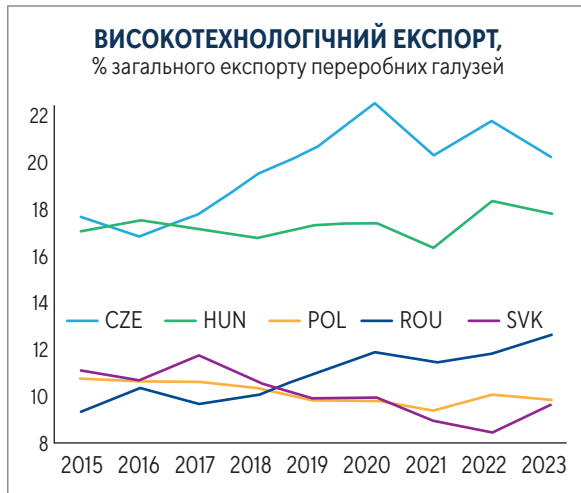
дефіцити у торгівлі з Китаєм (таблиця «Торгівля країни з Китаєм») (згадаймо наведений вище випадок Німеччини).

Сьогодні, зважаючи на війну в Україні і підтримку Китаєм росії у багатьох питаннях, є сумніви, що економічна активність і впливовість Китаю у країнах В4+ посиляться. Більше того, зважаючи на певну консолідацію європейських країн навколо Брюсселя (як один з наслідків війни) країни позиціонуватимуть себе як такі, що відстоюють європейські цінності, у т. ч. на міжнародному рівні.

Особливістю підтримки стійкості економічної динаміки країн В4+ виявилася висока адаптивність їх зовнішнього сектору. Хоча упродовж 2010-х рр. Європа піддавалась кризовим ризикам і випробуванням, однак це слабо торкалось країн В4+. Навіть, як не дивно, після коронавірусної кризи обсяги взаємної торгівлі між країнами В4+ не лише не знизились, а навіть помітно зростали. Це при тому, що у Європі в цей період спостерігались рецесійні прояви. Втім (дещо пізніше), одним з вагомих чинників такого прискорення стала російська агресія проти України — таке зростання у 2022-2024 рр. пов'язане з потребами розширення виробництва товарів і послуг для України та логістичних послуг для забезпечення боротьби України проти агресора (діаграма «Обсяги взаємної торгівлі», с. 36).

Ще одним чинником прискореного нарощування зовнішньої торгівлі стала структура зовнішніх потоків. Країнам вдалося відносно швидко модернізувати та оновити промисловий сектор, у т. ч. технологічної промисловості, зберегти зайнятість і кваліфіковані кадри (про що далі). Відтак, разом із загальним експортом зростає і технологічний експорт (діаграма «Високотехнологічний експорт»).

ТОРГІВЛЯ КРАЇНИ З КИТАЄМ, \$ млрд										
	Чехія		Угорщина		Польща		Румунія		Словаччина	
	EX	IM	EX	IM	EX	IM	EX	IM	EX	IM
2015	1,9	19,0	1,8	4,8	2,0	22,4	0,6	3,2	1,1	6,5
2019	2,5	28,3	1,7	7,2	2,7	30,4	0,85	5,1	1,9	5,8
2022	2,7	44,4	2,3	10,7	3,2	56,9	1,15	6,8	2,8	8,7
2023	2,6	40,3	1,9	9,8	3,3	51,5	0,9	7,3	3,1	8,5
2024	3,3	39,2	2,1	9,7	3,6	55,1	0,8	8,5	2,7	8,1

У такій експортній спрямованості вагому роль для країн В4+ відігравали прямі іноземні інвестиції (ПІІ), приплив яких мав досить стійкий і певним чином «рівномірний» (відносно ВВП) характер (таблиця «Приплив ПІІ»), що зумовлено близькими темпами зростання країн, вартістю робочої сили, а також розширенням взаємних економічних відносин (що, як вказувалось, дозволяло використовувати відносні переваги факторів виробництва).

Зауважимо, економічна відкритість відіграє значиму роль спрямованості інвестиційних потоків у таку країну. Доречно виокремити спільні риси, завдяки яким покращується ефективність виробництва не лише підприємств, в які безпосередньо спрямовані інвестиції:

- ✓ формується т. зв. ефект «перетікання ефективності» від підприємств із залученими ПІІ до інших взаємопов'язаних, результатом чого є підвищення продуктивності та конкурентоспроможності економіки загалом;

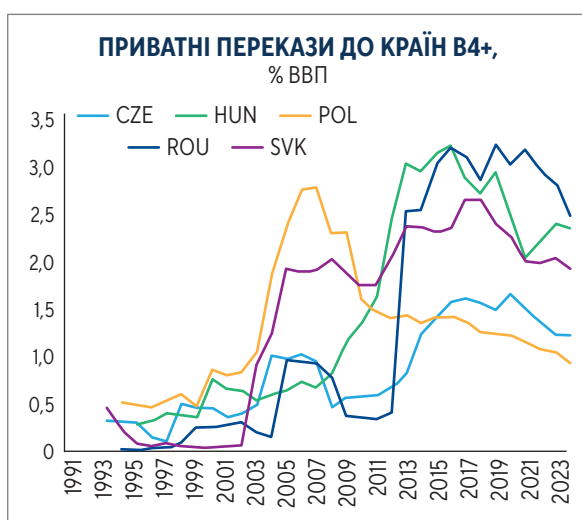
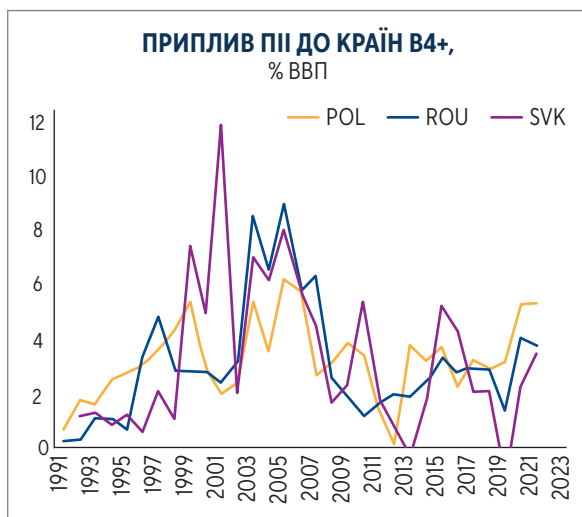
- ✓ чим успішніше країна реформується, тим легше їй залучати зовнішні інвестиції;
- ✓ спостерігається стійка залежність між ефективністю державної політики (включаючи забезпечення макроекономічної стабільності, низький дефіцит бюджету, трансформаційні зрушення) та структурою (за видами, джерелами, спрямованістю) потоків капіталу до країни;
- ✓ звичним є безпосередній взаємозв'язок і взаємовплив між розширюючими зовнішньоекономічними відносинами (торгівлею), потоками ПІІ, а також приватизацією у процесі активізації та розширення інвестиційних процесів.

Таким чином, йдеться про синергетичний ефект — поєднання розширення торгівлі та інвестицій (у т. ч. ПІІ) спричиняє прискорення і зміцнення інтеграційних процесів (між партнерськими країнами), що, своєю чергою, підтримує і забезпечує стійкість економічного зростання, і покращення структури економіки загалом. Чим повністю розвивається міф про втрату трансформаційними країнами В4+ індустріального потенціалу і кваліфікованої робочої сили (натомість генерування дешевої робочої сили). Однак, як вказано, виявилось зворотне — країни суттєво розширили і зміцнили свої виробничий і експортний потенціали⁸⁸. Звичайно, вагомим чинником такого зміцнення були ПІІ, які різко зростали у періоди вступу країн В4+ до ЄС і надалі утримувались на достатньо стійкому рівні (діаграма «Приплив ПІІ до країн В4+»).

Важливо звернути увагу на те, що грошові перекази мігрантів, які визначаються

ПРИПЛИВ ПІІ, \$ млрд						
	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Чехія	10,1	9,4	9,1	9,2	9,4	10,2
Угорщина	4,0	6,8	8,7	9,7	6,7	5,7
Польща	15,3	15,8	30,7	35,1	28,4	12,7
Румунія	5,8	3,4	10,6	11,1	7,3	6,2
Словаччина	2,5	-2,4	1,8	3,5	0,2	1,8

⁸⁸ Стосовно України, то на жаль, все ще поширеною є думка, що прихід зарубіжного інвестора тягне за собою «розпродаж країни». Це свідчить лише про те, що в країні досі бракує конструктивної єдиної політики модернізації, приватизації, експортноорієнтованості, яка (політика) враховувала б європейський вектор розвитку країни, підтримуючи баланс національних інтересів держави, приватного сектору та потенційних інвесторів.

як фінансові перекази між країнами, що відправляють міграцію, та приймаючими країнами, являють собою значний потік капіталу (діаграма «Приватні перекази...»), який часто навіть перевищує офіційну допомогу розвитку та є більш стабільним потоком, ніж прямі іноземні інвестиції⁸⁹.

Вкажемо на ще один **оздоровчий ефект** нарощування обсягів переказів з-за кордону (які суттєво перевищують обсяги зворотного потоку). Позитивний вплив проявляється не лише через підвищення добробуту населення (яке отримує додаткові ресурси на будівництво власного житла, товари довгострокового вжитку, оплату навчання та ін.), але привноситься макроекономічний (позитивний) ефект — значного покращення **сальдо рахунку поточних операцій** платіжного балансу⁹⁰.

Гуманітарна допомога країн В4+ Україні. З проблемою трудових ресурсів, зайнятості, належного працевлаштування безпосередньо пов'язана проблема переміщення мільйонів українців, які тікають від війни (біженці). І перші «удари» від потоку біженців прийняли на себе країни В4+ (діаграма «Чистий міграційний потік»).

Причому прийом мігрантів з України був розпочатий одразу після початку вторгнення у 2022 р.

Для 2022 р. вказано процентне відношення міграційного припливу до населення країни

⁸⁹ Parker E., et al. Remittance patterns in Eastern Europe and the World. — EJCE, <https://ejce.liuc.it/articles/ejce019.pdf>.

⁹⁰ Зокрема, останніми роками в Україні позитивний баланс переказів складає \$8-11 млрд.

Значною мірою це відбувається не лише через територіальне сусідство, а й внаслідок культурної схожості з Україною, насамперед Чехії, Польщі, Словаччини. Слід визнати, що українських біженців у В4+ зустріли зі співчуттям з боку приймаючого населення, багато місцевих жителів особисто брали участь у забезпеченні житлом, їжею, одягом та фінансовою підтримкою. Також були створені державні програми допомоги, українські біженці в усіх країнах В4+ можуть скористатися доступом до місцевих ринків праці, охорони здоров'я, житла, освіти та обмеженої фінансової підтримки. Поряд з цим, українські біженці допомогли заповнити вакансії, які місцеві жителі вважають непривабливими, сприяючи економічному зростанню та, в деяких випадках, генеруючи надходження до бюджету, які фактично перевищують державні витрати на підтримку біженців⁹¹.

Слід зробити два загальні зауваження. Перше стосується того, що раптовий приплив біженців до Центральної та Східної Європи викликав побоювання стосовно прискорення інфляції, оскільки такі припливи зазвичай пов'язуються з посиленням тиску попиту на основні потреби, такі як житло, їжа та освіта. Однак, з часом він стає стабілізуючою силою, поступово збільшуючи пропозицію робочої сили. Так само можна стверджувати, що біженці сприяли економічному зростанню протягом короткострокового (ефект попиту) та середньострокового (ефект пропозиції) періодів. Сьогодні є підстави стверджувати, що саме такі процеси і відбувалися.

Друге стосується демографічної структури біженців, яка виявилася дуже незбалансованою. Це, як не дивно, навіть стабілізувало ринок праці. Майже половина біженців – неповнолітні, а серед осіб працездатного віку переважна більшість – жінки (37% біженців, 73% – працездатного віку). Однак, українці не стали «чистими»

споживачами, а навпаки досить активно включались у ринки праці приймаючих країн. Так, дані опитування в Польщі свідчать, що 77% українських домогосподарств мають хоча б одного члена, залученого до ринку праці⁹².

Однак (слід бути відвертим), з плином часу спостерігаються суспільні розбіжності з численних питань, пов'язаних з біженцями. Зокрема, дедалі більше жителів (хоча поки не більшість) країн В4+ вважають, що підтримку біженців слід скоротити та/або навіть припинити. Наприклад, усі країни В4+ підтримують надання біженцям доступу до безкоштовних мовних курсів, що може сприяти кращій інтеграції українців у приймаючі суспільства. Тим часом певні соціальні пільги, такі як безкоштовний транспорт та субсидійована орендна плата, як правило, не підтримуються приймаючим населенням, оскільки багато хто стурбований власним добробутом на тлі економічної кризи⁹³.

Звернемо увагу, що політична приналежність також має значення: ті, хто симпатизує політичним партіям, які просувають антибіженський порядок денний, частіше дотримуються критичних поглядів на українців.

СТВОРЕННЯ НОВИХ ТОЧОК ДОТИКУ ТА СПІЛЬНИХ ПРОЄКТІВ ЯК ЗАПОРУКА РУХУ ВПЕРЕД

Повертаючись до європейських викликів, російська агресія проти України лише підкреслила факт, який уже неможливо заперечити: в сьогоденній Європі тривають суперечливі й різноспрямовані процеси, що ставлять під загрозу саму декларовану європейську єдність. Що не може не позначитись і на ставленні до України, насамперед у частині надійності посилення підтримки країни (врізка «Наближення миру? Перестороги»).

⁹¹ Mishchuk Z. Ukrainian refugees in Visegrad countries: Societal Attitudes and Challenges of Accommodating People Fleeing the War. – GLOBSEC, <https://www.globsec.org/what-we-do/publications/ukrainian-refugees-visegrad-countries-societal-attitudes-and-challenges>.

⁹² EMEA EM: Macro implications of a Russia-Ukraine ceasefire. – J.P. Morgan, <https://markets.jpmorgan.com/research/>.

⁹³ Mishchuk Z. Ukrainian refugees in Visegrad countries: Societal Attitudes and Challenges of Accommodating People Fleeing the War. – GLOBSEC, <https://www.globsec.org/what-we-do/publications/ukrainian-refugees-visegrad-countries-societal-attitudes-and-challenges>.

НАБЛИЖЕННЯ МИРУ? ПЕРЕСТОРОГИ

Хоча Україна, попри продовження війни, намагається розбудовувати і мирне життя, однак, зрозуміло, лівову частку ресурсів все одно поглинати захист і безпека країни.

Однак, у реальності процеси, які мали б прискорити досягнення миру в Україні, засвідчують радше розтягання у часі і просторі воєнних дій з ще більше поглинанням життів і ресурсів.

1. Одним із суперечливих проявів миротворчих процесів у Європі є неготовність політичних європейських лідерів перетворити сміливі декларації у дійсні наміри і крики. Так, з одного боку ми чуємо запевнення, що провідні **країни готові розгорнути свої війська в Україні, але після припинення вогню.**

Однак, поки не видно і натяку на те, коли таке припинення може в дійсності настати. Навпаки, **таке «корикування» фактично означає «зелене світло» для Москви продовжувати ескалацію проти України**, оскільки європейці (і НАТО) не втручатимуться безпосередньо у захист України.

2. Підтримка України є довгостроковим викликом для Європи, адже втрата України буде катастрофічною для

безпеки самої Європи. З одного боку, Україні знадобиться військова підтримка в довгостроковій перспективі, з іншого — необхідним буде спроможність компенсувати різке скорочення підтримки США і реалізувати **захист Європи без покладання на США.**

3. Партнерство у задекларованому форматі **«всеосяжної дружби»** між росією та Китаєм, яке було проголошено якраз напередодні російського вторгнення в Україну, є одним з **найвагоміших важелів, які утримують Китай біля росії**, і навіть зв'язують Китай зобов'язаннями, від яких він не зможе (репутаційно) відмовитись.

Тому без хоча б часткового скасування провокативної «безмежної дружби» Китай навряд чи змінить власне ставлення до росії та її війни проти України.

4. В той час, як Китай міг би використати свій вплив на Москву, **Пекін «не хоче, щоб росія прогала війну проти України»**. Крім підтримки «безмежної дружби», затягування війни може **відповідати стратегічним інтересам країни** доти, доки США залишаються на європейському напрямку.

Станом на цей час:

- ✓ безумовну підтримку Україні надають нордичні країни (Швеція, Фінляндія, Данія, а також Норвегія, яка не входить до ЄС), країни Балтії;
- ✓ є великі питання стосовно співвідношення декларацій і дій Франції, Німеччини, Бельгії, Великої Британії;
- ✓ є пасивність багатьох європейських країн, які все ще намагаються утриматися від однозначних рішень;
- ✓ водночас, є готовність багатьох країн почати з фінансування вже згаданої вище ініціативи PURL, фінансування виробництва зброї, розробки планів повоєнної відбудови України (при тому, що навіть вихідні дані стосовно цієї відбудови на цей момент спроектувати неможливо).

Все це вказує на масштабність завдань, які постають і перед Україною, і перед Європою. Фактично, кейс України стає випробуванням для Європи на стійкість, зрілість і єдність, при тому, що поразка перетворень

в Україні призведе до болісних процесів у всій Європі.

Разом з тим, є очевидні перші ознаки майбутніх зрушень.

1. Завдання захисту кордонів України, а з тим і кордонів Євросоюзу, має **довгостроковий стратегічний характер**. І саме спільне виробництво військової продукції та її продажу на зовнішніх ринках озброєнь, з врахуванням коротко- і середньострокових ризиків і загроз зможе стати дієвим чинником економічного прискорення як для умовної Європи, так і для України. Причому роль України, зважаючи на реальний досвід ведення війни, може стати вирішальною.

Звичайно, виробництво сучасної технологічної зброї має ґрунтуватись на сучасній промисловості загалом, яка, водночас, стане генератором зростаючого попиту на кваліфіковану робочу силу. Нерозривність промислового потенціалу, базованого на стійких інвестиціях в основний капітал, експортної спроможності національної промисловості та її присутності у міжнародних світогосподарських зв'язках, і робочою силою та її

конкурентоспроможністю — виступає критичним підґрунтям політики відновлення.

2. Крім спільного виробництва озброєнь, існує **низка стратегічних мегапроектів, реалізація яких потребуватиме чіткої добросусідської взаємодії** країн В4+ та України.

Серед таких мегапроектів виокремлюється т. зв. Чорноморська синергія. Її головна мета визначається як зміцнення співробітництва між країнами Чорноморського регіону та ЄС у сферах демократії, прав людини, належного врядування, управління кордонами, торгівлі, міграції, розвитку та ін. Однак, в умовах російської агресії цільові напрями мають набути оновленого змісту, що й було зроблено ЄС наприкінці травня 2025 р. (врізка «*Нова стратегія ЄС для безпечного, успішного та стійкого Чорноморського регіону*»⁹⁴). Між тим, видається, новий підхід мав би представляти більш концентровану позицію стосовно України, яка безпосередньо захищає східний фланг Євросоюзу.

3. Стратегічний виклик, який стоїть перед всіма країнами — **розвиток сучасної виробничої інфраструктури** (як необхідної передумови успішної підприємницької діяльності) **разом із збереженням культурологічних та екологічних надбань**. Для України це нерозривно пов'язано з

оновленням та інтеграцією транспортно-логістичної інфраструктури до європейської транспортної мережі та імплементацією європейських стандартів. Відтак, Україна відіграватиме ключову роль у сполученні Північ-Південь, як в економічному, так і в політичному плані.

У практичній площині найвагоміші дії стосуються формування оновленої транспортно-логістичної інфраструктурної мережі (насамперед, TEN-T, Північно-Балтійський коридор), яка забезпечуватиме високу територіальну і галузеву мобільність, спрямовану як на захист країн Центральної та Східної Європи, а також України від російської агресії, так і збереження та примноження логістичних послуг, завдяки яким прискориться і стане безпечнішим транспортування вантажів як вздовж східних кордонів Євросоюзу, так і поставок української продукції на зовнішні ринки.

Крім того, глави держав і урядів «Ініціативи трьох морів» («Тримор'я»), до якої входять 12 країн ЄС, розташованих між Балтійським, Чорним та Адріатичним морями, ухвалили рішення щодо участі України в усіх проєктах об'єднання на правах країни-партнерки. Зокрема, оператор ГТС України приєднався до ініціативи створення «Вертикального коридору» — нового маршруту для транспортування газу з півдня на північ Європи, що сприятиме диверсифікації

НОВА СТРАТЕГІЯ ЄС ДЛЯ БЕЗПЕЧНОГО, УСПІШНОГО ТА СТІЙКОГО ЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ

Нова розроблена стратегія ЄС має на меті принести відчутні переваги країнам-членам і партнерам з Чорноморського регіону шляхом інвестування й поглиблення ключових взаємовигідних програм і проєктів.

Разом зі своїми партнерами в регіоні ЄС реалізовуватиме три флагманські ініціативи щоб розкрити потенціал регіону для зростання, водночас долаючи безпосередні виклики, пов'язані з конфліктами та безпекою:

- ✓ морська безпека Чорного моря і створення Хабу морської безпеки Чорного моря посилять безпеку на морі, захистить критично важливу морську інфраструктуру та морське середовище. Це також зміцнить регіональне співробітництво у сфері розмінування й допоможе подолати ризики для довкілля та морської безпеки;
- ✓ спеціальна Connectivity Agenda — ініціатива Європейського Союзу, спрямована на покращення зв'язків

у регіоні, узгоджена з розширеними Транс'європейськими мережами — розвиватиме транспортні, енергетичні та цифрові мережі, щоб використати потенціал Чорноморського регіону як життєво важливого коридору, що сполучає Європу з Центральною Азією через Південний Кавказ, стимулюючи економічне зростання та конкурентоспроможність;

- ✓ буде посилена готовність прибережних громад та секторів «блакитної економіки», щоб дозволити країнам Чорноморського регіону долати екологічні збитки, пов'язані з війною, реагувати на ризики, пов'язані зі зміною клімату, та використовувати можливості для сталого зростання.

Стратегія об'єднує всі відповідні інструменти та політики ЄС, мобілізуючи інвестиції відповідно до Стратегії Global Gateway та в дусі Team Europe (тобто, інституції ЄС у співпраці з країнами-членами, а також європейські фінансові інституції).

⁹⁴ Нова стратегія ЄС для безпечного, успішного та стійкого Чорноморського регіону. — The Diplomatic Service of the European Union, <https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/>.

постачання сировинних ресурсів у всіх країнах В4+ та оптимізації їхньої інфраструктури.

4. Продовження війни росії в Україні, або навіть лише загроза війни, посилює **ризики як стабільності та миру у всій Європі, так і продовольчій безпеці у світі**. Саме російські імперські амбіції є джерелом агресії і провокування воєнних і гуманітарних катастроф.

Тому рівень підтримки Євросоюзом загалом та Коаліцією охочих, зокрема, безпечних зусиль України має охоплювати широке коло невійськових сфер, які, втім, легко перетворюються на інструменти «зла». Серед таких виокремлюється продовольча безпека (зокрема у частині забезпечення поставок української аграрної продукції на зовнішні ринки). У 2022-2024 рр. цей напрям набув практичного вирішення і важливо, щоб він залишався однією із складових системи безпеки Євросоюзу загалом.

Очевидно, Євросоюз має активізувати пошук шляхів створення інституційних рамок, які б **послаблювали можливості використання голоду або загрози голоду як зброї**. Провідні європейські країни мають виробити системні рішення, які спрямовуватимуться на гарантування безперешкодного пересування українських продовольчих товарів по/через території ЄС, які здійснюються на законних підставах.

5. ЄС мають стати ініціаторами **розширення і посилення безпеки інфраструктурних мереж на територіях, у т. ч. українських, які потенційно можуть бути наближеними до зони бойових дій** (в нинішніх умовах таке наближення стосується всіх країн-сусідів України). Такі мережі потребуватимуть значних інвестицій, на які можна сподіватись лише за умов, що інвестори отримають зрозумілі інструментальні сигнали, які засвідчуватимуть підтримку інвесторів фінансовими можливостями Євросоюзу і Великої Британії, насамперед у частині страхування політичних і військових ризиків для міжнародного бізнесу (який готовий підтримувати Україну), що стане вагомим внеском у зміцнення системи продовольчої безпеки.

Зокрема, йдеться про:

- ✓ укладання Україною договорів про страхування інвестицій (надання інвестиційних гарантій) у найбільших країнах донорах (G7), спрямованих у транскордонну транспортну інфраструктуру. Ресурсами можуть бути конфісковані у цих країнах російські активи або доходи від них. Відтак, у країнах ЄС і G7 має відбутись прискорення відпрацювання механізмів використання заморожених російських активів або, принаймні, доходів від них;
- ✓ створення спеціалізованих фондів (на базі фінансових інститутів ЄС і G7) зі страхування політичних і військових ризиків для іноземних інвесторів. Такі фонди також зможуть використовуватись для підтримки українських експортерів.

6. Регіональна безпека немислима без **забезпечення вільного і безпечного судноплавства у Чорному морі, що вимагає скоординованості демократичних країн у відновленні його (моря) мирного статусу**. Тому заслуговує на увагу і підтримку ініціатива (про що вже підписано меморандум) трьох країн-членів НАТО стосовно створення Чорноморської спільної протимінної групи (MSM Black Sea), згідно якої військові кораблі Болгарії, Румунії та Туреччини спільно патрулюватимуть та очищатимуть акваторію Чорного моря від морських мін⁹⁵.

Звичайно, в такій роботі Україні конче потрібні доброзичливі сусіди, які добре обізнані і добре налаштовані на трансформацію і посилення партнерства з Україною. Такими країнами сьогодні безумовно є Болгарія (як член ЄС) і Молдова (як кандидат до вступу до ЄС), які ще також мають виконувати «домашні завдання» Євросоюзу для налагодження системи державного управління, а також зміцнення обороноздатності південно-східного форпосту країн європейської демократії, який водночас є ключовим у забезпеченні безпеки Чорноморського регіону загалом. Звичайно, вказана трійка

⁹⁵ Як Болгарія, Румунія та Туреччина очищатимуть Чорне море від мін. — Радіо Свобода, <https://www.radiosvoboda.org/a/chorne-more-rozminuvannya-ukraine-zernovyi-korydor/32765739.html>.

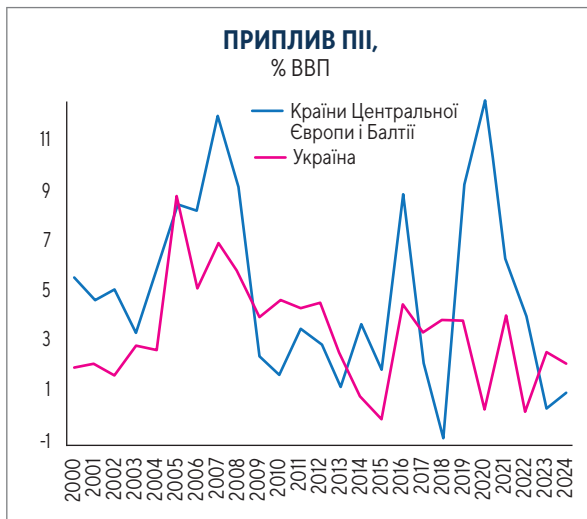
доповнюється Туреччиною (член НАТО), яка вже майже чверть століття має статус кандидата до вступу до ЄС⁹⁶.

7. Ще одним стратегічним викликом є **включеність України до Європейського зеленого курсу**, що стає ще більш актуальним в умовах військової агресії росії проти України. Збільшення частки ВДЕ в електроенергетиці, транспорті та теплоенергії — євроінтеграційні зобов'язання України, які, незважаючи на трансформаційні складнощі, можуть сприяти досягненню країною енергетичної та економічної незалежності. Вже задекларовані амбітні прагнення створити новий сектор економіки — виробництво, транспортування та постачання водню (на основі інвестицій з країн ЄС). Цей сектор приваблює інвесторів, оскільки ЄС розглядає водень як критично важливий фактор енергетичного переходу.

Водночас, Європейський зелений курс уже створив чималі проблеми і для виробників, і для ринків, що вказує на недостатню вивченість проблем. Тому його впровадження вимагає прискіпливого аналізу і скоординованості позицій, що особливо стосується України.

8. Україна має скористатись повною мірою **збереженням зайнятості українців за кордоном**. Як вказувалось, важливим є оздоровчий ефект нарощування обсягів переказів із-за кордону, який проявляється не лише через підвищення добробуту населення, але привноситься макроекономічний (позитивний) ефект — значного покращення сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу. При цьому, динаміка переказів часто є більш стійкою порівняно з потоками ПІІ (діаграми «Приплив ПІІ», «Приватні перекази і ПІІ...»).

9. У частині **політики розширення, інтеграції України** (і, можливо, інших країн із Західних Балкан і Східного партнерства) **вимагатиме більшої гнучкості**. Можливі дії можуть включати надання доступу до єдиного європейського ринку як початковий крок до членства в ЄС, забезпечення поступового доступу до структурних фондів та політичних програм ЄС на етапі перед вступом або дозвіл представникам України брати участь у європейських інституціях⁹⁷. А для збереження і підвищення якості трудових ресурсів, привабливим варіантом є розширення ринку праці та створення єдиного ринку між Україною та країнами В4+.

⁹⁶ Туреччина підписала угоду про Митний союз з ЄС у 1995 р. і була офіційно визнана кандидатом на членство 12 грудня 1999 р. на саміті Європейської Ради у Гельсінкі. — Чи є Туреччина членом Європейського Союзу, <https://europa.eu/europa/turkiye/turkey-to-join-eu.html>.

⁹⁷ В контексті інституційних реформ розширення ЄС на Україну порушує питання, пов'язані з перерозподілом бюджету ЄС та фінансуванням як Політики згуртованості, так і Спільної сільськогосподарської політики (CAP). Фактично членство України призведе до зниження ВВП ЄС на душу населення, що вимагатиме коригування бюджетних асигнувань, включаючи Фонди згуртованості. При цьому Київ стане основним бенефіціаром CAP, яка виділяє кошти виходячи з площі оброблюваних земель (приблизно €85 млрд). Тому іншим країнам бенефіціарам прийде до уваги зменшити свої частки, що може стати чинником їх «роздратування». — Pirozzi N. Securing Ukraine's Path Towards the EU: Status and Perspectives.

10. Підтримка доходів і добробуту всередині країни має виключне значення для українців. Зазначимо, що війна суттєво послабила адміністративний і фінансовий контроль бізнесів, які залишились. І саме завдяки такому послабленню значна частина підприємств змогла підтримувати власну діяльність. Відтак, окремі заходи, запроваджені під час війни, мають продовжуватись і у мирний час, зокрема може йтися про⁹⁸:

- ✓ зменшення оподаткування, рентної плати і соціальних платежів для тих підприємств, які найбільше постраждали від агресії, однак продовжують функціонувати;
- ✓ збільшення спеціального фінансування та посилення фінансової підтримки підприємствам, які виробляють і поставляють військову та оборонну продукцію, а також медичне обладнання і захисні засоби;
- ✓ цільова грошова і фінансова підтримка малих і мікро- підприємств, запровадження ширших кредитних ліній, відтермінування виплат за кредитами для тих підприємств, які продовжували функціонувати упродовж війни.

Однак, вірогідно, проти таких напрямів дій виступатиме МВФ, який наполягає на розширенні (або принаймні відновленні

довоєнних параметрів) податкової бази, навіть в умовах продовження війни. Вочевидь, вирішення нагальних (і стратегічних) накреслень реального сектору економіки лежить на шляху раціональної взаємодії влади і підприємництва, спільні рішення яких могли б підтримати міжнародні фінансові інститути.

На завершення звернемо увагу на наступне. Кризи глобального масштабу (пандемія, російська агресія, перетворення економічної залежності на зброю, посилення суперництва між найбільшими країнами і союзами світу) чітко окреслили **ризики, притаманні надмірній залежності (енергетичній, ланцюгів поставок) демократичних суспільств від авторитарних країн**, які (ризиками), своєю чергою, можуть ускладнити країнам, які знаходяться на роздоріжжі світових процесів, здійснення власного ціннісного і цивілізаційного вибору.

Україна, як і переважна більшість висхідних країн не може втрутитися у конкурентну економічну (а з тим і політичну) боротьбу провідних країн. Однак, **власним прикладом може послідовно доводити, що зорієнтованість на провідні демократичні країни, їх політичні, інституційні, гуманітарні та економічні цінності, інститути та ринки створює широкі можливості для прискореного відновлення, у т. ч. завдяки масштабній партнерській допомозі.**

⁹⁸ Російсько-український конфлікт: від повномасштабної війни до вирішення конфлікту і повоєнного відновлення. — Центр Разумкова, Національна безпека і оборона, № 1-2 (191-192) 2023 р., https://razumkov.org.ua/images/2023/09/13/NSD191-192_2023_ukr_MATRA.pdf.

ЗАСАДИ СЕК'ЮРИТИЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ: УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ

Микола СУНГУРОВСЬКИЙ,
директор військових програм Центру Разумкова

Термін «сек'юритизація» вперше з'явився наприкінці 80-х — на початку 90-х рр. минулого століття в роботах Копенгагенського інституту досліджень миру та позначав (вибачте за пташину мову) «дискурсивний процес конструювання в рамках політичної спільноти інтер-суб'єктивного тлумачення чогось як екзистенційної загрози [...], а також заклик до невідкладних і виняткових заходів для боротьби із загрозою»¹. Пізніше в роботах західних і вітчизняних науковців з'явилися більш широкі і прикладні тлумачення цієї концепції, що стосувалися процесу, в якому актор (держава) зводить певну проблему (політичну, військову, екологічну, економічну, суспільну) в ранг безпеки². Центр Разумкова в рамках проєкту «Концепція сек'юритизації державної політики та суспільства і перспективи її впровадження в Україні», що виконується за підтримки Фонду Ганнса Зайделя в Україні, має намір розвинути прикладні аспекти цієї концепції та розробити універсальну методологію розгляду проблеми створення раціональної системи забезпечення національної безпеки³.

Концепція сек'юритизації виникла як спроба відійти від аналізу суто мілітарних аспектів безпеки. Тим більше, що мілітаризація часто справедливо пов'язується з негативними наслідками:

- ✓ на міжнародному рівні — зростання військового потенціалу певної держави викликає підозру в інших державах щодо спрямованості на агресію,

спричиняє напруженість у відносинах між ними;

- ✓ на національному рівні — акцент на посиленні силових структур призводить до зростання податкового тиску, урізання соціальних видатків, викликає підозру і створює можливості для посилення авторитаризму та утиску прав і свобод.

¹ Хельберг У. І. «Сек'юритизація як політичний феномен», <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/70f83d1e-30be-4bc8-ad12-9bb5c5087ccc/content>.

² Божко Я. В. — «Інтелектуальна еволюція теорії сек'юритизації: від Копенгагенської школи до викликів російсько-української війни», <https://www.researchgate.net/publication/395856580>; Kurnyshova, Y. Securitisation and its extensions: a framework for analysis of Russia's war on Ukraine, <https://doi.org/10.1080/09662839.2024.2366864>; Lupovici, A. Securitization, deterrence, and extended deterrence by denial: The war in Ukraine, <https://academic.oup.com/fpa/articleabstract/20/4/orae018/7717949?redirectedFrom=fulltext>.

³ Фахова дискусія «Концептуальні засади сек'юритизації». — Центр Разумкова, <https://razumkov.org.ua/novyny/fakhova-dyskusiia-kontseptualni-zasady-sekiurytyzatsii>.

У випадку України, яка перебуває у стані війни зі збереженням у перспективі загрози агресії з боку росії, **сек'юритизація розглядається як збалансований за усіма сферами суспільних взаємовідносин режим діяльності держави та суспільства в умовах кризової та конфліктної ситуації, коли головним пріоритетом є забезпечення національної безпеки зі збереженням стійкої демократії.**

У статті стисло розглядаються окремі проблемні аспекти сек'юритизації економіки (пов'язані переважно з оборонно-промисловим сектором), а сама **економічна сек'юритизація означає збалансований за усіма секторами економіки режим діяльності держави та суспільства в умовах кризової та конфліктної ситуації, спрямований насамперед на забезпечення надійної національної безпеки.** Одними з головних напрямів із розв'язання проблем оборонної промисловості в Україні є наступні (про це далі).

Належне урядування. Наразі формування управлінських рішень зосереджене на об'єктах власності, їх активах, фінансових потоках. Складні процеси виробництва певної продукції, створення додаткової вартості часто залишаються в тіні. Або розглядаються їх окремі складові (логістика, придбання ресурсів, комплектуючих, утримання робочої сили тощо) без ув'язки їх в рамках єдиного процесу. Мовою асоціацій, це означає пересуватися автомобілем у щільному дорожньому трафіку, знаючи інструкцію з експлуатації, вміючи користуватися приладами управління (кермом, педалями, важелями, кнопками), але не знаючи правил дорожнього руху та особливостей маршруту. Наслідками цього часто стають дорожньо-транспортні пригоди, аварії, катастрофи або, як мінімум, затримки з потраплянням до пункту призначення.

Іншими словами, об'єктами управління державних органів мають бути складні процеси функціонування та розвитку держави і суспільства, формування та виконання державних замовлень, планів, програм, що належать до сфери їх відповідальності. А механізмами управління — норми, правила, інструменти виділення ресурсів, моніторинг

і контроль їх використання та отримання потрібних кінцевих результатів.

При цьому безпосередній вплив держави не має бути тотальним (згори донизу), а обмежуватися рівнем, до якого доходять ресурси (головного виконавця замовлення). У громадянському суспільстві функції моніторингу та контролю також мають належати не винятково виконавчій владі, але й самому суспільству та його представницькому органу — парламенту, і поширюватися на весь державний апарат (принцип демократичного контролю).

Звичайно, в умовах особливого стану (передкризової та кризової, передконфліктної і конфліктної ситуації) згадані норми, правила, процедури, права і свободи можуть зазнавати певних змін і обмежень, тобто у певних, визначених законом рамках мають адаптуватися до ситуації. Але всі вони повинні бути прозорими і зрозумілими бізнесу та суспільству в цілому.

Фінансові інструменти інвестування оборонних підприємств. Класичними джерелами фінансового забезпечення інвестицій в Україні є внутрішні (власні кошти підприємств від прибутку, амортизаційних відрахувань, страхових відшкодувань, надходження від реалізації частини майна) та зовнішні (продаж акцій, активів, державні та банківські кредити, гранти) ресурси. Використання в Україні цих інструментів державою, якій за законом належить 100% акцій корпоратизованих підприємств, можна охарактеризувати як неефективне. До позитивних кроків можна віднести пом'якшення обмежень на прибуток підприємств — виконавців державного оборонного замовлення, запровадження програм їх пільгового кредитування, обмеження податкового тиску на постачальників дронів, засобів РЕБ та їх комплектуючих, започаткування процесу надання дозволу на експорт продукції оборонних підприємств. Але в умовах воєнного стану ці кроки є реактивними, запізненими, повільними, не є достатніми для розв'язання проблем, а додаткові умови та обмеження, що їх супроводжують, мають корупційний присмак. За даними опитування власників вітчизняних приватних оборонних компаній, 62% опитаних не бачать

проактивних кроків держави з покращення бізнес-клімату⁴.

Водночас, без відповіді залишається одна з головних проблем — середньо- та довгострокового планування, яке мало б дати оборонним підприємствам можливість визначити орієнтири їх розвитку. І це в умовах, коли багато державних і приватних виробників продукції військового, спеціального і подвійного використання (ПВСіПВ) опиняються на межі банкрутства через відсутність «довгих» державних замовлень. Запровадження у січні 2019 р. трирічного бюджетного планування мало чого додало для вирішення проблеми. На наш погляд, доцільнішим було б змінити процедуру ухвалення державних середньо- та довгострокових програм розвитку озброєнь — не президентом, як це робиться зараз, а Верховною Радою, у чій компетенції є ухвалення бюджету. Ця програма мала б ухвалюватися разом з іншими цільовими програмами — з детальним розкладом бюджетних потреб на реалізацію проектів розробки та виробництва відповідних озброєнь (замість єдиної статті в бюджеті «Розвиток, закупівля, модернізація та ремонт ОВТ»). Це зробило б такі програми обов'язковими для бюджетного фінансування, зрозумілими для збройового бізнесу та відкритими для парламентського контролю їх реалізації.

В умовах історичної нездатності держави створити привабливий інвестиційний клімат і продовження російської агресії сформулювати платоспроможний попит на внутрішньому ринку ПВСіПВ важливим джерелом фінансування державного оборонного замовлення стала ініціатива західних партнерів із закупівлі у оборонних підприємств їх продукції на кошти від заморожених російських активів («данська модель»). Проте, напевно, чи можна вважати це інвестиціями в оборонну промисловість України — це скоріше інвестиції в оборону України, до яких європейські країни змушує ризик самим стати об'єктом російської агресії.

Пріоритети. В умовах війни в Україні працює (хоч і далеко не завжди досконало) принцип «все для оборони». У післявоєнний період, в умовах передбачуваного повторення російської агресії, він перетвориться на принцип «безпека — понад усе». Але в обох випадках йдеться зрештою про пріоритети розподілу бюджетних ресурсів.

Пріоритет — це перевага певних цілей, результату, способу, напрямку дій над іншими. Пріоритети, що визначаються під час планування процесу (зокрема, соціально-економічного розвитку, забезпечення безпеки, виробництва озброєнь) поділяються на політичні та технологічні. **Політичні пріоритети** визначаються на етапах формування концепцій, стратегій і відбивають, по-перше, схильність суспільства, політичного керівництва держави до певних стратегічних цілей і напрямів дій, а по-друге — їх готовність до ризиків, обмежень і втрат на користь цілей, визначених пріоритетними.

Під час визначення та використання політичних пріоритетів часто можна спостерігати характерні помилки — спроби здійснити на підґрунті політичних уподобань розподіл бюджетних ресурсів. Проте, на концептуальному і стратегічному етапах ще відсутні достатні дані про способи реалізації стратегічних цілей, їх технологічну насиченість, немає достатнього уявлення про питому вагу витрат на реалізацію відповідних напрямів (заходів) у «пакеті» бюджетних пропозицій.

У багатьох випадках для визначення політичних пріоритетів і розподілу бюджетних витрат користуються попереднім досвідом, у т. ч. визначенням узагальнених фінансових показників (відсоткових часток видатків на соціальне забезпечення, оборону, науку, освіту тощо). Як правило, такі розрахунки базуються на попередніх (не завжди позитивних) тенденціях бюджетного процесу і процесу соціально-економічного розвитку минулих років. Тому вони зумовлюють

⁴ Згідно з опитуванням «Технологічних Сил України» (лютий 2025 р.), 38% опитаних компаній заявили, що понад половина їхніх виробничих потужностей простоє, а лише у 35% потужності завантажені повністю. 85% приватних виробників озброєнь планують релокацію за кордон, що вимушено браком держзамовлення, закритим експортом та короткими контрактами, які роблять бізнес непередбачуваним. Для утримання виробників в Україні необхідні відкриття експорту (80% респондентів), збільшення держзамовлення (72%) та укладання багаторічних контрактів (69%). В опитуванні взяли участь 34 приватні компанії оборонно-промислового сектору. Див.: «Нове опитування ТСУ — вимушена релокація виробників зброї за кордон», <https://techforce.in.ua/news/article/nove-opituvannya-tsu-vimushena-relokaciya-virobnikiv-zbroyi-za-kordon>.

скоріше консервацію наявних (у т. ч. негативних) тенденцій і не сприяють удосконаленню зазначених процесів. Отже, на етапі формування концепцій і стратегій зарано визначати остаточний розподіл бюджетних ресурсів. Це може бути зроблено лише приблизно, орієнтовно — як встановлення рамок умов можливих ресурсних видатків, їх обмежень, які потім будуть уточнюватися.

Більш детальне обґрунтування пріоритетів і ресурсних потреб відбувається на етапі формування програм. На цьому етапі не лише розраховується вартість тих чи інших заходів і відповідних процесів отримання кінцевих результатів, але й детально визначаються їх часова послідовність, технологічна насиченість. На підґрунті цього та з урахуванням згаданих політичних пріоритетів оцінюються потреби в коштах по етапах реалізації цілей.

Таким чином, **технологічний пріоритет** — це економічно обґрунтована готовність надати перевагу у виділенні ресурсів тим чи іншим стратегічним напрямом, цілям, способам їх реалізації. Технологічні пріоритети держави відбиваються в обсягах і черговості виділення бюджетних коштів. Ці пріоритети визначаються на етапі розробки цільових програм, під час докладного розгляду питань вибору способів реалізації проміжних і кінцевих результатів, коли з'ясовується технологічна насиченість цих способів.

Зрозуміло, що принципи «все — для оборони» та «безпека — понад усе» мають відносне значення. Не може бути надійної безпеки та оборони без видатків на науку та освіту, на енергетику та захист критичної інфраструктури, на охорону здоров'я і соціальний захист населення, на виробництво не лише озброєнь, але й комплектуючих, продукції подвійного використання, товарів широкого вжитку тощо. Але в умовах війни нові стадіони, боротьба з МАФами, оновлення дорожнього покриття в містах та багато іншого, взагалі не пов'язаного зі зміцненням обороноздатності держави, могло б і почекати. Отже, сенс цих принципів

полягає у тому, що в умовах особливого стану всі державні видатки, замовлення, програми, плани, державна політика в цілому мають розглядатися насамперед через призму їх внеску у зміцнення безпеки та оборони України.

Слід зазначити, що за умов жорстких ресурсних та/або часових обмежень помилки з визначенням пріоритетів можуть розглядатися як відсутність або недостатня збалансованість державної політики, як загрози чи негативні чинники, здатні перетворити процес реалізації національних інтересів на нереалістичний, тобто унеможливити досягнення визначених стратегічних цілей⁵.

Кадри. Багатовимірність поняття «сек'юритизація», структурна та технологічна складність взаємопов'язаних процесів реалізації національних інтересів, у т. ч. забезпечення національної безпеки, вимагають щонайвищих: професіоналізму управлінських кадрів, політичної прозорливості, справжньої майстерності державного керівництва, вміння в умовах жорстких ресурсних обмежень знаходити баланс у реалізації багатьох стратегічних цілей. У контексті саме реалізації національних інтересів, виконання державних замовлень, програм і планів важливу роль відіграють не лише управлінські, але й інженерні, технічні кадри, брак яких українські підприємства відчувають зараз. Проте, заклади вищої освіти, професійно-технічної підготовки стикаються із суттєвими обмеженнями не лише у фінансовому але й нормативно-правовому забезпеченні⁶.

Міжнародна кооперація. Міцна взаємовигідна кооперація із зовнішніми партнерами перетворилася під час війни з бажаного на чи не єдиний можливий спосіб збереження та розвитку оборонної промисловості України (без сарказму та будь-якого приниження волі і здобутків вітчизняного збройового бізнесу).

ЄС робить кроки назустріч Україні: реалізує стратегію Readiness 2030 мобілізації

⁵ Такі зауваження висловили учасники фахової дискусії «Концептуальні засади сек'юритизації»; див. посилання 3.

⁶ «Без стратегічного позиціонування в європейській архітектурі оборонної промисловості є ризик повернення до фрагментованого внутрішнього ринку з обмеженим попитом та нестабільним фінансуванням». Див. результати опитування ТСУ власників приватних компаній оборонно-промислового сектору в посиланні 4.

до €800 млрд ресурсів на створення спільного ринку оборонної продукції; Європейський оборонний фонд (EDF) з бюджетом €8 млрд підтримує інновації та спільні проекти; у 2025 р. стартує програма Україна-ЄС BraveTech EU з €100 млн на підтримку інноваційних проектів з розробки ПВСіПВ; працюють Постійне структуроване співробітництво з питань безпеки і оборони (PESCO), Схема оборонних інновацій ЕС (EU Defence Innovation Scheme), що допомагає інноваційним компаніям, включаючи стартапи і МСП, отримати доступ до EDF; Європейський Фонд Миру (European Peace Facility).

Наразі, зазначаючи суттєвих ризиків (воєнних, корупційних), відчуючи брак державної підтримки, український збройовий бізнес вдається до релокації підприємств за кордон — 85% приватних виробників ПВСіПВ планують або вже зробили це⁷. Водночас, компанії Західної Європи, відчуючи брак робочої сили та інновацій, шукають підрядників і партнерів у Східній Європі, в т. ч. в Україні. На території України і країн Східної Європи створюються спільні підприємства з виробництва, ремонту, обслуговування озброєнь і військової техніки. Проте, продовжуючи цю політику, суб'єктам української оборонки варто розраховувати на прагматизм, а не альтруїзм західних партнерів. Особливо, коли мова піде (якщо піде) про повернення бізнесів до України.

Разом зі згаданими вище позитивними кроками держави назустріч вітчизняному збройовому бізнесу (пункт «Фінансові інструменти»), із запровадженням платформи ASD Connect, за допомогою якої українські оборонні компанії можуть знаходити партнерів у ЄС, залучати інвестиції та брати участь у спільних проектах, Україні явно не вистачає системної політики (а не політичних декларацій про наміри) із запровадження привабливого інвестиційного клімату, розширення внутрішнього ринку ПВСіПВ, раціональної реструктуризації оборонно-промислового

сектору з усуненням атаків часів Януковича і Саламатіна⁸.

Комунікація з бізнесом і суспільством.

Впровадження в Україні концепції сек'юритизації, навіть в її найбільш м'якому варіанті, вимагатиме широкої підтримки з боку бізнесу і суспільства. Причинами їх можливого негативного ставлення до цієї ідеї можуть бути незбалансованості державної політики та недоліки стратегічних комунікацій влади.

Спекуляції на тему негативного ставлення суспільства до перерозподілу державного бюджету на користь оборони не витримують критики. Про це свідчать результати соціологічного опитування Центру Разумкова, проведеного у 2024 р.⁹ На запитання «Яким чином Ви ставитеся до можливості зміни на довгостроковий період пріоритетів державного бюджету на користь посилення сектору безпеки і оборони (Збройних сил, інших силових відомств, оборонної промисловості)?» позитивну відповідь дали понад 67% опитаних, негативну — 7%, нейтрально ставляться понад 16%. Те, що понад 80% громадян України не будуть проти таких змін, спрямованих на зміцнення обороноздатності, є ознакою зростання в суспільстві попиту на більш рішучу державну політику у цьому напрямі.

Аби розвіяти сумніви, що відповідаючи на це запитання громадяни сприймають такі зміни як щось «далеке», не пов'язане з їх власним життям і добробутом, було поставлене наступне запитання: «Яким чином Ви ставитеся до можливості зміни на довгостроковий період бюджетних пріоритетів у Вашій громаді на користь збільшення видатків на безпеку?». Розподіл відповідей виявився приблизно таким самим, як і на попереднє запитання: близько 64% — позитивно, 9% — негативно та 17% — нейтрально.

Зрештою, громадян запитали: «Чи погодитесь Ви на такі зміни, якщо вони негативно

⁷ Там само.

⁸ Д. Саламатін, громадянин росії, на думку багатьох українських політиків, був російським ставлеником («смотрящим») у команді В. Януковича. У 2010-2012 рр. обіймав посади директора «Укроборонпрома» та Міністра оборони України. За цей час відбулося зосередження в одних руках зовнішніх і внутрішніх фінансових потоків від продажу озброєнь, а також суттєве посилення російського впливу на українську оборонну промисловість — гальмування справжніх реформ з утриманням на плаву підприємств, пов'язаних з російським ВПК.

⁹ Чи потрібна мілітаризація українського суспільства: ставлення громадян. — Центр Разумкова, 15 травня 2024 р., <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/chy-potribna-militaryzatsiia-ukrainskogo-suspilstva-stavlennia-gromadian-berezen-2024>.

вплинуть на Ваш особистий/сімейний бюджет?». Близько 50% відповіли на нього позитивно і 29% — негативно. Причому, якщо у перших двох випадках частка тих, кому було важко відповісти, становила 9-10%, то у третьому — вона зросла до 22%. Це свідчить, що громадяни усвідомлюють не лише потребу в забезпеченні безпеки, але й складність розв'язання цієї проблеми, особливо в умовах, коли значна частина коштів держави і громад має бути спрямована на відбудову та відшкодування збитків від війни.

Такі відповіді свідчать про наступе:

- ✓ у суспільстві склалися розуміння та попит на політику зміцнення безпеки на рівні держави і громад;
- ✓ для забезпечення підтримки реалізації такої політики потрібен пошук балансу між витратами на безпеку та забезпечення добробуту громадян.

Важливу роль у забезпеченні стійкості суспільства та сек'юритизації як способу її досягнення відіграє державна інформаційна політика. Наразі можна почути багато нарікань на інформаційну політику влади. Для з'ясування попиту і ставлення громадян до фінансування її окремих напрямів, громадян попросили оцінити потреби в покращенні їх інформованості, патріотичному вихованні та розважальних програмах. Найбільше позитивних оцінок (4-5 балів за 5-бальною шкалою) отримали покращення інформованості громадян (66%) і патріотичне

виховання (61%), найменше (лише 16%) — розважальні програми.

Українське суспільство в цілому схвально ставиться до ідеї сек'юритизації, але вимагає зустрічних кроків влади на всіх рівнях із забезпечення безпеки, добробуту, конструктивної та довірливої комунікації.

Позитивним кроком з боку органів державної влади (Мінстратегпрому, Міноборони, Мінцифри) спільно з представниками приватного сектору та європейськими партнерами є створення або розробка інформаційних платформ (Brave 1, «Дерегуляція», DOT-Chain Defence, ASD Connect та ін.). Вони значно покращують комунікацію держави з бізнесом, полегшують зворотний зв'язок між виробниками і споживачами оборонної продукції, забезпечують державні і приватні оборонні компанії необхідною інформацією з питань замовлень, контрактування, кредитування, митних процедур, оподаткування, бронювання працівників тощо.

Громадські активісти, представники конструктивних політичних сил в Україні розуміють потребу, неминучість і перспективність запровадження сек'юритизації економіки зокрема та державної політики і суспільства в цілому. На жаль, з боку влади, в чій діях переважає запізнiла реакція на зміни ситуації, важко помітити таке розуміння. Отже, разом з позитивними кроками з її боку, Україну очікують серйозні випробування та важка робота із забезпечення наразі і на майбутнє надійної національної безпеки.

ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ВЛАСНОСТІ В ЕКОНОМІЦІ МЕТАВСЕСВІТУ: СВІТОВИЙ ДОСВІД І РЕАЛІЇ УКРАЇНИ

Тетяна АРТЬОМОВА,
головна наукова співробітниця
Інституту економіки та прогнозування НАН України

Новітнім викликом для розвитку національної економіки та її успішної інтеграції в глобальне і, зокрема, європейське господарське середовище, є соціально-економічне осмислення та послідовне впровадження в суспільне життя інформаційно-цифрових технологій. У травні 2025 р. уряд України разом з країнами ЄС, США та Японією офіційно приєднався до першого в світі міжнародного договору у сфері штучного інтелекту. Рамкова конвенція Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права встановлює фундаментальні принципи державного регулювання та впровадження систем штучного інтелекту: повага до людської гідності та автономії; недискримінація та рівність; прозорість, нагляд та відповідальність; захист приватного життя і персональних даних; надійність і безпечні інновації; гарантії оскарження сумнівних рішень. Важливим кроком з опанування і реалізації таких принципів є з'ясування механізмів становлення створеної новітніми цифровими технологіями економічної реальності метавсесвіту.

Метавсесвіт — це нове покоління інтернет-платформ, що об'єднує сукупність віртуальних/цифрових світів, в яких користувачі можуть працювати, відпочивати, набувати нових освітньо-професійних та життєвих навичок. Вважається, що цифровий вимір метавсесвіту поступово має набути якості другої природної (фізичної) реальності. *Гібридний простір метавсесвіту* — суміш віртуальної та доповненої реальності — формує соціо-технологічну екосистему (техносферу), ґрунтується на ній і одночасно постає її результатом. Зв'язок між реальним і віртуальним простором суспільних відносин і зв'язків формується за допомогою інформаційно-цифрових технологій.

Основу екосистеми метавсесвіту становить *синтетична економіка* — емерджентний економічний простір, що виникає в безперервно діючих віртуальних світах у процесі обміну віртуальними (цифровими) активами.

Технологічно екосистема метавсесвіту спирається на такі основні компоненти:

- ✓ тривимірний цифровий простір, сформований технологіями віртуальної (a virtual reality — VR) або доповненої реальності (augmented reality — AR);
- ✓ блокчейн (blockchain) та NFT (non-fungible token);

- ✓ штучний інтелект (artificial intelligence – AI);
- ✓ імерсивні технології візуального, аудіального й тактильного занурення до 3D-світу тощо.

За допомогою зазначених технологій в просторі метавсесвіту утворюються й облаштовуються віртуальні/цифрові світи для умовно комфортного життєвого перебування, праці та відпочинку, набуття нових освітніх компетенцій, професійних та інших навичок комп'ютерних користувачів.

З точки зору функціональності існуючі метавсесвіти формально можна розділити на три основні групи¹: для ігор та навчання, для роботи, криптосвіти економіки, заснованої на технологіях блокчейну. При цьому віртуальна життєва складова метавсесвіту розвивається не за певним сценарієм, заданим набором алгоритмів, а постає масштабним майданчиком електронних суспільних взаємодій, в межах якого користувачі через управління «діяльністю» аватарів (трансляторів-носіїв людської суб'єктності) в ході спілкування, подорожей, розробки цифрових товарів, створення предметів мистецтва тощо проєктують особисту й спільну уяву («фантомну») соціальну історію. Адже створивши власного аватара, користувач може діяти у просторі метавсесвіту так само, як і в реальному світі: працювати, вчитися, відкривати магазини та готелі, проводити ділові зустрічі, набувати освіту, робити покупки, володіти нерухомістю, спілкуватися з друзями, грати, шукати інформацію. І все це, не залишаючи власного будинку.

Метавсесвіт можна розглядати як наступника та нову стадію розвитку інтернету; у цьому сенсі він за змістом є широким набором протоколів, технологій, каналів обміну інформацією, пристроїв доступу до контенту, форм та можливостей інтерактивної користувацької взаємодії. За різними оцінками, у найближчі 10 років технології метавсесвіту можуть утворити ринок цифрової

комерції з оборотом від сотень мільярдів до десятків трильйонів доларів. Так, згідно з даними платформи електронної комерції B2B Sellers Commerce, станом на 2024 р., більше 33% населення планети здійснюють покупки онлайн; оборот електронної комерції складає \$6 трлн і до 2027 р. сягне \$8 трлн². Проте інші експерти із сумнівом ставляться до здатності світової інформаційної індустрії успішно реалізувати такий масштабний проєкт.

На відміну від технологічних аспектів, закономірності соціально-економічного функціонування гібридного простору-часу метавсесвіту у науковій літературі не актуалізовані та малодосліджені. Природа віртуальної економіки та її ціннісних інституціональних підстав потрапляє у поле суспільного зору «мимохить» – зокрема, у контексті прецедентів колізії прав і відносин власності. Первісно поняття віртуальної економіки використовувалося для опису ігрових світів метавсесвіту, в межах яких актори взаємодіють за допомогою «внутрішнього» віртуального майна та ігрової валюти, але згодом цифрові транзакції (насамперед у ході взаємного обміну віртуальної та фідучіарної валюти) поширилися на реальний господарський простір. З розвитком і поширенням інформаційних технологій все більше користувачів будуть вступати у віртуальні економічні взаємодії для отримання конкурентних переваг та ринкових вигід у реальних господарських системах. Підґрунтя для таких взаємодій утворюють відносини власності і вартості.

Трансформи власності у гібридному просторі екосистеми метавсесвіту виникають у ході суб'єкт-суб'єктної взаємодії з приводу володіння, розпорядження, користування синтетичними (віртуально-предметними) активами. Право на володіння такими ресурсами – формально або за звичаями ігрового права – закріплюється за одним або декількома фізичними (користувачами цифрових платформ), юридичними (на кшталт постачальників цифрових послуг) та іншими акторами.

¹ Кожен метавсесвіт – це багатогранне явище, яке складно звести до певної окремої сфери. Наприклад, ігровий метавсесвіт Roblox дозволяє проводити навчальні заняття у віртуальних світах та продавати власноруч створені ігрові предмети. А метавсесвіт комп'ютерної онлайн-ігри Fortnite одночасно є величезною концертною сценою для зірок естради та популярним рекламним майданчиком для бізнесу, де просувають товари відомі світові компанії.

² Світові тренди e-commerce 2024 в цифрах. – Академія практичних знань ProResult, <https://www.proresultat.com/svitovi-trendi-e-commerce2024-v-cifrah>.

Об'єктами гібридної форми власності первісно виступають цифрові ресурси, які мають цінність ринкових активів для суб'єктів метавсесвіту: онлайн-майно (вебсайти, доменні імена, онлайн-сервіси тощо), ігровий реквізит, персонажі, облікові записи, віртуальна валюта, інші активи. Важливішим цифровим ресурсом є *криптографічний код*, який дає власнику право здійснювати з об'єктом будь-які не заборонені законом дії. *Ознаками емерджентних (синтетичних) об'єктів* є змішана — одночасно нематеріальна та предметна — природа; переважно віртуальна (цифрова) форма втілення та/або виразу; кіберфізичний характер пучків правових повноважень. Гібридні ресурси метавсесвіту можна ідентифікувати аналогічно до якостей традиційних ринкових благ (таблиця «Характеристика ресурсів...»).

Екосистема метавсесвіту спирається на уподібнені реальним економічним благам віртуальні ресурси, отже, імітує зовнішню схожість (мімікрію) з реальною економікою. Щільно «населені» світи синтетичних економік відтворюють механізми ціноутворення на віртуальні товари відповідно до законів попиту та пропозиції (а не за інструкціями розробника щодо їхньої ігрової користі). У класичній ігровій віртуальній економіці цифрові товари можуть обмінюватися тільки на спеціально створену цифрову валюту, але така «валюта» для отримання доходу часто продається і купується за фідуціарні гроші. Тому для вивчення та опису

емерджентних економік сьогодні використовується традиційний методологічний інструментарій економічної теорії, зокрема, пануючої нині неокласичної теорії.

В межах економічного світогляду ринкового типу інститут власності в екосистемі метавсесвіту інтерпретується переважно з позицій права власності та теорії ігор. Так, *віртуальна власність* ототожнюється з цифровим ресурсом, який належатиме одному або кільком акторам-володарям. При цьому права володіння та розпорядження віртуальними об'єктами користувачі метасвітів можуть здобути:

- ✓ *на первинному ринку*, у вигляді авторського права/права інтелектуальної власності, — під час створення інформаційно-цифрового ресурсу;
- ✓ *на вторинному ринку*, у вигляді договірної/сертифікатного права, — на основі акту передачі права користування, розпорядження, володіння інформаційно-цифровим активом або його частиною автором покупцю.

Сьогодні віртуальні майнові активи стали невід'ємною частиною повсякденного економічного життя: крім особистого використання їх можна передавати в оренду, обмінювати, дарувати, утилізувати, передавати у спадок відповідно до заповіту. Існує кілька підходів щодо визначення статусу віртуальних (цифрових) ресурсів як об'єкта цивільних

ХАРАКТЕРИСТИКА РЕСУРСІВ ЕКОСИСТЕМИ МЕТАВСЕСВІТУ ЗА АНАЛОГІЄЮ З ОЗНАКАМИ ТРАДИЦІЙНИХ РИНКОВИХ БЛАГ*

Ознака ідентифікації	Характеристика віртуального ресурсу
Конкурентність у споживанні	Залежно від визначених правил права володіння ресурсом набуває одноосібний користувач або функціонально обмежене коло користувачів.
Характер відтворення та ступінь доступності	Віртуальні ресурси стабільно відтворюються та є у постійному «публічному» доступі, незалежно від знаходження користувача-власника у межах або поза простором віртуального світу.
Споживча (користувальницька) цінність для формування взаємних зв'язків	Користувальницька цінність віртуального ресурсу виявляється в процесі спільної взаємодії акторів метасвітів та обумовлена можливостями ресурсу створювати/залучати бажані користувальницькі ефекти.
Взаємна обумовленість функціонування первинного та вторинного ринків	Процеси створення, використання, обмін (купівля-продаж) цифрових ресурсів уможливлені за допомогою гібридних активів (насамперед грошових) віртуального та реального світів.
Створення доданої вартості	Користувачі можуть збільшувати вартість віртуальних ресурсів екосистеми метавсесвіту, персоналізуючи та покращуючи їх властивості.

* Створено авторкою за інформаційними інтернет-джерелами.

правовідносин. Так, регламентування гібридних майнових відносин може здійснюватися у межах:

- ✓ речового права власності,
- ✓ договірної права (ліцензійних угод),
- ✓ договірної права в частині надання послуг,
- ✓ положень про майнові цифрові права.

Бурхливий розвиток інтернет-технологій призводить до ускладнення об'єктів віртуальної власності, розширення масштабів та збільшення ємності віртуального ринку. За дослідженням компанії Juniper Research, у 2021 р. обсяг світового ринку лутбоксів (*від англ. loot — «здобич у грі»*) складав \$15 млрд, а в 2025 р. може сягнути 20 млрд, зростаючи на 5% щорічно³. У зв'язку з цим доречно говорити про появу *мільйонерів віртуальних світів*, які заробляють на перепродажі ігрових предметів, а пересічні громадяни все частіше замислюються про переведення частини своїх активів в об'єкти віртуального майна.

Поширеними джерелами отримання доходів у метавсесвіті є інвестиції в криптовалюти та цифрові активи. Так, перейменування в 2021 р. Facebook в Meta зумовило суттєве збільшення вартості криптовалют SAND (платформа The Sandbox) та MANA (платформа Decentraland). Для отримання рентного доходу використовується техніка блокування (стейкування) токенів при очікуванні зростання їх вартості. Більшість інших метамонет можна розміщувати на децентралізованих біржах. Компанії-розробники метавсесвіту — Meta, Nvidia, Match Group, Roblox, Autodesk, Unity Software, Microsoft Corporation — випускають акції; їх купівля дозволяє користувачам заробляти на різниці в курсах.

Так, у 2018 р. компанією Nvidia було випущено більше 900 млн звичайних одоголосих акцій. Після IPO у 1999 р. фірма вперше виплатила дивіденди у 2006 р., а з 2012 р. виплати відбуваються щоквартально. У травні 2023 р. вартість акцій Nvidia на фондовому ринку сягнула \$1 трлн, насамперед у зв'язку зі зростанням продажів високопродуктивних обчислювальних графічних процесорів. У лютому 2024 р., після виходу фінансового звіту компанії з урахуванням показників прибутковості технологій штучного інтелекту, її акції стрімко зросли, ринкова капіталізація збільшилася більш ніж на \$270 млрд за один день, що стало найбільшим приростом ринкової вартості компанії за день в історії бізнесу⁴.

Крім ринку акцій у метавсесвіті активно функціонує *ринок віртуальної землі*, який регулюється правилами різних децентралізованих платформ. Купуючи віртуальну ділянку, власник отримує широкий спектр можливостей для монетизації вкладень шляхом перепродажу, здачі в оренду, розміщення реклами та ін. Так, ділянки віртуальної землі, придбані інвесторами під час запуску платформи Decentraland у 2017 р., до початку 2020-х рр. номінально зросли в ціні у 5 тис. разів: з 20 до \$100 тис. Орендований віртуальний простір активно використовується для організації виставок, концертів, показу мод, проведення корпоративних заходів, розміщення рекламних оголошень тощо; тому великий попит мають ділянки з «нерухомістю». За деякими даними, ринок нерухомості метасвітів у 2024 р. складав близько \$3 млрд і, за прогнозами, до 2034 р. перевищить \$67 млрд, зростаючи з 2025 р. більш ніж на 30% щорічно⁵.

Віртуальні ігри для глобального бізнесу стають експериментальними інвестиційно-маркетинговими платформами з великим обігом капіталу. Так, свого часу компанія Republic Realm інвестувала понад \$4 млн на придбання віртуальної землі, «облаштувала»

³ За прогнозом компанії Juniper Research, лутбокси в іграх до 2025 р. забезпечать дохід більш ніж \$20 млрд. — Журнал нових технологій, <http://faksu.vstu.vinnica.ua/po-prognozu-juniper-research-lutboksyi-v-igrah-k-2025-godu-prinesut-dohod-bolee-20-mlrd-dollarov>.

⁴ Ринкова капіталізація Nvidia зросла на рекордні 277 млрд доларів. — FORBES, <https://forbes.ua/news/rinkova-kapitalizatsiya-nvidia-zrosla-na-rekordni-277-mlrd-23022024-19421>.

⁵ Metaverse in Real Estate Market Reshaping Property Transactions in Digital Spaces. — Precedence Research, <https://www.precedenceresearch.com/metaverse-in-real-estate-market>.

ділянки і протягом перших торгів продала дев'яносто з них по ціні \$15 тис.; а нині деякі з них торгуються за ціною понад \$100 тис. Є також приклад продажу цифрової землі віртуальному забудовнику на платформі Decentraland за \$913 тис.⁶ У цьому сенсі великі ризики інвестиційних вкладень в екосистемі метавсесвіту можуть потенційно обернутися високими бізнес-вигодами, включаючи доходи від організації «живих» заходів та реклами.

Зі збільшенням кількості часу, проведення користувачами в інтернеті, формується нова модель суспільного споживання. Її актори готові вкладати значні кошти в «цифрове майно»: в нерухомість, продукти модних брендів, преміальні автомобілі та ін. Спеціалізовані цифрові продукти для метавсесвіту виробляють відомі світові компанії Adidas, Puma, The North Face, Balenciaga, Gucci, Tesla, Rolls-Royce, Hyundai Motor та інші. Значні інвестиції у цифрові активи здійснюють розробники ігор, інформаційних технологій, мета медицини.

При цьому економічні підвалини та законодавче поле ринкової екосистеми метавсесвіту залишаються розмитими та малодослідженими. На практиці це викликає невідповідність між національною системою прав власності та нормами її регулювання і довільними правилами користування, розпорядження, володіння, які встановлюються в межах окремих електронних платформ і сегментів метавсесвіту.

Розширення сфери цифрових правовідносин актуалізує проблему суспільного регулювання трансформ власності у гібридних метасвітах. Початок активним громадським дискусіям про необхідність правової регламентації відносин власності у кіберфізичному просторі поклала низка казусних судових розглядів кінця 1990 – початку 2000-х рр. у багатьох країнах світу. Так, широку відомість отримав судовий розгляд 2005 р. у Шанхаї. Два громадянина у нагороду

за виконання завдання в багатокористувальницькій рольовій онлайн-грі отримали віртуальну зброю, яку можна було використувати виключно усередині такої гри. Згодом віртуальна нагорода була позичена гравцями їхньому знайомому, який свавільно продав віртуальну зброю на реальному аукціоні за фідучіарні гроші. Потерпіла сторона звернулася з позовом до правоохоронних органів Китаю, проте отримала відмову, оскільки на той момент китайська правова система не визнавала права власності на віртуальні об'єкти. Власники-гравці вчинили самосуд над кривдником, а парадоксальність правової колізії та її соціальні наслідки викликали широкий суспільний резонанс⁷.

Закономірно, що ініціаторами правового регулювання віртуального майна стали країни Азії, де досвід регламентації було попередньо накопичено у сфері кіберспортивної промисловості. Так, законодавство Республіки Корея визнає право власності користувачів на об'єкти віртуальних світів, проте забороняє їхню комерційну експлуатацію, що дозволяє збалансувати інтереси розробників та користувачів. Подібна регламентація об'єктів віртуальної власності закріплена законодавством Тайваню, де з посиланням на схожу з реальними об'єктами природу, віртуальне майно захищається як речова власність.

У США раннім значущим прецедентом для легалізації кіберправа стала справа «Кремін проти Коена» (Kremen v. Cohen VP BVI LLC) (1998-2005) про шахрайське присвоєння права на домен. У ході розгляду у 2003 р. Апеляційний суд одного з округів США виділив три критерії, які дозволяють кваліфікувати майно як віртуальне і визнавати за його володарем право власності:

- 1) наявність законного інтересу щодо об'єкту, який піддається точному визначенню;
- 2) доступність об'єкта для виключного володіння чи контролю;

⁶ Цифрова земля в Decentraland продана за \$913 тис. віртуальному забудовнику. – Cointelegraph, [ht tps://cointelegraph.com/news/digital-land-in-decentraland-sells-for-913k-to-a-virtual-property-developer](https://cointelegraph.com/news/digital-land-in-decentraland-sells-for-913k-to-a-virtual-property-developer).

⁷ Virtual Game, a Double-edged Sword, <http://www.china.org.cn/english/Life/132905.htm>.

3) обґрунтування власником законних домагань щодо виняткового права на спірне майно⁸.

Процедура трикомпонентного тестування дозволяє перевести віртуальне майно до стану об'єктів речової власності та надати користувачеві право виняткового володіння/управління ним без необхідності отримання спеціального дозволу.

У європейській юридичній практиці суспільного резонансу набула справа *RuneScape*, коли двоє підлітків змусили третього перенести ігрові приналежності масової багатокористувацької онлайн-рольової гри з його облікового запису на власний. Верховний суд Нідерландів зіткнувся з проблемою ідентифікації фактів володіння та крадіжки реально не існуючого (віртуального) предмета. Суд ухвалив, що оскільки цифрові предмети мали значну цінність для сторін, їх можна розглядати як реальну річ, що і зазнала посягання з порушенням виключного права власника. Суд виніс рішення про посягання на чуже майно, не побачивши відмінностей між віртуальними та фізичними об'єктами.

Ранні судові прецеденти в галузі кіберправа дещо впорядкували суспільні уявлення про природу та масштаби метавсесвіту як гібридне буття простору-часу господарських взаємодій. Вони актуалізували проблему модернізації законодавчого регулювання прав власності на тлі поширення масштабів віртуального простору. Але такі уявлення спираються переважно на юридичні норми регулювання інвестицій, захисту майнових прав і не торкаються проблеми широкого ціннісного осмислення природи нової соціально-економічної реальності та місця в ній людини. У зв'язку з цим і самі права власності в синтетичній економіці досі залишаються чітко не визначеними. Отже, розробка кодексу правил й норм регулювання майнових відносин у гібридній екосистемі метавсесвіту залишається актуальною науковою і практично значущою проблемою.

На особливу увагу заслуговують *колізії прав власності, пов'язані з використанням*

в екосистемі метавсесвіту *потенціалу генеративного штучного інтелекту*, здатного продукувати контент у відповідь на підказки. Сьогодні штучний інтелект активно застосовується в різних сферах і галузях, включаючи розробку програмного забезпечення, маркетинг, моду та ін. На початку 2020-х рр. швидке розширення можливостей генеративних моделей штучного інтелекту на основі глибокого навчання — великих мовних моделей (ChatGPT), моделей перетворення тексту на зображення (Stable Diffusion) та інших — породило суспільні дискусії про відповідність процесів навчання та використання таких моделей усталеним національним законам про авторське право.

Основна проблема стосується того, *чи відбувається порушення авторських прав під час удосконалення («навчання») та/чи використання технології генеративного штучного інтелекту*. Адже його популярні моделі зазвичай навчаються через засвоєння та опанування великих масивів даних, вилучених з мережі Інтернет. Оскільки процес збирання навчального матеріалу передбачає створення копій творів, захищених авторським правом, це може порушувати виняткове право суб'єктів контролювати відтворення власних робіт. Невизначеною залишається також *проблема ступеня участі людини, необхідного для перетворення машинного продукту на авторський*. Важливою нормою у системі дотримання авторських прав є рівень оригінальності; у більшості юрисдикцій вона застосовується виключно до аналізу продукції, створеної людиною.

Оскільки генеративний штучний інтелект набуває поширеного використання у науково-освітній сфері, у галузі літератури та мистецтва, упорядкування інституційно-правових аспектів функціонування ринку об'єктів інтелектуальної власності стає актуальним порядком денним. У 2022-2023 рр. судові інстанції багатьох країн зареєстрували позови про порушення авторських прав компаніями, які застосовують відповідні технології навчання штучного інтелекту. З одного боку, це свідчить про наростання конфлікту інтересів у сфері відносин інтелектуальної власності, що може призвести до суспільних дискусій щодо застосування

⁸ Kremen v. Cohen Network Solution, Inc. — Casebriefs, <https://www.casebriefs.com/blog/law/property/property-law-keyed-to-cribbet/what-is-property/kremen-v-cohen-network-solution-inc/>.

норм захисту авторського права та розкриття джерел даних. З іншого боку, широка суспільна дискусія сприятиме врегулюванню прав власності на продукцію, створену з використанням штучного інтелекту, а, отже, гармонізації екосистеми метавсесвіту.

З 2022 р. заходи державного регулювання екосистеми метавсесвіту започаткували уряди Дубаю, Південної Кореї, ОАЕ. У Дубаї було оголошено про запуск проєкту «Метавсесвіт Дубаю» (The Dubai Metaverse Strategy) для створення до 2030 р. 40 тис. віртуальних робочих місць та залучення до бюджету близько \$4 млрд⁹. Уряд Південної Кореї повідомив про виділення \$187 млн на реалізацію національного проєкту метавсесвіту Metaverse – South Korea з метою сприяння процвітання бізнесу і промисловості. В ОАЕ, за прогнозами, до 2030 р. обсяги ринку метавсесвіту складатимуть до \$16 млрд¹⁰. Втім, адекватною відповіддю на актуальні глобальні виклики стала об'єднуюча ініціатива міжнародного договору у сфері штучного інтелекту в межах Рамкової конвенції Ради Європи про штучний інтелект, права людини, демократію та верховенство права¹¹.

У травні 2025 р. уряд України разом з урядами країн Європейського Союзу, США та Японії офіційно приєднався до глобального договору у сфері штучного інтелекту. Рамкова конвенція розроблялася протягом 5 років 46 країнами-членами Ради Європи за участі держав-спостерігачів: Канади, Японії, Мексики, Святого Престолу, США, Європейського Союзу та значної частини держав, які не є членами: Австралії, Аргентини, Коста-Ріки, Ізраїлю, Перу. Відповідно до практики Ради Європи з багатосторонньої взаємодії, активну участь у розробці Конвенції взяли 68 представників громадянського суспільства, академічних кіл та

промисловості, а також низка інших міжнародних організацій. Реалізація Конвенції сприятиме забезпеченню відповідності життєвого циклу систем штучного інтелекту правам людини, демократії й верховенству права, не заперечуючи стимули до технологічного прогресу та інновацій.

У контексті реалізації завдань міжнародного цифрового договору для українського ринку віртуальних активів актуальним проєктом міг би стати запуск прикладних систем та користувацьких продуктів. Адже розробка технологічних платформ метасвітів цілком під силу для українських фахівців. Однак реалізація амбітного громадського проєкту може стримуватися високим фінансовим порогом брендового входу.

Після ухвалення законів про внесення змін до Цивільного кодексу щодо розширення кола об'єктів цивільних прав, регламентування цифрового контенту та цифрових послуг у законодавчому полі України з'явилося поняття *цифрової речі*. *Цифрова річ* визначається як благо (віртуальні активи, цифровий контент та ін.), що створюється і існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність. У новій редакції Цивільного кодексу цифрові речі, поряд з речами, грошима, цінними паперами, майновими правами, роботами та послугами, результатами інтелектуальної, творчої діяльності, інформацією, іншими матеріальними та нематеріальними благами, віднесені до об'єктів цивільних прав (ст. 179-1). Втім актуальні часткові юридичні поправки не скасовують необхідності системного підходу до осмислення правового статусу віртуального майна, не кажучи про формування широких наукових уявлень про природу синтетичної економіки як глобально-локального світоустрою та світогляду.

⁹ The Dubai Metaverse Strategy: Shaping a Digital Revolution in The UAE. – Virtuzone, <https://virtuzone.com/blog/dubai-metaverse-strategy/>.

¹⁰ Metaverse – United Arab Emirates, <https://www.statista.com/outlook/amo/metaverse/united-arab-emirates?srltid=AfmBOoqNi0JalA6JJDpIoOR3bgt05JA8DMzmoodl3awy5TEyRhCwsv9>.

¹¹ Council of Europe Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law: Council of Europe Digital Governance, 2024.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЕКОНОМІКО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ЄС

Володимир БОДРОВ,

генеральний директор ГО «Інститут досліджень економіки і суспільства 21 ст.» (ГО «ІНДЕКС 21»)

Основні тенденції розвитку сучасного глобального світу пов'язані зі зміною полюсів та центрів сили. Багато дослідників і політиків виділяють дві основні особливості: по-перше, посилення протистояння між США та Європою, по-друге, зміщення центру світової політики з Атлантики в Тихий океан.

Загострення американо-європейських протиріч пов'язане не лише зі зміною ролі США, а й обмеженим геоекономічним потенціалом ЄС, що визначається: а) важкою демографічною ситуацією, багато в чому залежить від імпортої робочої сили; б) великою різноманітністю нинішнього складу ЄС.

Інтеграція України в соціально-економічний, політичний, культурний простори Європейського Союзу, як відомо, досить тривалий і складний процес, що охоплює декілька важливих етапів і низки послідовних реформ, які забезпечують досягнення необхідних стандартів і критеріїв згідно Копенгагенських та Маастріхтських угод. З досвіду сусідніх з Україною держав-членів ЄС їхній рух до вступу у Союз тривав в середньому 14-15 років, хоча, звичайно, були й винятки — хтось раніше вступав, а хтось і за 40 років, як Туреччина, так і не набув омріяного членства через політичні та ціннісні розбіжності.

Україна пройшла довгий шлях з 2014 р., коли було підписано політичну й економічні частини Угоди про асоціацію з ЄС і навіть в умовах повномасштабної війни Україна виконала низку рекомендацій, які одержала, набувши статусу кандидата у члени ЄС влітку

2022 р. Європейська комісія визнала суттєвий прогрес у реформах та рекомендувала Європейській Раді (27 країнам-членам ЄС) ухвалити рішення про вступ, що і було зроблено 14 грудня 2023 р. А вже у червні 2024 р. ЄС офіційно відкриває переговори з Україною щодо вступу. У 2025 р. успішно пройшли т. зв. скринінгові переговори по п'яти з шести кластерів, у яких визначені фінальні вимоги по відповідних секторальних та галузевих напрямках інтеграції. У вересні відбулися переговори з останнього кластеру 5, «Ресурси, сільське господарство та політика згуртованості». Цей Кластер — фінальний сегмент в межах двосторонніх зустрічей у процесі скринінгу.

За повідомленням Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції, Україна досягла досить високих

результатів інтеграції, виконала 81% зобов'язань за Угодою про асоціацію. Загалом за 2014–2024 рр. Україна досягла найбільшого прогресу у таких сферах, як інтелектуальна власність — 98%, освіта, навчання та молодь — 97%, статистика та обмін інформацією — 96%, гуманітарна політика — 94%, юстиція, свобода, безпека, права людини — 93%, державні закупівлі — 92%, політичний діалог, національна безпека та оборона — 91%, підприємництво — 91%, митні питання — 91%, оподаткування — 90%, управління державними фінансами — 90%¹.

З огляду на зазначене, Україна виглядає досить пристойно порівняно зі своїми сусідніми державами періоду їх євроінтеграційної ходи на завершальній стадії вступу у ЄС попри агресії Росії та значними людськими, матеріальним, природними і територіальними втратами на даний момент. Саме останнє є чи не єдиною серйозною перешкодою для остаточного рішення Ради Європи і всіх країн-членів про прийняття України до ЄС, оскільки ускладнює визначеність територіальних кордонів юрисдикції національної та ЄС. Тут, мабуть, потрібні політична воля і політичні рішення щодо визнання фактичної території по лінії розмежування з агресором на момент досягнення миру в результаті можливих переговорів без будь-якого юридичного визнання російського контролю над окупованими територіями.

Разом з тим, безперечно, має бути інтенсифікована робота всіх ланок державного управління, місцевого самоврядування, громадянського суспільства над завершальними реформами, що передують безпосередньому вступу до ЄС. Зрозуміло, на цьому важливому етапі необхідна посиленна кореляція реформаторських зусиль із динамічними змінами у ЄС, щоб не опинитися в ситуації перегонів за небосхилом.

За останні 15 років Європейський Союз, як і країни поза межами Європи, у т. ч. Україна, вразила низка криз, подолання яких призвело до суттєвих економіко-політичних і соціальних трансформацій. Мова йде, насамперед, про фінансову депресію 2008–2010 рр., наслідки якої відчуються і сьогодні; пандемічна криза 2018–2021 рр.;

російська агресія проти України з 2014 рр.; перманентна міграційна криза і криза мультикультуралізму; циклічні кризи в окремих країнах і регіонах Європи; криза «зеленого переходу»; ускладнення економічних і торговельних взаємин між США та ЄС під впливом інтернаціоналізації «нової консервативної хвилі» тощо. Загалом, історія розвитку Європейського союзу, починаючи з 1950-х рр., — це історія подолання криз. З кожної кризи ЄС виходив таким, що змінився — більш згуртованим чи ослабленим, іноді гнучкішим, але завжди адаптованим до нових реалій.

Проте головна проблема об'єднаної Європи сьогодні, на нашу думку, полягає в тому, що ЄС при пошуках відповіді на сучасні геоекономічні та геополітичні виклики зупинився на роздоріжжі між: з одного боку, доволі успішним Європейським Економічним Співтовариством минулого і можливо майбутнім конфедеративно-федеративним міждержавним утворенням європейських націй — з єдиними армією, ОПК, бюджетно-фіскальною політикою, соціальним стандартами, відміною вето тощо, з іншого — законсервованим союзом європейських націй з відомою диференціацією у власному розумінні меж своєї незалежності і місця у такому союзі.

Сучасний ЄС не має Європейської конституції, яка через невдалі спроби її ратифікації всіма країнами-членами у 2004 р. була замінена Лісабонським Договором, що набрав чинності у 2009 р. і мав певні прогалини. Зокрема, у договорі, практично, не були прописані чіткі умови і процедури виходу з ЄС, що значно ускладнило і затягнуло у часі переговори з BREXIT. Консенсусне прийняття рішень майже з усіх питань у Європейській Комісії, Європейській Раді й водночас необов'язковий до виконання, рекомендаційний характер резолюцій Європарламенту можуть суттєво пригнічувати інтереси країн рушійних сил, донорів Європейської інтеграції, ставить їх часто-густо у залежність від політичних «капризів» та економічного егоїзму менш потужних держав-членів Союзу. Така ситуація пригальмовує просування і вступ України до ЄС через негативну позицію однієї або кількох країн-членів. Правда, Європейський

¹ Як Україна рухається до ЄС? Ключові процеси євроінтеграції. — Центр демократії та верховенства права, <https://cedem.org.ua/consultations/yevrointegratsiya/>.

Союз останнім часом розглядає можливість прийняття нових країн-членів без надання їм права вето на початковому етапі. Подібна ініціатива може зробити позицію противників розширення ЄС більш поступливою. Дискусія щодо реформи перебуває на ранній стадії та потребує одностайної підтримки всіх країн-членів ЄС. Єдина монетарна політика Європейського Центрального Банку, насамперед, у зоні євро буває розходиться з національною автономією бюджетного процесу, фінансової і, загалом, економічної політики країн-членів ЄС. В цьому напрямку рекомендується узгоджувати проекти бюджетів країн-членів і порогових країн на відповідність індикативним показникам і критеріям.

Останні події в ЄС започаткували процес оновлення підходів до врегулювання виникаючих політичних, інституційних, фінансово-економічних криз всередині інтеграційних систем. При цьому спостерігається парадокс, який полягає в тому, що благополучні регіони ЄС, як, до речі, й менш успішні, по-різному скориставшись благами інтеграції (доступ до центрального фінансування, структурні фонди, свобода переміщення громадян, послуг, капіталів), намагаються через сепаратизм, зловживання правом вето підірвати механізми, що забезпечували це економічне зростання.

Таким чином, певна економічна регіоналізація Європи все сильніше потрапляє у залежність від зовнішніх геополітичних ризиків, багато з яких не є прорахованими наслідками глобалізації. Середньострокова перспектива всередині інтеграційних просторів має такий вигляд. Залучені країни, усвідомлюючи власну вразливість, все частіше прийматимуть рішення, що спонукають до наднаціональних політичних дій. При цьому можливості маневру для невеликих країн та субрегіонів скорочуватимуться. Заможним європейським державам, які націлилися на незалежність, доведеться делегувати повноваження. Можливо, на шкоду локальному ВВП та високій купівельній спроможності. А великі економічні метрополії — інтеграційні центри, використовуючи поєднання зовнішніх геополітичних та внутрішніх інституційних загроз, утримуватимуть їх в орбіті впливу. Отже, співвідношення ризиків закріплюється на користь зовнішніх чинників. У т. ч. у формі загроз: від периферійних

геополітичних конфліктів до економічних шоків. Цю ситуацію можна описати у термінах «перемоги політики над економікою» з погляду конкуренції відповідних чинників в інтеграційних системах.

Стійкий інтерес в інтеграційних процесах сьогодні викликає проблема співвідношення, залежності і рівня взаємної детермінації у них економічної та політичної складових. Окремої уваги потребує ідеологічні і ціннісні компоненти інтеграційних процесів. Розглядаючи відносини між державою як політичною владою та великим капіталом закономірно виникає питання співіснування, балансу та боротьби національних та міжнародних інтеграційних систем. Перша з яких ототожнюється із класичною владою держави, її автономією, друга — з ресурсами ТНК та транскордонного капіталу загалом. Питання має фундаментальний характер і, по суті, констатує початок перегляду правил гри не тільки у європейському, але й світовому політико-економічному просторі.

Європейський досвід створює достатні передумови для подальшої, на якісно новому рівні, трансформації економічної інтеграції на політичну. Приклад ЄС як єдиної у світі системи, що еволюціонувала до стадії наднаціональної політичної інтеграції, став ідеальною моделлю. Точкою відліку процесу «політизації» ЄС прийнято вважати 1990 рр. Саме тоді дві ключові події — запуск механізму єдиного внутрішнього ринку та започаткування економічного та валютного союзу — дали значний «ефект переливу» інтеграції у політичну сферу. Сьогодні зазначені процеси й ефекти безальтернативно потребують нових потужних імпульсів, зокрема, для подолання існуючих суперечностей між наднаціональними і національно-державними органами управління в межах європейського інтеграційного утворення.

Війна в Україні суттєво вплинула на ситуацію у світі і в ЄС. Насамперед, вона сприяла згуртуванню ЄС у підтримці і наданні широкомасштабної економічної, політичної, воєнної, гуманітарної, фінансової допомоги Україні для відсічі агресору. З іншого боку, перебіг подій на фронтах російсько-української війни виявив і чимало проблем, суперечностей, розбіжностей у розумінні як загальноєвропейських цінностей, так і національних інтересів.

ЄС сьогодні знаходиться перед зміною економічної моделі, серйозною структурною перебудовою своєї економічної системи. Необхідність такої перебудови впливає з об'єктивних причин загострення конкурентної боротьби, що набуває все більше міжцивілізаційного характеру, суперечностей глобалізації внаслідок зміни співвідношення сил глобальних гравців, потреб переходу до нових технологічних укладів, «зеленого переходу» і т. п. Але саме російсько-українська війна дає відчутний імпульс до глибоких структурних змін. Зокрема, мова йде про подорожчання енергоносії, зміни джерел енергопостачання, пошук та захист нових маршрутів доставки енергоресурсів, створення для них відповідної інфраструктури; відтік капіталу і виробничих потужностей за межі континенту, наприклад, у США; необхідність вибудови власного ОПК, утворення та утримання європейської армії; суперечності та помилки в об'єктивній оцінці різних аспектів «зеленого переходу»; надолуження відставання в інноваційному розвитку (космічні, ядерні, комп'ютерні, зелені технології). З 2021 р. компанії країн ЄС витрачали на дослідницькі роботи та інновації вдвічі менше, ніж у США. Як впливає із Звіту групи експертів на чолі із Маріо Драгі на замовлення ЄК, подібні структурні зрушення інноваційного характеру потребуватимуть притоку інвестицій на суму у €800 млрд².

Адекватною відповіддю на сучасні виклики Європейській інтеграції має бути прискорення реалізації Стратегії економічної безпеки ЄС як комплексу заходів, спрямованих на зміцнення загальної архітектури безпеки на основі тісного взаємозв'язку між економічною стійкістю, стратегічною автономією та здатністю ЄС реагувати на зовнішні виклики. «Основний акцент зроблено на підвищенні промислової спроможності ЄС, скороченні стратегічних залежностей від третіх країн, формуванні самодостатніх ланцюгів постачання в ключових галузях та нарощуванні технологічного суверенітету. Пріоритетними напрямками є масштабування виробництва в критично важливих секторах, підтримка передових інновацій та критично важливих

технологій, а також зміцнення конкурентних позицій ЄС у сферах чистої енергетики, цифрових технологій та оборонного виробництва. Особлива увага приділяється диверсифікації ланцюгів постачання, розвитку науково-дослідного потенціалу та захисту критичної інфраструктури»³.

Зрозуміло, що успішне застосування економіко-політичних та інституційних інструментів у здійсненні безпекових ініціатив ЄС неможливе без врахування зовнішньополітичних аспектів сучасних трансформаційних процесів в інтеграційному утворенні. Однополярний світ уступає місце спробам відновити двохполюсний глобальний простір по лінії протистояння і співпраці Захід – Схід (США – Китай) або, взагалі, перейти до багатопольного світового економічного устрою. В результаті зазначених процесів відбувається фрагментація глобального економічного простору, його розпад на крупні макрорегіони, чий кордони все більше співпадають з цивілізаційними межами, що призводить до зростання економічного націоналізму, егоїзму в політиці як окремих держав, так і цілих міждержавних угруповань.

Тенденції деглобалізації, дезінтеграції сьогодні досить очевидні попри відчайдушних зусиль зберегти єдність і посилити мобілізаційну трансформацію економіки вже існуючих інтеграційних утворень або створення на цій основі нових. За таких обставин часто-густо починають застосовуватись, головним чином, глобальними гравцями неринкові методи міжнародної конкуренції – введення санкційних та особливих тарифно-торгових режимів, встановлення високих бар'єрів доступу на світові ринки для окремих країн, воєнно-політичний тиск з метою контролю важливих транспортних коридорів. На такому тлі загострюються старі міждержавні конфлікти і війни (причому не тільки торгові, але й цілком реальні) та зростає небезпека нових протистоянь ядерних і неядерних держав.

У зв'язку із вищенаведеним особливого значення набуває тверезий аналіз процесів,

² The Draghi report: A competitiveness strategy for Europe (Part A). 9 September 2024. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2025, 70 p., https://commission.europa.eu/document/97e481fd-2dc3-412d-be4c-f152a8232961_en.

³ Огляд економічних інструментів у реалізації безпекових ініціатив Європейського Союзу: аналітичний огляд. – НІСД, с. 20, <https://doi.org/-10.53679/NISSanalytrep.2025.10>.

що відбуваються у світовому господарському і політичному просторі під впливом дій нової президентської адміністрації США у річницю чергової «консервативної хвилі», що охоплює раз у 20-30 років США і переплескує далеко за їх межі. Сьогодні мова вже йде про «глобалізацію MAGA», поширення впливу ідей політичного трампізму на інші макрорегіони, в т. ч. на Європу. На наш погляд, у найближчі 2-3 роки очікується зміна політичних еліт в країнах-членах ЄС і прихід до влади консервативних сил. Власне, даний процес, в основі якого лежать все-таки об'єктивні соціально-економічні зрушення, відбувається вже зараз і пригальмовується від швидких і різких змін лише фільтрами існуючих багатоступеневих політичних та електоральних систем і технологій. Україні в такій ситуації варто зайняти виважену і збалансовану позицію щодо певних парадигмальних відмінностей у підходах США та ЄС до трансформації світогосподарського устрою, залишаючи незмінним визначальний вектор національного розвитку в напрямі європейської інтеграції.

Останніми роками помітно активізувалися роздуми політиків, економістів, соціологів про бажане майбутнє Євросоюзу і місце в ньому України, що знайшло своє відображення, зокрема, у фахових дискусіях на платформі Центру Разумкова⁴. Все розмаїття думок з деякою часткою умовності можна об'єднати у чотири сценарії: «more Europe», «less Europe», «consolidation of Europe», «flexible Europe». Кожен із цих варіантів розвитку націлений на досягнення певного образу майбутнього, бажаного для одних політичних сил у Союзі та малоприйняттого для інших. Об'єктивна реальність, значно ускладнені трансформації різних інтеграційних систем в умовах загострення глобальної конкуренції підштовхує еліти країн ЄС до вибору прикінцевого на даному історичному етапі вибору моделі європейської інтеграції, вибору, від якого їм вдавалося ухилятися багато десятиліть. Втім, третій варіант «консолідації Європи» може дати можливість ще раз відкласти зазначений вибір.

Країни-члени Союзу демонструють багаторічний досвід делегування суверенітету

та управління взаємозалежністю з метою успішного використання можливостей глобалізації та мінімізації її ризиків. Євросоюз може бути ефективним прикладом організації регіональної підсистеми міжнародних відносин. Історія розвитку Європейського союзу, починаючи з 1950-х рр., – це історія подолання криз. З кожної кризи ЄС виходив тим, що змінився – більш згуртованим чи ослабленим, іноді гнучкішим, але завжди адаптованим до нових реалій. З-поміж сучасних криз Євросоюз, найімовірніше, виходитиме, поєднуючи стратегію консолідації та гнучкої інтеграції, що в середньостроковій перспективі призведе до трансформації Союзу в систему «ядра і периферії». У цій ситуації ядро найпотужніших країн-членів, на нашу думку, зможе здійснювати лідерство у зоні євро, а єврозона визначатиме стратегію розвитку і «великого ЄС».

Що стосується України, то вона вже зараз, під час війни і подальшого повоєнного відновлення, може і повинна вмонтуватися у відповідні структурні трансформації ЄС і відповідні виробничі ланцюжки. Для цього є і певний потенціал: природні ресурси, спільне освоєння яких може суттєво посилити конкурентоспроможність як України, так і ЄС; аграрний сектор; сектор інновацій і технологій, зокрема, ІТ, цифровізація; безпековий сектор, ОПК; ядерна енергетика; інтеграція енергетичних інфраструктур України та ЄС; вільний перелив капіталів, товарів, послуг і робочої сили, який вже здійснюється, але в основному у західному напрямку. Ефективність і можливості реалізації зазначеного потенціалу лежать сьогодні у площині умов закінчення війни і переведення національного господарства на траєкторію мирного розвитку, враховуючи величезні людські, економічні, територіальні втрати.

При проведенні будь-яких переговорів з встановлення перемир'я і в подальшому стійкого миру, і не повторюючи відомі пропозиції, важливо вибороти максимально вигідні не тільки політичні, але й економічні умови та гарантії українського відновлення при співпраці, насамперед, з США та ЄС. Необхідно наполягати на реалізації прискореного вступу до ЄС, що надасть постійний доступ на європейські ринки,

⁴ Результати, перспективи і напрями конвергенції країн ЄС. Можливості для України. Фахова дискусія. – Центр Разумкова, https://razumkov.org.ua/images/-2024/-09/11/2024_Converg_Issues_UKR_EU_UKR_ENG.pdf.

а враховуючи перспективу формування у ЄС потужного ОПК і власних збройних сил, забезпечить відповідні безпекові гарантії Україні поза межами НАТО. За будь-яких обставин важливо зберегти вихід до Чорноморського басейну і дельти Дунаю. Безальтернативною залишається необхідність відновлення транспортно-логістичних коридорів і, загалом, транзитного потенціалу країни. Потребує термінового вирішення проблема повернення в Україну біженців та залучення трудових мігрантів, розробка відповідних процедур, механізмів і стимулів. В разі проведення демобілізаційних заходів переорієнтувати частину вивільнених бюджетних ресурсів на відновлення енергетичної інфраструктури. Все це та інші першочергові заходи не обійдуться без суттєвої міжнародної допомоги, передачі заморожених російських активів у вигляді «репараційних кредитів». Ну, і традиційно здійснення зазначених та інших заходів потребує суттєвого підвищення якості державного управління, послідовної боротьби з корупцією, детінізації економіки, повернення при сприянні наших західних партнерів офшорних активів та незаконно виведених закордон капіталів злочинного походження.

Шлях України до повного членства в ЄС, особливо на завершальній стадії, безперечно, складний і повний викликів. Але він також відкриває і додаткові можливості для обох сторін. «Процес інтеграції України може стимулювати спрощення бюрократії в Євросоюзі та модернізацію його регуляторної бази — зміни, які необхідні для підвищення конкурентоспроможності ЄС»⁵. Вступ України може надати досить сильний поштовх для більш глибокого переосмислення ролі ЄС у світовій економіці та геополітиці, стати каталізатором необхідного реформування всередині самого ЄС, зміцнити його економіко-політичний, безпековий потенціал у нинішніх і майбутніх глобальних зіткненнях. Для того, щоб цей потенціал був реалізований, в ЄС повинні розглядати інтеграцію України не просто як чергове розширення, а як стратегічну можливість для розв'язання своїх проблем з конкурентоспроможністю. Це вимагатиме від європейських лідерів відповідної візії та готовності здійснювати стратегічні інвестиції, особливо в ті сектори, де економіка України включатиметься у європейські ланцюги вироблення товарів, що експортуються до третіх країн. Важливо не втратити вчергове такий шанс як для України, так і для ЄС. Далі буде...

⁵ Європа програє конкурентні перегони: чому Україна може допомогти ЄС повернути лідерство. — Європейська правда, <https://www.euointegration.com.ua/rus/experts/-2024/09/12/7194008/>.

ЕКОНОМІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ГЕОЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОСТІ НА ПРИКЛАДІ ЄС

Олена БОРЗЕНКО,

завідувач сектору міжнародних фінансових досліджень
Інституту економіки та прогнозування НАН України

Основні тенденції розвитку сучасного глобального світу пов'язані зі зміною полюсів та центрів сили. Багато дослідників і політиків виділяють дві основні особливості: по-перше, посилення протистояння між США та Європою, по-друге, зміщення центру світової політики з Атлантики в Тихий океан.

Загострення американо-європейських протиріч пов'язане не лише зі зміною ролі США, а й обмеженим геоекономічним потенціалом ЄС, що визначається: а) важкою демографічною ситуацією, багато в чому залежить від імпортої робочої сили; б) великою різно-рідністю нинішнього складу ЄС.

Шведський вчений, автор терміна «геополітика» Юхан Рудольф Челлен¹, сформулював тезу «держава — живий організм», закладаючи в нього сенс, що будь-яка держава розвивається і прагне свого розширення, а саме — до розширення своєї сфери впливу. Під поняттям «розширення» мається на увазі збільшення населення своєї країни, територій, економічних та політичних можливостей та впливу. Це зумовлено потребою у безпеці, доступі до ресурсів з метою створення сприятливих умов для розвитку своєї економіки. Таке прагнення до розширення в історії та сучасному світі можливе двома шляхами: через мирні процеси (політичні,

економічні, інтеграційні) та військовими способами, наприклад, через колоніалізм, анексію територій, що добре простежується на сучасній російсько-українській війні 2022-2025 рр.

Географічне середовище є джерелом основних ресурсів суспільства. Різні регіони світу мають різні ресурси, від яких залежить спеціалізація виробництв.

Наведу ключові принципи формування геоекономічного простору:

✓ ринкова орієнтація;

¹ Rudolf Kjellen, Der Staat Als Lebensform, BiblioBazaar, 2008, P242.

- ✓ географічна привабливість;
- ✓ взаємозв'язок ресурсів та потреб;
- ✓ стратегічне планування та розвиток;
- ✓ соціальна солідарність та створення рівних умов.

У світі не завжди потрібно виключно розширення географічної території держави. Важливою стратегією стає розширення економічних зв'язків та впливу. В Європейському Союзі на ситуацію впливають великі борги деяких країн-членів ЄС: країни ЄС із найвищими боргами щодо свого ВВП — Греція, Італія, Франція, Бельгія та Іспанія. Показники цих країн, у співвідношенні державного боргу до ВВП, перевищують 100%. Історично, причинами європейських боргових криз були глобалізація, легкий доступ до кредитів, світова фінансова криза та падіння цін на нерухомість, що призвело до труднощів у рефінансуванні боргів².

На сьогодні ситуація така:

- ✓ серед країн Європи Греція має найвище співвідношення державного боргу до ВВП — 152,5% станом на початок 2025 р.;
- ✓ на другому місці перебуває Італія з показником 137,9%;
- ✓ у Франції рівень державного боргу становить 114,1% від ВВП;
- ✓ у Бельгії цей показник дорівнює 106,8%;
- ✓ в Іспанії співвідношення боргу до ВВП на початок 2025 р. досягло 103,5%.

Високі рівні заборгованості пояснюються кількома ключовими чинниками:

- ✓ глобалізація фінансових ринків — сприяла зростанню кредитування та спекулятивних операцій;

- ✓ легкий доступ до позик у 2002–2008 рр. призвів до масового надання ризикованих кредитів;
- ✓ світова фінансова криза 2007–2012 рр. загострила економічні проблеми багатьох держав;
- ✓ негативне сальдо зовнішньої торгівлі спричинило нарощування зовнішнього боргу;
- ✓ повільне економічне зростання ускладнює процес погашення зобов'язань³;
- ✓ неефективна податково-бюджетна політика не забезпечила належного балансу між доходами й видатками;
- ✓ державна підтримка приватного сектору призвела до того, що уряди взяли на себе частину боргових зобов'язань приватних компаній.

Важливо розуміти, що кожна держава має свій унікальний цикл розвитку відповідно до поточних умов часу. Цей цикл розвитку включає періоди спокою (ослаблення, згасання, завмирання) та періоди зростання, які часто характерні для наддержав та імперій.

На території Європи існувало безліч імперій, включаючи Римську імперію, Каролінгську імперію та Священну Римську імперію, а також пізніші імперії, такі як Австрійська, Австро-Угорська, Німецька та Османська. Розпад великих імперій стався у 1917–1918 рр., коли припинили існування континентальні імперії Росії, Австро-Угорщини, Німеччини та імперії Османа (врізка «*Стародавні та новітні імперії*»)⁴.

Періоди спокою можуть бути спричинені різними чинниками, такими як економічний спад, політичні кризи чи зовнішні загрози. У таких періодах геоекономічний вплив держави може слабшати, його економічна міць може знижуватися,

² Які країни Євросоюзу мають найбільші борги. — Monitor Info, <https://monitor-press.info/uk/news/12338-yaki-krainy-evrosoiuzu-maiut-naibilshi-borhy>.

³ Там само.

⁴ Ентоні Д. Сміт. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання. — К.: Темпора, 2009, 312 с., ISBN 978-966-8201-77-6. 4.

СТАРОДАВНІ ТА НОВІТНІ ІМПЕРІЇ

Стародавні та середньовічні імперії:

- ✓ Римська імперія – один із найвідоміших прикладів держави, що об'єднувала величезні території Європи, Африки та Азії. Після її розпаду утворилися Західна та Східна (Візантійська) Римські імперії.
- ✓ Каролінгська імперія – держава, заснована Карлом Великим, до складу якої входила більша частина Західної та Центральної Європи.
- ✓ Візантійська імперія (Східна Римська імперія) – стала спадкоємицею Римської імперії на Сході та продовжила її культурні й політичні традиції.
- ✓ Священна Римська імперія – утворення у Центральній Європі, що існувало з 962 по 1806 рр. і поєднувало численні німецькі, італійські та інші землі.
- ✓ Османська імперія – потужна держава, яка з XIV ст. контролювала значну частину Балкан, Близького Сходу та Північної Африки.

Сучасні та новітні імперії:

- ✓ Австрійська імперія та Австро-Угорщина – великі європейські держави, що існували до початку XX ст.
- ✓ Британська імперія – найбільша колоніальна держава в історії, володіння якої охоплювали всі частини світу.
- ✓ Німецька імперія – заснована у 1871 р. та проіснувала до завершення Першої світової війни.
- ✓ Російська імперія – імперія, що існувала до 1917 р.
- ✓ Іспанська імперія – одна з перших колоніальних держав світу, яка мала численні володіння в Америці, Азії та Африці⁵.
- ✓ Французька колоніальна імперія – значне колоніальне утворення, що охоплювало переважно території в Африці та Азії.

а регіональний та глобальний вплив – зменшуватися.

Наддержави та деякі значні імперії здатні переживати кілька циклів розвитку. Це зумовлено їхніми ресурсами, масштабом і потужністю, що дозволяє їм адаптуватися до змінних умов і переживати тимчасові спади.

Важливо відзначити, що цикли розвитку кожної держави неоднакові і можуть залежати від багатьох факторів, таких як історична спадщина, геополітичне становище, економічні та інституційні чинники. Розуміння цих принципів дозволяє державам розробляти ефективніші стратегії для формування геоekonomічного простору та управління своїми циклами розвитку від повідно до поточних умов⁶.

Для формування геоekonomічного простору необхідні такі складові:

- ✓ *Ресурсне багатство*: наявність значних природних, економічних та людських ресурсів є важливим чинником формування геоekonomічного простору. Держави, які мають великі ресурси, мають переваги у залученні інвестицій, розвитку промисловості та сільського господарства, а також конкурентні переваги на світових ринках.

Ресурсне багатство ЄС характеризується різноманітністю мінеральних ресурсів, та їх загальні запаси порівняно невеликі. Країни ЄС багаті на вугілля, цинк, свинець, мідь, боксити, а також мають запаси нафти і газу в Північному морі. Однак, порівняно з іншими регіонами

⁵ Там само.

⁶ Шкодін І.В. Юрків Н.Я. Циклічний розвиток світової економіки в умовах фінансової невизначеності, ж-л Фінансово-кредитна діяльність, *fkд.net.ua*, 2011 р.

світу, ЄС значною мірою залежить від імпорту енергоресурсів⁷.

Мінеральні ресурси:

- ✓ вугілля — значні поклади розташовані в Центральній Європі, зокрема у Великій Британії, Німеччині та Польщі;
- ✓ метали — у країнах ЄС є запаси кольорових металів, таких як цинк, свинець і мідь, переважно у Південній Європі. Також добуваються боксити — основна сировина для виробництва алюмінію;
- ✓ залізна руда — основні родовища зосереджені у Франції та Швеції;
- ✓ нафта та природний газ — головні запаси розміщені в басейні Північного моря, переважно на території Великої Британії та Нідерландів.

ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ:

- ✓ обмеженість ресурсів: попри різноманітність, загальний обсяг мінеральних запасів у країнах ЄС залишається невеликим;
- ✓ імпортна залежність: більшість видів сировини, особливо нафта й газ, надходять з-за меж Євросоюзу;
- ✓ світове значення: мінеральні ресурси країн Європи мають важливе значення для функціонування світової економіки.
- ✓ *Інновації та розвиток*: провідні держави прагнуть стимулювати інновації та наукові дослідження, щоб забезпечити свою конкурентоспроможність та передові позиції на світовій арені. Здатність до розробки нових технологій, просування наукових відкриттів та інтеграції інновацій в економіку є ключовим фактором формування

геоекономічної сили. Недарма Нобелівську премію 2025 р. отримали вчені Джоел Мокір, Філіп Агйон та Пітер Говітт⁸ «за дослідження зв'язку між економічним зростанням і технологічним розвитком». Дослідження лауреатів пояснюють, як інновації створюють рушійну силу розвитку економіки, замінюючи старі технології на нові в безперервному циклі оновлення. Роботи лауреатів показують, що економічне зростання не можна сприймати як належне. Необхідно підтримувати механізми креативного руйнування, щоб уникнути повернення до стагнації.

- ✓ *Геополітичне становище і торговельні зв'язки*: розташування держави, його доступ до морських шляхів і торгових маршрутів відіграють важливу роль у його геоекономічному розвитку. Держави, що мають сприятливе геополітичне становище та торговельні зв'язки, можуть легше розвивати міжнародну торгівлю, отримувати доступ до нових ринків та залучати іноземні інвестиції. Геополітичне становище ЄС характеризується як великий гравець на європейському континенті із відносно стабільними зовнішніми кордонами, але із зростаючою геополітичною напругою поблизу східних кордонів. Торгові зв'язки ЄС є виключною компетенцією блоку, який веде переговори щодо міжнародних торгових угод від імені всіх держав-членів⁹.

ГЕОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ ЄС:

- ✓ географічне розташування: Європейський Союз охоплює більшу частину європейського континенту та об'єднує 27 держав-членів;
- ✓ вплив: ЄС є одним із найпотужніших економічних і політичних центрів світу, а його геополітичний вплив поширюється на сусідні регіони;

⁷ Гошовський Сергій, Малюк Борис, Мінерально-сировинна стратегія Європейського Союзу. Концептуальні засади, Стратегічні пріоритети, №1(6), 2008 р.

⁸ Оцінка впливу: 100-та Нобелівська премія 2025. — Vatican News, <https://www.vaticannews.va/uk/world/news/2025-10/oikonomia-100-nobelivska-premia-2025.html>.

⁹ Федотова Ю.В., Проблеми системного підходу в економіці, випуск № 3(71), 2019 р.

- ✓ сусідні країни: на східних кордонах ЄС розташовані Україна, Росія та Білорусь, що створює як можливості для партнерства, так і виклики у сферах безпеки та міжнародної політики;
- ✓ Brexit: Вихід Великої Британії з ЄС (Brexit) істотно вплинув на торговельно-економічні та політичні відносини між сторонами.

ТОРГОВІ ЗВ'ЯЗКИ:

- ✓ виняткові повноваження: формування спільної зовнішньої торгової політики належить до виключної компетенції Європейського Союзу, а не окремих держав-членів;
- ✓ міжнародне співробітництво: інституції ЄС представляють усі 27 країн у переговорах і підписанні міжнародних торговельних угод;
- ✓ основні партнери: ЄС є найбільшим торговим об'єднанням у світі,

підтримуючи економічні зв'язки з багатьма країнами й регіонами, зокрема з державами-сусідами;

- ✓ провідні економіки: Німеччина, Франція та Італія — найпотужніші економіки Європейського Союзу, які відіграють ключову роль у формуванні його торгової політики¹⁰.
- ✓ *Стійкий розвиток*: держави, які приділяють увагу екологічним питанням, соціальній справедливості та дбайливому використанню ресурсів, можуть вибудовувати більш довгострокові та стабільні моделі економічного розвитку.

Загалом ми бачимо, що формування геоекономічного простору ґрунтується на комплексному підході, враховуючи безліч факторів і прийомів. Важливо розуміти, що кожна держава має свої особливості та можливості, які можуть бути використані для досягнення національних інтересів у рамках глобального середовища.

¹⁰ Там само.

ДОСВІД КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ПІДХОДАХ ЩОДО ОПЛАТИ ПРАЦІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ПРЕСТИЖНОСТІ ПРОФЕСІЇ

Олена ГЕРАСИМОВА,

наукова співробітниця відділу розвитку інфраструктури
Інституту економіки та прогнозування НАН України

Трансформація систем охорони здоров'я протягом останніх 30 років була притаманна всім європейським країнам. Підписання Угод про стабілізацію та асоціацію між ЄС та низкою східноєвропейських країн на початку 90-х рр. XX ст. призвело до пришвидшення в них реформ, в т. ч. в системі охорони здоров'я. Суттєві розбіжності в оплаті праці медичних працівників, що мали місце в країнах ЦСЄ, порівняно зі старими членами ЄС, після проведених реформ та набуття повноправного членства значно скоротились.

На початку 1990-х рр. більшість країн ЦСЄ, як і Україна, перебували приблизно в однаковому стані щодо фінансування системи охорони здоров'я. Більшість з них внаслідок вчасного проведення загальних реформ і реформи системи охорони здоров'я зокрема, змогли суттєво поліпшити як фінансування галузі в цілому, так і оплати праці медичних працівників.

Охорона здоров'я населення є однією з найважливіших складових економічного розвитку країни. Поліпшення здоров'я є головною метою системи охорони здоров'я, проте воно не єдине. В більш широкому розумінні система ще повинна забезпечити найкращий досяжний середній рівень надання медичних послуг і найменші можливі відмінності між окремими людьми та групами. Такі самі підходи мають застосовуватись не лише для пацієнтів, але й для медичних працівників, що надають послуги з охорони здоров'я.

Попри різний економічний розвиток, країни, що проводять реформу медичної галузі, повинні підвищувати престижність професії лікаря в суспільстві. Це досягається збільшенням співвідношення заробітної плати медичних працівників до середньої по країні. Створення умов для появи значної частини працівників медичної галузі, які надають приватні послуги населенню, сприяє розвитку конкуренції, покращує якість надання медичної допомоги та збільшує винагороду медичним працівникам. Результатом розвитку ринку медичних послуг стала поява значної частки

самозайнятих (лікарів приватної практики), як серед лікарів загальної практики (первинної медичної допомоги), так і лікарів-спеціалістів (вторинна медична допомога, що надається амбулаторно чи в лікарнях) як в країнах ЦСЄ, так і в Україні.

Однак для постійного зростання якості медичних послуг мало простого збільшення заробітної плати. Лікарі (особливо комунальних закладів охорони здоров'я) мають отримувати винагороду не лише за кількість наданих послуг, а й за кваліфікаційний рівень та стаж роботи. Також велике значення має справедлива оплата праці медичних працівників всередині медичного закладу по відношенню до оплати праці його керівництва. Адже саме лікарі внаслідок надання послуг пацієнтам забезпечують фінансові надходження до установ.

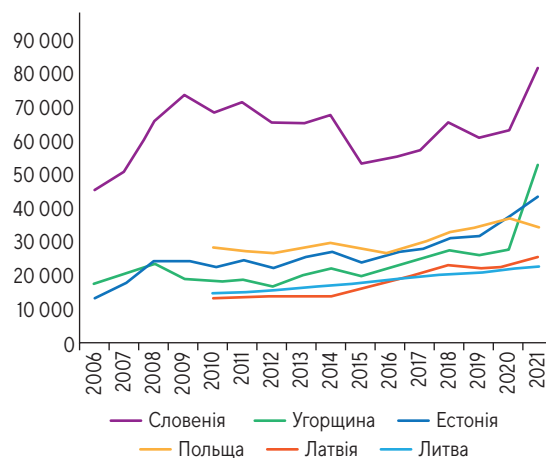
Хоча фінансування окремих груп медичних працівників мало свої особливості, в цілому країни ЦСЄ спромоглися досягти скорочення розриву з розвиненими країнами ЄС, а також змінити пропорції у фінансуванні охорони здоров'я у власних економіках¹. Це проявилось в першу чергу у зростанні заробітної плати медичних працівників по відношенню до середньої заробітної плати по країні, що підвищує престижність професії лікаря. Так країни Балтії, що у 1990-х рр. мали показники оплати праці лікарів подібні до українських, на сьогодні випереджають Україну у 3-5 разів (діаграми «Річна заробітна плата...», «Середньомісячний рівень заробітної плати...»)^{2,3}.

Проте в країнах – нових членах ЄС зросла не лише заробітна плата лікарів первинної ланки. Також відбулось зростання коефіцієнту відношення до середньої заробітної плати в країні.

В даній роботі автор досліджував оплату праці медичних працівників за такими параметрами:

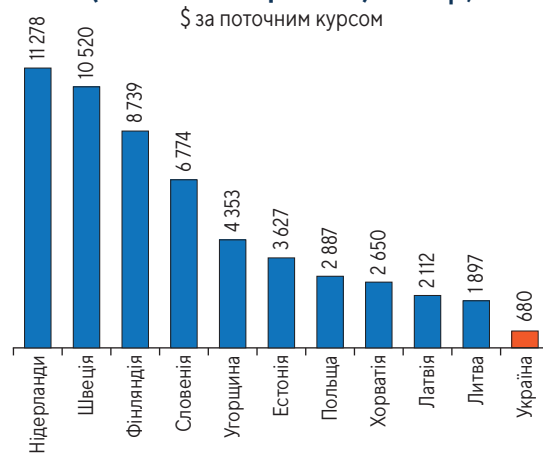
- ✓ зміну в оплаті праці лікарів відповідно до їх досвіду роботи;

РІЧНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА ЛІКАРІВ ЗАГАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ, \$ за поточним курсом

Розраховано і побудовано автором на основі даних ОЕСР, представлених за посиланням 1.

СЕРЕДНЬОМІСЯЧНИЙ РІВЕНЬ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ЛІКАРІВ ЗАГАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ (НАЙМАНІ ПРАЦІВНИКИ) У 2021 р., \$ за поточним курсом

Розраховано і побудовано автором на основі даних ОЕСР, НСЗУ, представлених за посиланнями 1, 3.

- ✓ співвідношення середньої оплати праці лікарів та середнього медичного персоналу до середньої заробітної плати по країні;
- ✓ співвідношення між оплатою праці керівників медичних закладів і медичного персоналу.

¹ OECD Data Explorer. Health. Remuneration Data, <https://data-explorer.oecd.org>.

² Median salary of Estonian doctors increased to €3,780. – ERR News, <https://news.err.ee/1609137980/median-salary-of-estonian-doctors-increased-to-3-780>.

³ Національна служба здоров'я України. Звіт про доходи та витрати надавачів медичних послуг (окремі показники). – <https://nszu.gov.ua/dashboards/zvit-pro-doxodi-ta-vitrati-nadavaciv-medicnix-posl>.

Для оцінки співвідношень в оплаті праці в європейських країнах за наявними даними автором було сформовано вибірку з 18 країн — членів ЄС:

- ✓ старі члени (Бельгія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Італія);
- ✓ нові члени (Чехія, Естонія, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Болгарія, Румунія, Хорватія).

Було досліджено оплату праці:

- ✓ лікарів загальної практики (сімейних лікарів) (англ. General practitioners);
- ✓ лікарів-спеціалістів (англ. Specialist medical practitioners (Doctor)) без деталізації їх спеціалізації;
- ✓ середнього медичного персоналу (англ. Nurses) без спеціалізації;
- ✓ керівного складу медичних установ (англ. Medical Director та Clinical Director).

Розмір заробітної плати диференціювався в залежності від досвіду роботи: від найнижчого (середня заробітна плата за перші два роки роботи) до найвищого (стаж від 20 років) та загальної середньої заробітної плати відповідної категорії. Також було оцінено розмір мінімальної заробітної плати лікарів, які щойно приступають до медичної практики після стажування (без досвіду роботи).

Всі наявні дані по заробітній платі названих груп представлені за 2025 р. (крім ретроспективних даних статистики OECD та ЄС)⁴.

В європейських країнах зазвичай посади медичного та клінічного директорів є розділеними, хоча у деяких закладах охорони здоров'я ролі можуть перетинатися, і одна особа може обіймати обидві посади. Однак у більших організаціях ролі часто різні: медичний директор зосереджується на ширших медичних аспектах, а клінічний директор — на безпосередньому наданні медичної допомоги⁵. Медичний директор зосереджується на загальних медичних операціях, політиках та процедурах у закладі охорони здоров'я, тоді як клінічний директор переважно керує клінічним персоналом та забезпечує якість догляду за пацієнтами, зосереджується на щоденних клінічних операціях, дотриманні клінічних протоколів. В Україні такий поділ не обліковується і обидві посади (якщо вони є в наявності) представлені в статистиці МОЗ та НСЗУ як керівники медичних закладів.

Особливістю формування заробітної плати для всіх категорій працівників медичних закладів є чітка залежність доходів від досвіду роботи. Так середня заробітна плата медичного працівника без досвіду роботи у перші два роки на посаді буде меншою у 2,5–3 рази, ніж у працівника з досвідом роботи від 20 років і вище. При цьому за перші 8–10 років практики дохід лікаря подвоюється (таблиці «Річна заробітна плата керівника...», «Річна заробітна плата лікарів...», «Річна заробітна плата середнього...»).

⁴ ERY SalaryExpert, <https://www.salaryexpert.com/>;
World Salaries Database, <https://worldsalaries.com/>;

Average salary of general practitioners in France in 2025: Analysis of recent figures. — Euromotion Medical, <https://www.euromotion-medical.com/en/blogs/average-salary-of-general-practitioners-in-france-in-2024-analysis-of-recent-figures>;

How much does a Medical Doctor make in Greece? — Glassdoor. Medical Doctor Salaries, https://www.glassdoor.com/Salaries/greece-medical-doctor-salary-SRCH_IL.0,6_IN100_KO721.htm;

BOLJSAPLACA.SI Database. Salaries for positions in the Medicine & Social Care work area, <https://www.boljsaplaca.si/en/salaryinfo/medicine-social-care>.

⁵ Economic Research Institute, <https://www.erieri.com/salary/job/medical-director>.

РІЧНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА КЕРІВНИКА МЕДИЧНОГО ЗАКЛАДУ,

у національній валюті і поточних цінах 2025 р.

Країни	Клінічний директор			Медичний директор		
	Мінімальна (0-2 роки роботи)	Середня	Максимальна (20+ років досвіду)	Мінімальна (0-2 роки роботи)	Середня	Максимальна (20+ років досвіду)
Бельгія	111 240	192 000	299 500	96 960	163 800	258 400
Болгарія	64 180	11 1240	168 100	54 500	96 340	142 300
Греція	43 340	73 880	113 740	36 020	63 320	99 920
Данія	695 400	1 283 600	2 026 800	598 600	1 105 600	1 751 700
Естонія	55 220	84 580	128 900	41 480	66 840	105 080
Італія	74 540	125 100	189 300	57 620	97 260	152 100
Латвія	26 100	46 840	69 580	23 380	37 620	56 060
Литва	66 940	111 460	169 000	56 100	93 140	143 200
Німеччина	62 860	125 100	195 200	50 660	99 080	157 600
Польща	128 500	228 500	348 300	107 880	192 600	294 700
Румунія	169 000	282 300	437 900	139 100	231 000	357 300
Словаччина	38 680	69 240	107 820	31 040	59 480	92 400
Словенія	31 520	60 460	97 880	28 180	53 860	84 040
Угорщина	8 737 100	15 599 800	2 435 9000	6 311 900	13 199 100	20 639 100
Фінляндія	86 760	138 800	212 500	72 380	117 440	181 600
Франція	70 700	123 800	192 600	61 400	105 800	161 300
Хорватія	259 100	496 100	786 600	208 600	399 900	638 700
Чехія	1 104 400	1 896 700	2 964 800	962 300	1 655 500	2 579 200

Складено автором на основі міжнародних баз даних, поданих у посиланні 4.

РІЧНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА ЛІКАРІВ,

у національній валюті і поточних цінах 2025 р.

Країни	Лікар загальної практики			Лікар-спеціаліст		
	Мінімальна (0-2 роки роботи)	Середня	Максимальна (20+ років досвіду)	Мінімальна (0-2 роки роботи)	Середня	Максимальна (20+ років досвіду)
Бельгія	86 640	150 000	227 600	9 6560	187 300	296 000
Болгарія	45 580	74 300	119 020	54 140	103 140	161 600
Греція	32 420	55 820	88 260	35 260	67 800	111 240
Данія	510 300	890 100	1 369 700	681 500	1 172 800	1 835 700
Естонія	39 800	65 940	101 900	50 580	83 140	125 700
Італія	54 180	93 340	142 300	59 000	112 280	175 900
Латвія	18 940	29 160	48 200	25 220	42 320	63 400
Литва	43 340	80 180	125 100	58 720	103 840	159 500
Німеччина	45 580	83 640	136 100	56 640	111 460	172 200
Польща	107 960	175 900	271 300	127 700	210 500	325 900
Румунія	119 500	208 600	327 300	152 100	259 100	406 300
Словаччина	27 040	47 400	76 540	35 520	57 440	89 460
Словенія	24 840	45 560	71 020	28 860	57 900	92 300
Угорщина	5 989 600	11 050 300	1 7519 700	8 425 800	14 280 500	21 841 900
Фінляндія	70 940	111 900	168 100	75 980	130 400	208 800
Франція	55 700	88 300	137 100	74 500	125 400	191 500
Хорватія	174 000	335 100	531 700	232 400	447 300	709 600
Чехія	858 100	1 450 700	2 221 600	953 300	1 825 000	2 893 600

Розраховано і побудовано автором на основі міжнародних баз даних, поданих у посиланні 4.

РІЧНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА СЕРЕДНЬОГО МЕДИЧНОГО ПЕРСОНАЛУ (NURSES), у національній валюті і поточних цінах 2025 р.			
Країни	Мінімальна (0-2 роки роботи)	Середня	Максимальна (20+ років досвіду)
Бельгія	35 000	60 160	91 840
Болгарія	19 200	31 380	46 880
Греція	13 780	23 380	32 420
Данія	217 900	383 300	587 800
Естонія	14 920	23 140	39 160
Італія	21 540	34 960	52 300
Латвія	8 440	12 120	18 900
Литва	17 860	31 960	48 940
Німеччина	19 640	35 300	56 140
Польща	40 640	68 580	104 500
Румунія	48 340	83 400	128 500
Словаччина	9 980	16 980	27 560
Словенія	8 560	18 780	28 720
Угорщина	2 411 500	4 450 400	7 045 600
Фінляндія	25 720	43 360	64 560
Франція	20 700	35 300	54 700
Хорватія	69 580	130 400	209 700
Чехія	315 900	537 300	819 000

Розраховано і побудовано автором на основі міжнародних баз даних, поданих у посиланні 4.

ДОСЛІДЖЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ СЕРЕДНЬОЮ ЗАРОБІТНОЮ ПЛАТОЮ ПО КРАЇНІ ТА ОПЛАТОЮ ПРАЦІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

В країнах ЄС склались досить усталені співвідношення між заробітною платою медичних працівників і середньою заробітною платою по країні. Попри різний економічний розвиток і рівень доходів між старими та новими членами ЄС співвідношення між оплатою праці медичних працівників і середньою заробітною платою по країні є приблизно однаковим для усіх країн і має незначне відхилення від простого середнього цих співвідношень (таблиця «Співвідношення між середньої заробітною платою...»).

Середня заробітна плата лікарів загальної практики є у 1,93 рази вищою ніж середня по країні. Для лікарів-спеціалістів це співвідношення є вищим — 2,48 разів. Середня заробітна плата для середнього медичного персоналу складає 0,77 разів від середньої

по країні. Заробітна плата керівників медичних установ відрізняється від оплати лікарів несуттєво. Вона є більшою для клінічного директора (2,67 разів від середньої по країні, діапазон 2,48–2,87 для різних країн), а для медичного директора складає 2,27 від середньої заробітної плати в країні (діапазон значень 2,10–2,48 для різних країн).

Дослідження лінійного зв'язку між середньою заробітною платою по країні та середньою заробітною платою медичних працівників вказаних категорій для даної вибірки країн показало стійку кореляцію між цими показниками (таблиця «Лінійна залежність середньої оплати праці медичних працівників від середньої по країні»).

Виходячи з розрахунків, просте середнє співвідношень в заробітній платі різних країн не суттєво відрізняється від лінійного коефіцієнта, що обчислюється за методом найменших квадратів. Найбільше відхилення спостерігається для розрахунку співвідношення лікарів стажерів.

**СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ СЕРЕДНЬОЮ ЗАРОБІТНОЮ ПЛАТОЮ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
І СЕРЕДНЬОЮ ЗАРОБІТНОЮ ПЛАТОЮ ПО КРАЇНІ У 2025 р., разів**

	Медичний директор	Лікарі загальної практики	Клінічний директор	Лікарі-спеціалісти	Медичні сестри	Лікарі-стажери
Бельгія	2,24	2,05	2,63	2,56	0,82	1,07
Болгарія	2,49	1,92	2,87	2,67	0,81	0,92
Греція	2,30	2,03	2,68	2,46	0,85	1,05
Данія	2,27	1,83	2,63	2,41	0,79	0,93
Естонія	2,09	2,06	2,64	2,60	0,72	0,99
Італія	2,15	2,07	2,77	2,48	0,77	0,97
Латвія	2,20	1,71	2,74	2,47	0,71	0,90
Литва	2,31	1,99	2,77	2,58	0,79	0,93
Німеччина	2,17	1,83	2,74	2,44	0,77	1,08
Польща	2,10	1,92	2,50	2,30	0,75	1,02
Румунія	2,16	1,95	2,64	2,42	0,78	0,95
Словаччина	2,36	1,88	2,75	2,28	0,67	0,83
Словенія	2,41	2,04	2,71	2,59	0,84	0,87
Угорщина	2,23	1,87	2,64	2,41	0,75	0,88
Фінляндія	2,11	2,01	2,50	2,35	0,78	1,08
Франція	2,12	1,77	2,49	2,52	0,71	0,92
Хорватія	2,27	1,91	2,82	2,54	0,74	0,87
Чехія	2,26	1,98	2,59	2,49	0,73	1,03
Середня по ЄС	2,24	1,93	2,67	2,48	0,77	0,96

Розраховано і побудовано автором на основі міжнародних баз даних, поданих у посиланні 4.

**ЛІНІЙНА ЗАЛЕЖНІСТЬ СЕРЕДНЬОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
ВІД СЕРЕДНЬОЇ ПО КРАЇНІ**

Категорія	Просте середнє	Лінійний коефіцієнт	Коефіцієнт детермінації r^2	Стандартна похибка лін.коэф.	Ступінь свободи
Медичний директор	2,236985	2,232478	0,999993	0,00142	17
Клінічний директор	2,672408	2,637155	0,999989	0,00212	17
Лікарі загальної практики	1,934290	1,870024	0,999938	0,00356	17
Лікарі-спеціалісти	2,476999	2,415926	0,999980	0,00261	17
Медсестри	0,766840	0,752475	0,999974	0,00093	17
Лікарі-стажери	0,958919	0,881576	0,999532	0,00462	17

Розраховано автором.

ДОСЛІДЖЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ СЕРЕДНЬОЮ ЗАРОБІТНОЮ ПЛАТОЮ КЕРІВНИКІВ МЕДИЧНИХ ЗАКЛАДІВ ТА ОПЛАТОЮ ПРАЦІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Майже в три рази (2,93) відрізняється рівень заробітної плати середнього медичного персоналу та керівника закладу (медичного директора). Діапазон значень для різних країн коливається в межах 2,70–3,50 разів. Співвідношення між заробітною платою медичного директора і лікарів загальної практики коливається в межах 1,09–1,29 (1,16 середнє значення). Для лікарів спеціалістів це співвідношення є в межах 0,84–1,04 (0,90 середнє значення). Тобто керівники медичних установ заробляють на 10% менше, ніж лікарі-спеціалісти (таблиця «Лінійна залежність середньої оплати праці медичного директора від оплати праці медичних працівників»). Для клінічного директора це співвідношення буде трохи вищим – 1,08 разів від заробітної плати лікарів спеціалістів (діаграма «Співвідношення між середньою оплатою

клінічного директора та лікарів спеціалістів»).

За підсумками 2024 р. середня заробітна плата по Україні склала 21 473 грн. Для подальшого аналізу автором було використано статистичні дані з оплати праці державних та комунальних медичних закладів за 2024 р. у розрізі посад (керівники, лікарі, середній медичний персонал).

Співвідношення між середньою оплатою праці по країні та середньою заробітною платою S (*salary average indicator*) в установі для різних посад досліджувалось на інтервалах: менше 0,6; від 0,6 до 2 з кроком інтервалу 0,2; від 2 до 3; від 3 до 4; більше 4.

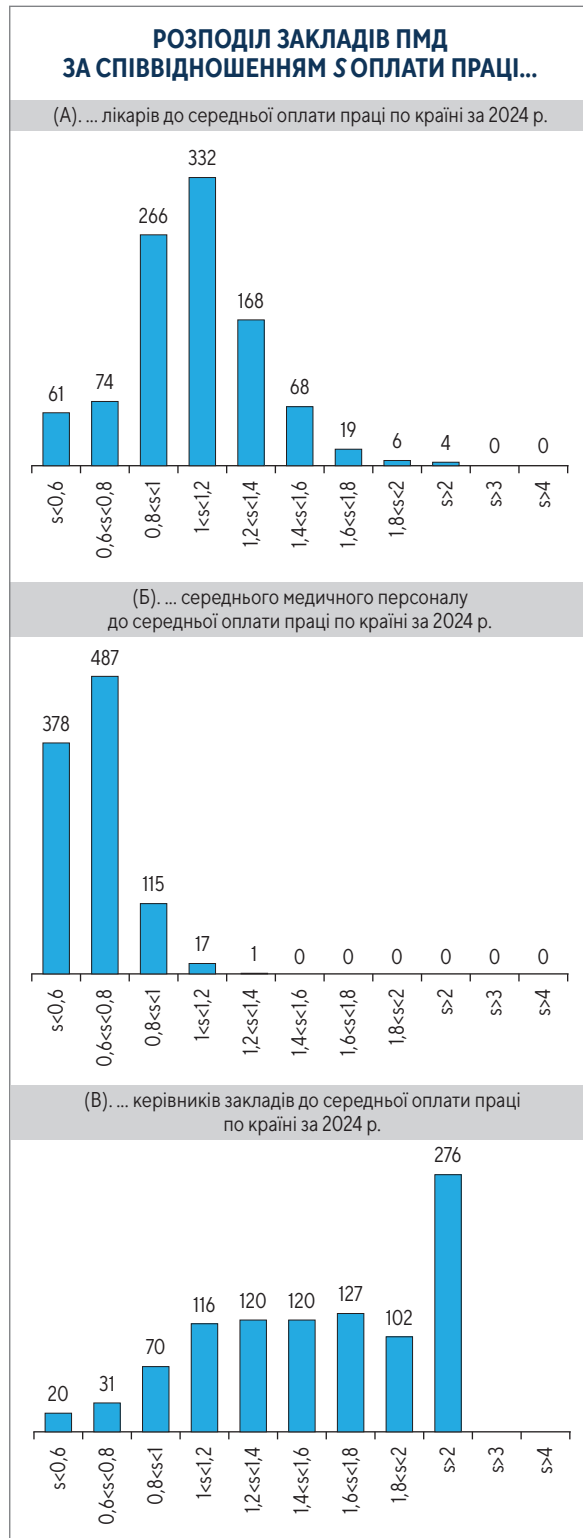
Автором було проаналізовано оплату праці 998 закладів первинної медичної допомоги (ПМД). Розподіл співвідношення S для керівників закладів ПМД, лікарів та середнього медичного персоналу представлено на діаграмах «Розподіл закладів ПМД за співвідношенням S оплати праці...».

Розраховано і побудовано автором на основі міжнародних баз даних, поданих у посиланні 4.

ЛІНІЙНА ЗАЛЕЖНІСТЬ СЕРЕДНЬОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ МЕДИЧНОГО ДИРЕКТОРА ВІД ОПЛАТИ ПРАЦІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ					
Категорія	Просте середнє	Лінійний коефіцієнт	Коефіцієнт детермінації r^2	Стандартна похибка лін. коеф.	Ступінь свободи
Лікарі загальної практики	1,159620	1,193759	0,999948	0,00209	17
Лікарі-спеціалісти	0,904012	0,924056	0,999988	0,00077	17
Медсестри	2,924975	2,966770	0,999967	0,00414	17

Джерело: розраховано автором.

Розраховано і побудовано автором на основі даних, представлених за посиланням 3.

Якщо порівнювати співвідношення в оплаті праці між Україною та країнами ЄС, то основною відмінністю буде недофінансування оплати праці лікарів. При цьому в переважній кількості закладів середня заробітна плата лікарів ПМД складає 0,8-1,4 від середньої по країні. Таке співвідношення є значно нижчим, ніж в країнах ЄС, що створює ризики відтоку працівників галузі. Також розподіл співвідношення для керівників закладів не відповідає розподілу для лікарів. Він не є лінійним, як у країнах ЄС, де заробітна плата керівника лише на 15-20% вища, ніж середня оплата праці лікарів закладу. Що стосується оплати праці середнього медичного персоналу, то значна його частина оплачується на рівні, що є в два рази меншим, ніж середня заробітна праця в Україні, і такі тенденції притаманні всім регіонам України. В закладах, що надають послуги зі стаціонарного лікування, середня заробітна плата лікарів у більше половини установ є нижчою, ніж середня оплата праці в Україні. Крім того, наявний розрив в оплаті праці керівників комунальних установ та їх лікарів, що в окремих закладах охорони здоров'я подекуди сягає 3 та більше разів, посилює невдоволення персоналу оплатою праці. Така невідповідність оплати праці медичних працівників загальноєвропейським стандартам створює ризики відтоку медичних працівників поза межі країни, що зростають в умовах триваючої російської агресії.

ВИСНОВКИ

1. В країнах ЄС склались досить установлені співвідношення між заробітною платою медичних працівників і середньою заробітною платою по країні. Середня заробітна плата лікарів загальної практики є у 1,93 рази вищою ніж середня по країні. Для лікарів спеціалістів це співвідношення є вищим – 2,48 разів.

Для лікарів-стажерів (інтернів, лікарів без стажу роботи) стартова заробітна плата складає 0,96 разів від середньої. Вона є вищою у Бельгії, Німеччині, Фінляндії (1,07). Найнижчою (0,86) – у Словаччині.

Середня заробітна плата для середнього медичного персоналу складає 0,77 разів від середньої по країні.

2. Заробітна плата керівників медичних установ відрізняється від оплати лікарів несуттєво. Вона є більшою для клінічного директора (2,67 разів від середньої по країні, діапазон 2,48-2,87 для різних країн), а для медичного директора складає 2,27 від середньої заробітної плати в країні (діапазон значень 2,10-2,48 для різних країн).

3. Співвідношення між заробітною платою медичного директора і лікарів загальної практики коливається в межах 1,09-1,29 (1,16 середнє значення). Для лікарів спеціалістів це співвідношення є в межах 0,84-1,04 (0,90 середнє значення). Тобто керівники медичних установ заробляють на 10% менше, ніж лікарі-спеціалісти. Для клінічного директора це співвідношення буде трохи вищим — 1,08 разів від заробітної плати лікарів спеціалістів.

4. Майже в три рази (2,93) відрізняється рівень заробітної плати середнього медичного персоналу та керівника закладу (медичного директора). Діапазон значень для різних країн коливається в межах 2,70-3,50 разів.

5. Заробітна плата медичних працівників після набуття певного досвіду (зазвичай 8-10 років) подвоюється від середньої за початковий період (0-2 роки). В подальшому за такий самий період вона продовжує зростати, але меншими темпами (1,3-1,5 рази за наступні 10 років). В цілому заробітна плата медичного працівника за 20 років стажу може збільшуватись у 3 та більше разів.

6. Гідний рівень оплати праці лікарів (на старті на рівні середньої заробітної плати з подальшим зростанням з набуттям досвіду) робить професію лікаря значно привабливішою. Відсутність суттєвих диспропорцій в оплаті праці керівників установ і лікарів вказує на пріоритетність оплати праці останніх.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ІНТЕНЦІЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИКЛИКІВ

Ярослав ЖАЛІЛО,
заступник директора-керівник центру
Національного інституту стратегічних досліджень

У світлі сучасних глобальних викликів, у т. ч. — викликаних змінами зовнішньополітичної парадигми США, Європейський Союз постав перед потребою вибрати свій шлях — або включитися у змагання «центрів сили», приймаючи запропоновані нові «правила гри» й ризикуючи втратити власну ідентичність, або шукати власну силу у збереженні корінних європейських цінностей, на яких базуються згуртованість Євросоюзу, взаємна довіра, економічна та політична сила об'єднання. Схоже, наразі терези схилиються на користь другої альтернативи. Що, втім, не заперечує необхідності значного перезавантаження ключових політик і регуляцій ЄС, про що вже розгортаються потужні дискусії.

Саме в цих турбулентних умовах розгортається реалізація власних євроінтеграційних інтенцій України. Для їх реалізації Україна має здійснювати внутрішні євроінтеграційні трансформації, головне в яких — побудова стійких інститутів, які дозволять будувати та впроваджувати політики поствоєнної відбудови та структурних змін. Включення до інституційного середовища ЄС сприятиме й включеності України до європейського контуру безпеки. Проте орієнтири цих трансформацій мають спиратися вже на візії майбутнього ЄС, а оптимально — формуватися у взаємодії з європейськими партнерами у спільному вирішенні проблем, що постали перед Євросоюзом.

Парадоксально, але наростання глобальної невизначеності суттєво зблизило

завдання інституційних трансформацій України та ЄС. По-перше, на низці важливих напрямів Україна, пройшовши критичні ризики періоду повномасштабної війни, вже зараз володіє ефективнішими з точки зору адаптивності інститутами, які за змістом комплементарні до сучасних європейських трендів та можуть сприяти інституційній трансформації самого ЄС. По-друге, у багатьох напрямках Євросоюз сьогодні постав перед необхідністю вирішення завдань, подібних до тих, які наразі має вирішувати (і вже має досвід в цьому) Україна. А отже, спільний пошук рішень може і має бути продуктивним.

Політика згуртованості. Типові цілі Політики згуртованості, визначені у Договорі про функціонування ЄС, полягають у

скороченні регіональних диспаритетів та підвищенні рівня життя у регіонах, які перебувають у менш сприятливих умовах. У світлі нових системних загроз, таких як російська агресія, зміни у постачанні енергетичних ресурсів, глобальні кліматичні зміни, цифровий розрив, глобальна нерівність, демографічні ризики, які створюють несприятливі умови для рівня життя людей, незалежно від місця їх проживання, розглядається потреба перезавантаження політики згуртованості для її спрямування на спільні дії щодо подолання впливу зазначених загроз, на узгоджене розуміння сенсу таких дій та бачення в них місця регіонів та громад, спроможність та здатність реалізовувати узгоджені цілі та захищати спільні цінності в умовах глобальних потрясінь.

На регіональному рівні це означає підтримку кращої адаптації регіонів до поточних трансформацій та вирішення пов'язаних соціальних ризиків. Відповідно, політика згуртованості має взаємодіяти з іншими європейськими та національними політиками для забезпечення досягнення колективних цілей. Це означає, що галузеві політики більше не повинні бути просто ретельно нейтральними, а сила регіонального різноманіття має бути поєднана із синергією спільних зусиль для пом'якшення глобальних ризиків і досягнення синергії згуртованості. Важливо, що, згідно з Резолюцією Європейського комітету регіонів, політика згуртованості має сприяти інтеграції, економічному розвитку та нарощуванню потенціалу країн-кандидатів до ЄС, зокрема — заохочуючи партнерів у ЄС долучатися до євроінтеграційних трансформацій кандидатів.

Стикаючись із впливами війни, які мають чітко виражену територіальну диференційованість, Україна постала перед імперативом побудови територіально орієнтованих (в європейській термінології — place-based) політик та відповідного інструментарію відновлення, структурних змін, подолання депресивності, забезпечення функціонування в умовах високих безпекових ризиків. Розроблення цих політик та інструментів має відбуватися у парадигмі оновлюваної європейської політики згуртованості та у взаємодії з європейськими партнерами, які мають подібні проблеми.

Політика обороноздатності та стійкості.

Завдання протидії впливу безпекових ризиків постало сьогодні перед ЄС вельми гостро. Ключова проблема в тому, що забезпечення безпеки має розглядатися не як антипод, а як комплементарний процес до економічного розвитку. Важливо переконати спільноту у важливості та доцільності збільшення оборонних витрат, створити зацікавленість бізнесу щодо діяльності у цій сфері. Рішення можуть лежати у двох площинах.

По-перше, досягнення максимального стимулюючого ефекту від оборонних витрат. Дразливою для ЄС наразі є проблема перерозподілу стимулюючого ефекту таких витрат до економічно потужніших країн, які мають розвиненіший оборонно-промисловий комплекс. Натомість включення у військову підтримку України є підґрунтям для створення платформ взаємодії європейських компаній, які можуть співпрацювати в оборонній промисловості, включаючи ланцюги створення вартості з підприємствами на території України; включення у виробництво та постачання супутніх товарів, товарів подвійного призначення відповідних послуг тощо: тих, хто бажає інвестувати в ОПК України чи власних країн. На додачу, Україна демонструє системні приклади мережевої кооперації підприємств малого, середнього та дрібного бізнесу у виробництві сучасної оборонної продукції. За цих умов оборонні видатки можуть стати системним драйвером розвитку.

По-друге, в умовах високих безпекових ризиків оборонні витрати є де-факто інвестиціями в безпеку. Цінність миру та безпеки, які досягаються завдяки цим інвестиціям, посилюється візією можливостей розвитку, які відкриваються завдяки цьому та були б неможливі у разі триваючих загроз. В контексті європейської економіки наростання безпекових ризиків погіршує очікування, що руйнує підприємницьку та інвестиційну активність, призводить до поглиблення фінансових дисбалансів через високі оборонні видатки бюджетів, знерухомлює частину фінансового ресурсу — через виведення працюючих активів в золото, криптоактиви тощо. Натомість доєднання України до європейського контуру безпеки як здобуток безпекової політики ЄС спроможний

розблокувати інертність розвитку, від якої потерпала Європа ще до початку повномасштабної російської агресії, надати нові імпульси розвитку — через долучення до поствоєнної відбудови України, євроорієнтованих структурних трансформацій, доєднання ресурсного потенціалу України до вирішення загальноєвропейських проблем. Тоді оборонні видатки розглядатимуться як інвестиція, завдяки якій має поживавитися економічна активність.

У ширшому контексті досягнення бажаного рівня безпеки великою мірою лежатиме у невійськовій площині та залежатиме від забезпечення стійкості країн, регіонів, громад, систем, організацій, людей щодо різного роду гібридних та потенційних загроз. Значний досвід стійкості напрацьований Україною як в інституційній, так і в технологічній сфері вже сьогодні є предметом жвавої зацікавленості європейських країн, насамперед — «східного флангу». Україна має всі підстави виступити провайдером сучасної візії та організації стійкості у невійськовій сфері (щодо запобігання ризикам, компенсації ризиків, капіталізації ризиків в активності, адаптації до стійких ризиків), з відповідним включенням в існуючі та перспективні європейські програми.

Кліматична політика. Імперативність потреби протидії змінам клімату не підлягає сумніву. Проте контрверсійність кліматичної політики полягає в тому, що її гальмівний (або принаймні обтяжливий для національних економік та бізнесів) вплив досі не компенсується відчутними широкому загалу позитивними ефектами. Це широко дискутується в ЄС, посилюються голоси як експертів, так і громадських діячів щодо необхідності раціоналізації підходів до «зелених» трансформацій. Хибне розуміння впровадження «зеленого ладу» насамперед як адміністративної процедури, а не органічної зміни економічної структури не побудувало відповідних економічних мотивацій. Відтак бізнеси заздалегідь втрачають ресурси, які їм необхідні для трансформацій технологій у кліматично більш ефективні задля продовження виробничих процесів в умовах «зелених» обмежень, підтримується конкурентоспроможність низки галузей. Оскільки регуляційні рішення приймаються на рівні ЄС, а їх економічне

забезпечення — покладається на національні держави, це створює потенціал конфліктності. В умовах необхідності перерозподілу ресурсів із «зеленої» трансформації на цілі безпеки та оборони ризики загострення проблеми змін клімату та підвищеного навантаження на довкілля ще більше посилюються.

«Реабілітація» кліматично орієнтованих трансформацій має відбуватися на основі впровадження ефективних комерційних моделей. Кліматично орієнтовані рішення мають еволюційно впливати з економічного та технологічного розвитку та створювати нові простори попиту та пропозиції, залучення ресурсів та генерування доходів. Нова промислова революція має допомогти якнайшвидше пройти етап надто дорогої енергії за рахунок освоєння новітніх технологій ефективнішого енерговиробництва та зменшення енерговитрат, створити умови, що дозволять скористатися «зеленим ладом» як рушієм, а не гальмом економіки.

Доєднання України до європейського економічного простору надає нові можливості для масштабування європейських кліматично орієнтованих проєктів на новий простір, причому руйнування старої інфраструктури полегшує кліматичну та енергетичну модернізацію в рамках проєктів відновлення. Долучення українського досвіду, виробничого та ресурсного потенціалу до проєктів кліматичних та енергетичних трансформацій в ЄС також спроможне підвищити їх ефективність. Як Україна, так і ЄС стикаються з подібними викликами з боку кліматичних змін, насамперед — для агросектору (окремий кейс — «кліматичний експеримент», вчинений агресором через руйнування греблі Каховської ГЕС). На додачу, Україна має вирішувати проблему ревіталізації агроземель після воєнного забруднення. Це може суттєво посилити затребуваність кліматичних агротехнологій та підвищити їхню капіталізацію.

Цифровий перехід. За останнє десятиліття Україна суттєво скоротила відставання, а на низці напрямків — випередила країни ЄС у провадженні цифрових технологій, у т. ч. — у сфері управління. Як Україна, так і ЄС стикатимуться з дуже подібними

проблемами, пов'язаними як із стійкістю цифрових систем та захистом інформації — так і з системними економічними та соціальними змінами, які спричиняє цифровізація — на зразок поглиблення цифрового розриву, поширення маніпулювання інформацією, значущості інформаційних асиметрій, впровадження цифрових фінансових інструментів (зокрема криптовалют) тощо. Такі системні ризики потребують інституційних трансформацій, які виходять далеко за рамки власне цифрової сфери. Досвід України у впровадженні цифрових технологій є підґрунтям для спільного пошуку відповідей на ризики. Водночас Україна надає широке поле для масштабування європейських цифрових («розумних») проектів, причому євроінтеграційні трансформації можуть бути корисними для фасилітації їх впровадження.

Наведений перелік перспективних сфер системної взаємодії України та ЄС не

є вичерпним та може бути продовжений. Зокрема — у напрямі трансформацій аграрного сектора України для зниження ризиків переважання європейського агросировинного ринку в контекст загального оновлення Спільної аграрної політики ЄС. Або політики адаптації до демографічних змін та протидії демографічній кризі — через вирішення спільних для України та ЄС проблем реалізації потенціалу зростаючої частки літнього населення та перезавантаження молодіжної та сімейної політики. Виявлення потенційних точок дотику та спільних проблемних просторів має відбуватися постійно в рамках комунікацій між Україною та партнерами в ЄС щодо перспектив вигод та втрат від майбутнього членства України в ЄС як для України, так і для країн-партнерів. А також — в рамках долучення України до визначення перспективних шляхів та реалізації практичних кроків щодо інституційних трансформацій в ЄС в контексті сучасних викликів.

РУХ КАПІТАЛІВ МІЖ УКРАЇНОЮ І СУСІДНІМИ КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ ЄС: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ФАКТОРИ

Владислав ЗИМОВЕЦЬ,
головний науковий співробітник
Інституту економіки і прогнозування НАН України

Важливим елементом євроінтеграції є вільний рух капіталів як основоположний принцип функціонування ЄС. До початку агресивної війни проти України цілком обґрунтовано очікувалось, що укладення Угоди про асоціацію сприятиме інтенсифікації припливу європейського інвестиційного капіталу (прямих інвестицій) до реального сектору економіки України¹. Практика інших країн, які пройшли етап підготовки до вступу до ЄС, показувала, що отримання статусу кандидата підвищує привабливість країни для інвестицій, у першу чергу ПІІ². Втім, зростання геоекономічної невизначеності та геополітичних ризиків упродовж 2014–2025 рр. уповільнило темпи інтеграції між Україною та сусідніми країнами Східної Європи в інвестиційній сфері.

Метою цього дослідження є вивчення впливу факторів попиту і пропозиції на кругообіг капіталу між Україною і сусідніми країнами-членами ЄС на тлі зростання глобальної невизначеності. Виходячи з економічних реалій та національних економічних інтересів Україна розглядається як потенційний реципієнт капіталу, а сусідні країни-члени ЄС як потенційні донори, з урахуванням їх фінансової спроможності і наявності вільного інвестиційного ресурсу. Вектори та обсяги кругообігу капіталу між Україною і сусідніми країнами-членами ЄС визначаються за показниками вхідних ПІІ, сальдо зовнішньої торгівлі і приватних

переказів в Україну. Отримані результати оцінюються, виходячи з прагматичних економічних інтересів України з акцентом на необхідності усунення існуючих дисбалансів.

На відміну від країн попередніх хвиль євроінтеграції, Україна розпочала цей процес у вкрай складних геополітичних умовах. Упродовж останнього десятиліття намітилась тенденція до зростання геополітичних та геоекономічних невизначеностей, кількісним відображенням яких стало зростання глобальних ризиків (діаграма «Динаміка глобальних індексів невизначеності в 2014–2025 рр.»).

¹ Гесць В., Богдан Т. Лібералізація руху капіталів у взаємовідносинах України з ЄС. – Стратегічні пріоритети 2013 р., № 4.С. 5–14, http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2013_4_3.

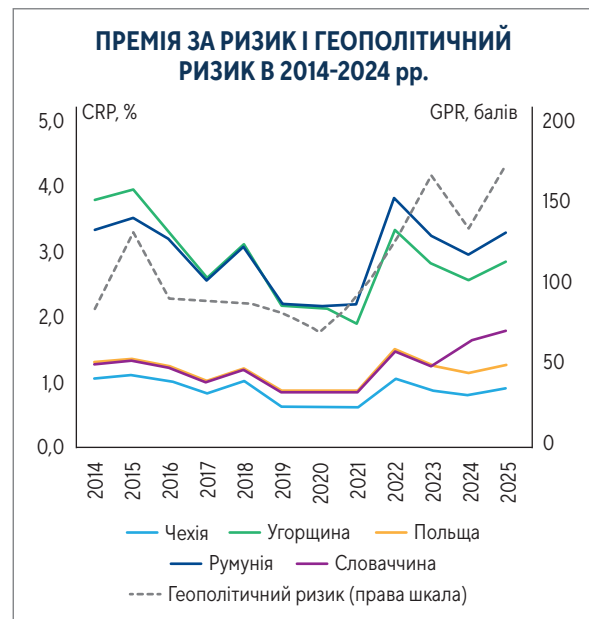
² Україна на шляху до ЄС: реалії і перспективи. – Центр Разумкова, Національна безпека і оборона №1-2, с. 127, 2022 р., https://razumkov.org.ua/images/journal/NSD187-188_2022_ukr_full.pdf.

Джерело: World Uncertainty Index (WUI): Global. – <https://worlduncertaintyindex.com/wp-content/uploads/2025/07/WUI>Data.xlsx>; Global Economic Policy Uncertainty Index (GEPU). <https://fred.stlouisfed.org/series/GEPUCURRENT>; The geopolitical risk (GPR). – https://www.matteoiacoviello.com/gpr_files/data_gpr_export.xls; CBOE Volatility Index. VIX [VIXCLS]. – <https://fred.stlouisfed.org/series/VIXCLS>.

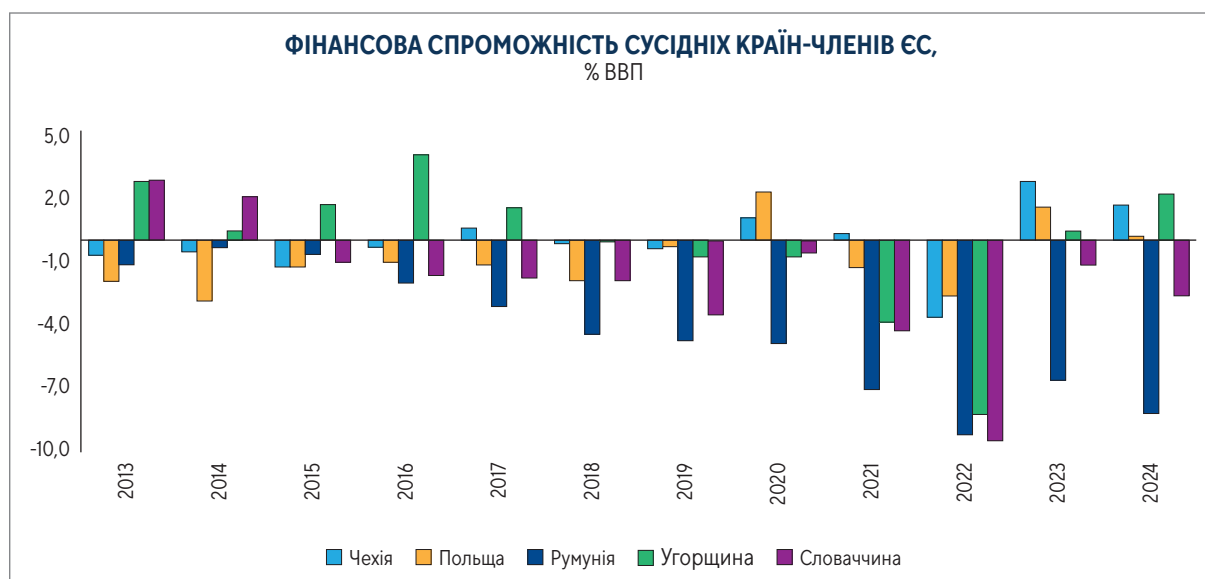
На суттєве зростання глобальної невизначеності вказує підвищення індексу WUI Global упродовж 2014–2025 р. більш ніж у чотири рази, індексу невизначеності глобальної економічної політики GEPU більш, ніж у 3,5 рази. Індекс волатильності Чиказької фондової біржі, який є індикатором глобальних шоків, досягає локального максимуму в 2014 р. (окупація АР Крим і частини східних територій України), а максимальних значень під час пандемії в 2020 р. і повномасштабного вторгнення в 2022 р. Індекс геополітичного ризику GPR упродовж 2014–2025 рр. зріс більш ніж удвічі, максимальні значення зафіксовано в 2014, 2023 і 2025 рр. (червень).

Зростання глобальної невизначеності погіршує умови залучення капіталу, підвищує

Джерело: The geopolitical risk (GPR). – https://www.matteoiacoviello.com/gpr_files/data_gpr_export.xls; Country Default Spreads and Risk Premiums, https://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/New_Home_Page/data_archived.html.

його вартість і знижує інвестиційну активність. На діаграмі «Премія за ризик сусідніх країн-членів ЄС і геополітичний ризик в 2014-2024 рр.» продемонстровано чутливість премій за ризик країни (CRP) сусідніх країн-членів ЄС до геополітичного ризику. Максимальні значення CRP фіксуються у періоди з вищими геополітичними ризиками — перший етап війни проти України (2014-2015 рр.) і повномасштабне вторгнення (2022-2025 рр.). Інвестиційні ризики у сусідніх країнах-членах ЄС демонструють майже лінійну залежність (яка є менш виразною у Чехії та Польщі) від геополітичного ризику, який у свою чергу у значній мірі обумовлюється московською воєнною загрозою. Зростання геополітичних ризиків обмежило фінансову спроможність сусідніх країн-членів ЄС і, відповідно, пропозицію інвестиційного капіталу.

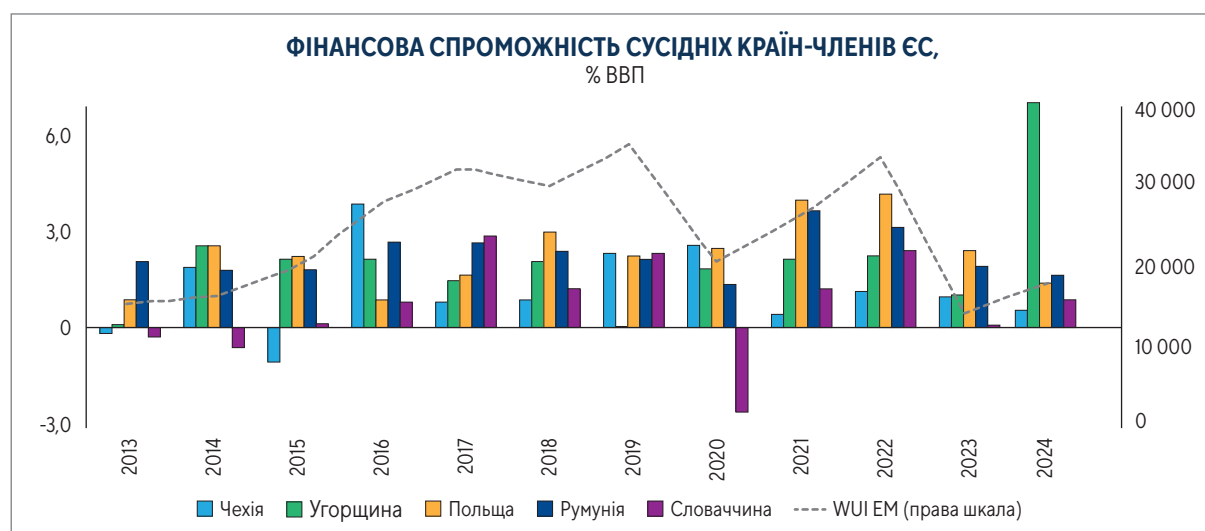

Джерело: Eurostat. Net Lending/Borrowing (current and capital account) – annual data. – <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/explore/all/themes>.

Фінансова спроможність країн визначалась за балансуєчим показником, обчисленим шляхом віднімання від валових заощаджень валового нагромадження капіталу (рис. «Фінансова спроможність сусідніх країн-членів ЄС»). Цей показник, виражений у відсотках від ВВП, вказує на фінансову спроможність країни надавати позики або її потребу в запозиченнях. Упродовж 2013–2024 рр. сусідні країни-члени ЄС мали середньорічні нульові або від'ємні значення показника, внутрішніх заощаджень для фінансування інвестицій бракувало. Середньорічні значення показника становили біля 0 у Чехії та Угорщині і мали від'ємне значення у Румунії –4,5%, Польщі –0,9% та Словаччині –1,95% ВВП. Дефіцит внутрішніх джерел фінансування перекиривався зовнішніми, що

давало змогу певний час підтримувати помірний рівень нагромадження капіталу, ВНОК коливався в діапазоні 20–25%, що є відносно невисоким показником порівняно з групою країн з середніми доходами, у яких за період 2013–2023 рр. середньорічний ВНОК становив 33,9% ВВП.

Східна Європа є нетто-реципієнтом ПІІ, надходження яких має значний позитивний вплив на темпи економічного зростання у регіоні. Чисті ПІІ (вхідні мінус вихідні) упродовж 2013–2024 рр. коливались переважно у плюсовому діапазоні (за винятком окремих випадків в 2014–2015 рр. та 2020 р.), діаграма «Сальдо ПІІ сусідніх країн-членів ЄС». Середньорічні показники по країнах становлять від 0,7% ВВП у Словаччині до 2,3% ВВП

Джерело: Data from database: World Development Indicators, <https://databank.worldbank.org/home>; World Uncertainty Index (WUI): Global. – https://worlduncertaintyindex.com/wp-content/uploads/2025/07/WUI_Data.xlsx.

у Польщі, а чистий приплив ПІІ у групу сусідніх країн упродовж 2013-2024 рр. становив \$334,5 млрд. Приплив ПІІ у сусідні країни-члени ЄС є достатньо стабільним, лінійний зв'язок показника із зростанням глобальної невизначеності не відслідковується. На тлі підвищення світового індексу країн ЕМ (WUI Emerging economies) упродовж 2013 по 2019 рр. більш ніж удвічі інтенсивність припливу ПІІ суттєво не змінювалась. Починаючи з 2022 р., коли індекс WUI Emerging economies підвищився з 25,5 до 33,2 тис. балів (максимум за період, який мав місце також в 2019 р. напередодні пандемії), надходження ПІІ у сусідні країни-члени ЄС стрімко скоротились (за винятком Угорщини). Отже, фінансова спроможність сусідніх країн-членів ЄС заснована не на внутрішніх заощадженнях, а на зовнішньому фінансуванні, і є залежною від вразливості країн-донорів до глобальних шоків. Середні (для групи 5 сусідніх країн) фактори фінансової спроможності сусідніх країн-членів ЄС у порівнянні з індексами до глобальної невизначеності та геополітичних ризиків узагальнено у таблиці «Ключові індикатори фінансової спроможності у групи сусідніх країн-членів ЄС».

Упродовж 2013-2024 рр. ВВП групи (у доларах США, поточні ціни) майже подвоївся — з 1,1 до 2 трлн дол. США, що вказує на зміцнення її економічного потенціалу з

1,5 до 1,8% світового ВВП. До 2019 р. за рахунок зростання ВВП (середньорічні темпи по групі становили 2,93%) середній рівень державного боргу підтримувався в межах 50%, акумульовані у банківських системах сусідніх країн (крім Словаччини, показники якої як члена ЄВС не враховуються) грошові капітали зростали швидше за державний борг і на кінець 2019 р. перевищували його майже в 1,5 рази (стовпчик «Коефіцієнт монетарного покриття державного боргу»). Починаючи з 2020 р. відчувається вплив зростаючої геополітичної невизначеності на фінансову спроможність країн групи, упродовж 2020-2024 рр. фінансова спроможність країн групи послабилась за показником монетарного покриття державного боргу, який знизився з 1,48 до 1,29. На тлі уповільнення світової загальноекономічної динаміки, розхитування світової фінансової системи у бік її фрагментації та з урахуванням залежності від вхідних ПІІ не виключається подальше послаблення фінансової спроможності сусідніх країн-членів ЄС як потенційних донорів інвестиційного капіталу в Україну.

Ключовим маркером інвестиційної привабливості країни є її фінансова відкритість у відносинах з іншими країнами. Для зарубіжного інвестора дуже важливо мати впевненість у можливості безперешкодної репатріації доходів від інвестицій. Інституційні

КЛЮЧОВІ ІНДИКАТОРИ ФІНАНСОВОЇ СПРОМОЖНОСТІ У ГРУПИ СУСІДНІХ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС

Рік	ВВП \$ млрд	Зростання ВВП (%)	Валовий державний борг (% ВВП)	Валове нагромадження капіталу (% ВВП)	Грошова маса (% від ВВП)	Рівень монетарного покриття державного боргу, коеф.	Геополітичний ризик (GPR), бали
2013	1155,8	0,64	53,84	21,68	59,13	1,10	73,7
2014	1195,6	3,60	50,83	22,95	59,87	1,18	84,9
2015	1061,5	4,28	50,02	23,47	61,20	1,23	130,3
2016	1076,0	2,76	50,58	22,23	63,98	1,27	90,3
2017	1199,4	5,38	47,66	22,27	63,54	1,34	88,9
2018	1357,9	5,34	45,52	23,37	63,83	1,41	87,7
2019	1381,9	4,15	43,29	23,58	63,57	1,48	81,7
2020	1375,3	-3,24	54,35	22,02	72,39	1,34	70,1
2021	1570,6	6,08	53,71	24,94	71,70	1,35	90,3
2022	1587,2	4,09	51,60	26,16	65,78	1,29	123,7
2023	1854,4	0,61	51,79	22,22	64,28	1,25	165,6
2024	2 007,2	1,88	55,79	21,20	71,36	1,29	133,8

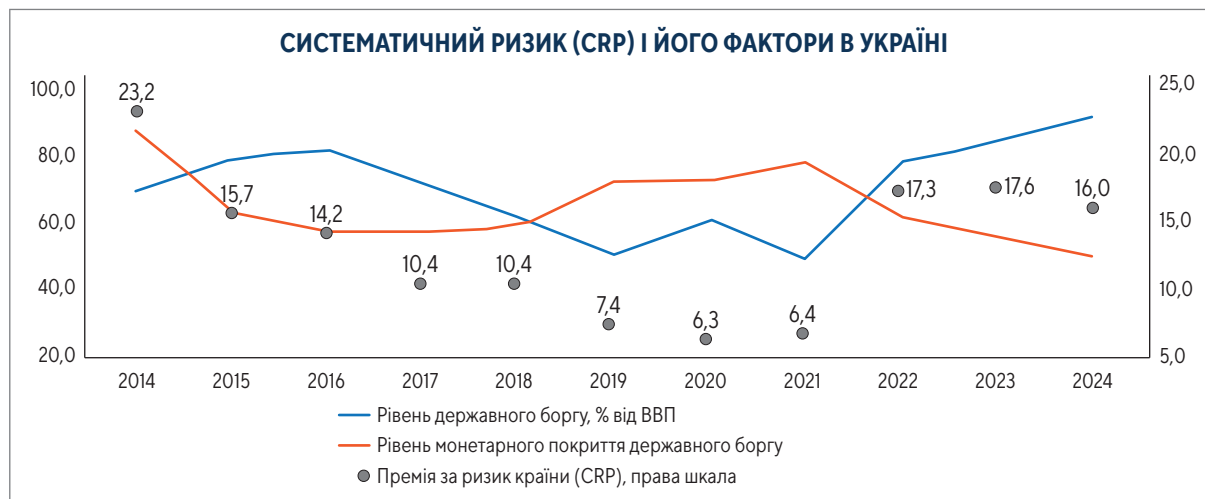
Джерело: Data from database: World Development Indicators. — <https://databank.worldbank.org/home>; The geopolitical risk (GPR). — https://www.matteoiacoviello.com/gpr_files/data_gpr_export.xls.

підвалини лібералізації кругообігу капіталу між Україною і країнами ЄС було закладено у Угоді про асоціацію з ЄС, яка набула чинності з 1 вересня 2017 р. і передбачала зняття всіх обмежень на платежі та перекази у вільно конвертованій валюті та у сфері ПІІ. Водночас щодо кругообігу спекулятивної складової капіталу (портфельних інвестицій) передбачалась поетапна лібералізація, що відповідало міжнародному досвіду лібералізації руху капіталу³. Практика поступової лібералізації руху капіталу, де вона відбувалася паралельно з процесом євроінтеграції впродовж 7-10 років⁴, виправдала себе у країнах ЦСЄ.

Повзуча військова агресія московською федерацією, яка розпочалась у кінці лютого 2014 р., відтермінувала повну лібералізацію руху коштів і капіталів між Україною та ЄС у зв'язку із необхідністю стримування відпливу капіталу з країни та знецінення курсу гривні. Для захисту фінансової системи України від колапсу в 2014-2015 рр. було застосовано спеціальні обмежувальні заходи на рух коштів, дозволені ст.146 Угоди про асоціацію. У лютому 2019 р. НБУ була розпочата поетапна лібералізація руху коштів і капіталів відповідно до прийнятого в червні 2018 р. Закону України «Про валюту і валютні

операції»⁵ і до початку повномасштабної війни було скасовано більшість обмежувальних заходів. У відповідь на повномасштабне вторгнення московських окупаційних військ в Україну у лютому 2022 р. відповідно до ст. 12 Закону України «Про валюту і валютні операції» НБУ знову запровадив спеціальні обмежувальні заходи задля стабілізації гривні і стримування відпливу капіталу з країни⁶. Хоча обмеження поступово й скасовувались у наступні роки, у інвесторів не було впевненості щодо стабільності правил у майбутньому, що змушувало відтерміновувати заплановані інвестиції або повністю від них відмовлятися.

Узагальнюючим індикатором інвестиційної привабливості країни є систематичний ризик, який відображається розміром премії за ризик країни (CRP). Усвідомлення інвесторами реальності московської воєнної загрози визначало динаміку систематичного ризику України (рис. «Систематичний ризик (CRP) і його фактори в Україні». Реакцією ринків на окупацію частини території України в 2014 р. було стрімке зростання CRP до 23,4%. На першому етапі війни в 2015-2016 рр. підвищення CRP було обумовлене незбалансованістю публічних фінансів, проявом чого були стрімке зростання

Джерело: Country Default Spreads and Risk Premiums, https://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/New_Home_Page/dataarchived.html; Статистичний додаток до звіту про фінансову стабільність, НБУ, червень 2025 р., https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2025-H1.xlsx?v=14.

³ Репко М., Кашко О., Піонтківська І. Міжнародний досвід лібералізації руху капіталу. — Вісник Національного банку України, с. 26-42, <https://journal.bank.gov.ua/ua/article/2016/235/02>.

⁴ Валютна лібералізація в Україні: крок у Європу. — Центр економічної стратегії, https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/%D0%B1%D1%80%D1%96%D1%84_%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D1%82%D0%B0.pdf.

⁵ Закон України «Про валюту і валютні операції», <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>.

⁶ Звіт про фінансову стабільність. НБУ, червень 2022 р., https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2022-H1.pdf.

рівня державного боргу до 80,9% ВВП і зниження рівня його монетарного покриття боргу до 58,9%. Упродовж другого етапу війни в 2017–2021 рр. CRP знизилась з 15,7 до 6,4% на тлі домовленостей про тимчасове припинення вогню в рамках Мінських угод та позитивних тенденцій макроіндикаторів – державний борг зростає повільніше номінальний ВВП, а грошова маса швидше, ніж державний борг.

Після початку повномасштабного вторгнення CRP зросла до 17,3% в 2022 р., і хоча до кінця 2024 р. знизилась до 16,0%, залишалась на високому рівні. Упродовж 2022–2024 рр. на тлі зростання рівня державного боргу і дефіциту внутрішніх джерел для його покриття, коефіцієнт монетарного покриття державного боргу знизився з 77,5% в 2021 р. до критично низького рівня 50% на кінець 2024 р. Хоча упродовж третього етапу війни від колапсу фінансової системи України рятувала зовнішня макрофінансова допомога, ризик інвестування в 2024 р. (>16%) значно перевищував його рівень до повномасштабного вторгнення в Україні (6–7%) і у Східній Європі (2–4%).

Упродовж 2014–2024 рр. підвищені інституціональні ризики, проявом яких було непередбачуване наперед застосування обмежень на рух капіталу та високий систематичний тиск знижували інвестиційну привабливість України як реципієнта капіталу. Перманентна московська воєнна загроза спричинила формування обережних інвестиційних стратегій сусідніх країн-членів ЄС в Україні. Після підписання і набуття чинності Угоди про асоціацію обсяги ПІІ в Україну з сусідніх країн до 2022 р. поступово зростали (таблиця «ПІІ в Україні з країн ЄС»). Середньорічні обсяги ПІІ з сусідніх країн-членів ЄС упродовж 2015–2025 рр. становили

0,3 млрд грн, а з інших країн ЄС (без урахування Кіпру) – \$1,7 млрд.

Після підписання Угоди про асоціацію сформувалась тенденція до зростання обсягів нагромаджених ПІІ в Україну з країн ЄС (діаграма «Індекси ПІІ в Україні»). Хоча залишки ПІІ в Україну з сусідніх країн-членів ЄС починаючи з 2020 р. й зростали дещо швидше, ніж з інших країн ЄС (без урахування Кіпру), їх частка у загальному обсягу інвестицій з ЄС становить на кінець 2024 р. лише 6,1%, хоча й зросла з 2014 р на 2 п. п.

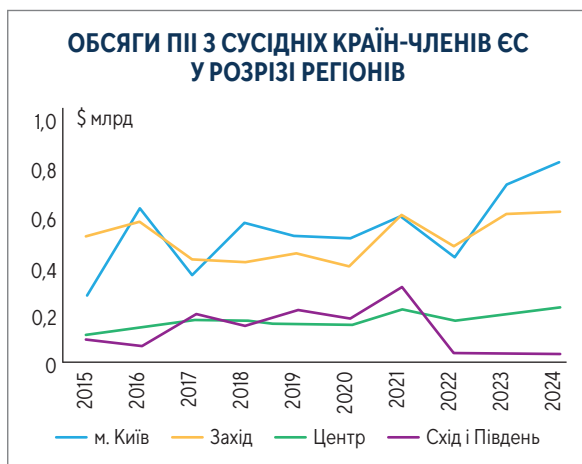
Джерело: Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України/з України за країнами світу; країнами ЄС; видами економічної діяльності; по регіонах (2009–2014 рр.). – https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/zd_inv_new/p_inv/94-14/pi_ak_ES_09-14u.xlsx; Залишки за інструментами прямих інвестицій за регіонами, країнами світу та видами економічної діяльності. – https://bank.gov.ua/files/ES/FDI_Ls_y.xlsx.

Отже, навіть в умовах зростаючої невизначеності і геополітичних ризиків спрацьовує географічний фактор, наближеність сусідніх країн ЄС до України. Додатковим фактором може бути краща обізнаність східноєвропейських країн із умовами ведення бізнесу у постсоціалістичній системі і, відповідно, спроможність оцінювати інвестиційні ризики.

ПІІ В УКРАЇНУ З КРАЇН ЄС (без урахування Кіпру)											
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025 (1пр)
Обсяги, \$ млрд											
Сусідні країни	0,16	0,33	0,24	0,21	0,45	0,27	0,51	0,23	0,32	0,28	0,34
Інші країни ЄС	0,76	2,45	1,78	2,29	2,16	0,08	3,77	-0,02	2,49	1,69	0,16
Частка, %											
Сусідні країни	17,4	11,8	11,9	8,3	17,1	77,9	11,9	108,2	11,3	14,1	68,0
Інші країни ЄС	82,6	88,2	88,1	91,7	82,9	22,1	88,1	-8,2	88,7	85,9	32,0

Джерело: Операції за інструментами прямих інвестицій за регіонами, країнами світу та видами економічної діяльності, https://bank.gov.ua/files/ES/FDI_Lf_y.xlsx.

Дотепер Україна поки що не стала пріоритетом у структурі вихідних інвестицій з сусідніх країн-членів ЄС. Упродовж 2014–2023 рр. її частка у загальному обсягу вихідних ПІІ із цієї групи країн знизилась з 0,6% до 0,5%, хоча й була вищою за частку ПІІ в Україну у загальних обсягах вихідних ПІІ з інших країн ЄС, яка не перевищувала 0,2%⁷. Отже, формування інституційної основи (Угода про асоціацію) та надання Україні статусу кандидата не вплинули на перегляд інвестиційних пріоритетів сусідніх країн-членів ЄС та ЄС в цілому, що докорінно відрізняється від практик попередніх хвиль євроінтеграції.

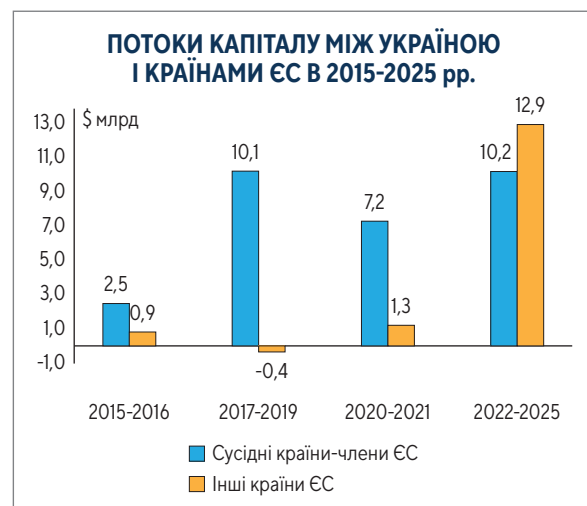
Джерело: Залишки за інструментами прямих інвестицій за регіонами, країнами світу та видами економічної діяльності. – https://bank.gov.ua/files/ES/FDI_Ls.y.xlsx.

Основною перешкодою інтенсивнішої економічної інтеграції України з сусідніми країнами-членами ЄС в інвестиційній сфері залишається безпековий фактор, невизначеність щодо подальшого перебігу загарбницької війни проти України. Упродовж 2015–2024 рр. пріоритетними регіонами ПІІ з сусідніх країн-членів ЄС є м. Київ та Захід, обсяги ПІІ до яких значно зросли після повномасштабного вторгнення і надання Україні статусу кандидата у члени ЄС (діаграма «Обсяги ПІІ з сусідніх країн-членів ЄС у розрізі регіонів»). Упродовж вказаного періоду обсяги ПІІ у більш розвинутій у промисловому відношенні Центр зростали вкрай повільно, що пояснюється меншою відстанню регіону від країни-агресора і, відповідно, вищими воєнними ризиками. Обсяги ПІІ на Схід і Південь в 2022 р. скоротились майже до нуля, що відображає або втрату контролю за об'єктами інвестування,

або виведення коштів та релокацію активів з регіону під загрозою окупації. Наведений приклад регіональної структури інвестицій показує, як саме воєнний ризик впливає на обсяги інвестицій в Україну.

На тлі млявої динаміки і відносно незначних обсягів ПІІ в Україну основними каналами руху коштів і капіталу упродовж 2015–2025 рр. були зовнішньоторговельні операції та приватні перекази. Середньорічний експорт товарів у сусідні країни-члени ЄС зріс з \$3,6 млрд у 2015–2017 рр. до \$10,2 млрд в 2022–2025 рр., середньорічні приватні перекази в Україну за той період зросли з 2,5 до 4,6 млрд дол. США. Разом за цими статтями сформувались достатньо потужні потоки капіталу в Україну, які відігравали роль як у збалансуванні платіжного балансу, так і у фінансуванні внутрішніх інвестицій.

Загальний обсяг потоків капіталу обчислювався як сума вхідних ПІІ в Україну, сальдо зовнішньої торгівлі і приватних грошових переказів в Україну з 2015 р. по 2025 р. Обчислений у такий спосіб загальний приплив капіталу з сусідніх країн-членів ЄС упродовж 2015–2025 рр. є позитивним і становить \$30,1 млрд, що більш ніж удвічі перевищує надходження з інших країн ЄС у розмірі \$14,6 млрд (діаграма «Потоки капіталу між Україною і країнами ЄС в 2015–2025 рр.»).

Джерело: НБУ. Зовнішня торгівля. – <https://bank.gov.ua/files/ES/Trade.y.xlsx>; Операції за інструментами прямих інвестицій за регіонами, країнами світу та видами економічної діяльності. – https://bank.gov.ua/files/ES/FDI_Lf.y.xlsx; Грошові перекази. – <https://bank.gov.ua/files/ES/Perekaz.y.xlsx>.

⁷ EU direct investment positions by country, ultimate and immediate counterpart and economic activity (BPM6), https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/bop_fdi6_pos/default/table?lang=en.

До початку повномасштабного вторгнення (за 2015–2021 рр.) лівова частка припливу капіталу до України через усі канали надійшла з сусідніх країн-членів ЄС і становила \$19,9 млрд (92% від загальної суми надходжень з інших країн ЄС). У структурі припливу капіталу з сусідніх країн ПІІ становлять \$3,3 млрд, а з інших країн ЄС (без урахування Кіпру) — \$17,6 млрд. Основна частина припливу капіталу припадає на приватні перекази — \$42,6 млрд з сусідніх країн і \$24,4 млрд — з інших країн ЄС. За рахунок від'ємного сальдо зовнішньої торгівлі товарами — вплив капіталу з України до сусідніх країн упродовж 2015–2025 рр. становив \$15,9 млрд, до інших країн ЄС — \$27,5 млрд. Значне зростання припливу капіталу з інших країн ЄС після початку повномасштабного вторгнення пов'язане не лише із тимчасовими преференціями у торгівлі товарами, але й і з зростанням обсягів ПІІ в 2023–2024 рр. Хоча загалом упродовж 2015–2025 рр. потоки капіталу в Україну з країн ЄС мали позитивне значення, вплив капіталу за рахунком поточних операцій майже повністю з'їдав надходження інвестиційного капіталу і ПІІ з інших країн ЄС. Після 2022 р. негативний вплив цього фактора посилюється також і стосовно сусідніх країн-членів ЄС. Упродовж 2022–2025 рр. надходження капіталу з сусідніх країн-членів ЄС становили \$17,4 млрд (ПІІ у сумі \$1,2 млрд і приватні перекази у сумі \$16,2 млрд), 41% яких з'їдався негативним сальдо торговельного балансу (\$-7,2 млрд). Продовження тенденції, яке є цілком вірогідним унаслідок погіршення умов торгівлі і поширення практик недотримання правил СОТ, може змінити вектор руху капіталу між Україною та сусідніми країнами-членами ЄС з позитивного на негативний.

ВИСНОВКИ

В умовах високих і зростаючих геополітичних ризиків та геоекономічної невизначеності, фрагментації світової фінансової системи погіршилися умови залучення капіталів та зовнішньої торгівлі, що негативно впливало на фактори попиту і пропозиції капіталу у відносинах між Україною і сусідніми країнами-членами ЄС.

Небезпідставно розглядаючи ці країни як потенційних донорів інвестиційного капіталу, слід враховувати їх обмежену фінансову

спроможність. Подальше зростання геоекономічної невизначеності та геополітичних ризиків створює загрозу для стійкості фінансових систем зазначеної групи країн внаслідок здорожчання ресурсів та зменшення обсягів вхідних ПІІ як критично важливої балансуєчої статті платіжного балансу. Тому не варто очікувати масштабної економічної експансії сусідніх країн-членів ЄС в Україну та активізації інтеграційних процесів в інвестиційній сфері на тлі посилення геоекономічної невизначеності та геополітичних ризиків.

Аномальні високі ризики інвестування в Україну є об'єктивно обумовленими перманентною воєнною загрозою та макрофінансовими дисбалансами, що є побічним наслідком тривалої загарбницької гібридної війни проти України. Після підписання Угоди про асоціацію та отримання статусу кандидата у члени ЄС Україна так і не стала пріоритетом у структурі вихідних інвестицій з сусідніх країн-членів ЄС, а її частка у загальному обсягу вихідних ПІІ із цієї групи країн навіть знизилась з 0,6% до 0,5%. Воєнні ризики інвестування в Україну перевищують майбутні вигоди від експансії на українському ринку. Частина території України розглядається як територія з критично високими ризиками. Показово, що лівова частина ПІІ з сусідніх країн в Україну вкладається на Заході країни та у м. Києві, суттєво зменшується у Центрі і прямує до нуля на Сході та Півдні.

На тлі низької інвестиційної активності і незначних обсягів вхідних ПІІ з сусідніх країн-членів ЄС у підсумку значення потоків капіталу в Україну були позитивними за рахунок приватних переказів з сусідніх країн-членів ЄС, які частково нівелювались негативним сальдо зовнішньоторговельних операцій. Загальна сума припливу капіталу в Україну з сусідніх країн членів ЄС з 2015 по 2022 рр. становила \$29,2 млрд, що більш ніж у десять разів двічі перевищує надходження капіталу з інших країн ЄС за цей самий період. Упродовж 2023–2025 рр. сформувалась загрозована тенденція — загальна сума припливу капіталу у формі ПІІ та приватних переказів \$11,8 млрд майже повністю «з'їдається» від'ємним сальдо зовнішньоторговельних операцій — \$11 млрд. У разі продовження тенденції вектор руху капіталу в Україну з сусідніх країн-членів ЄС може змінитися з позитивного на негативний.

СТРУКТУРА СВІТОВОГО ВИРОБНИЦТВА: 2035 РІК

Сергій КОРАБЛІН,
заступник директора Інституту
економіки та прогнозування НАН України

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Прогнозну оцінку змін у структурі виробництва світового ВВП до 2035 р. здійснено на основі статистичної бази та методології Світового банку у розрізі країн-членів G7, BRICS, а також чотирьох груп країн, специфікованих за рівнем середньодушових доходів (країни з високими доходами, середніми доходами вищої групи, середніми доходами нижчої групи, країни з низькими середньодушовими доходами).

Розрахунки здійснено в постійних цінах (2015 р.), що дозволяє (а) елімінувати вплив курсового та інфляційного чинників та (б) аналізувати можливі зміни у структурі реальних обсягів світового ВВП.

Оцінку майбутньої динаміки світового ВВП та його виробництва у розрізі окремих країн та їхніх угруповань здійснено на основі виокремлення та екстраполяції двох трендів: темпів зростання продуктивності праці та темпів зростання чисельності робочої сили. При цьому в якості показника «продуктивність праці» використано співвідношення «ВВП/Робоча сила». Вибірка даних для оцінки двох зазначених трендів охоплює 35-річний період з 1990 по 2024 рр., а часовий горизонт їхньої екстраполяції — 11-річний період — з 2025 по 2035 рр.

ОТРИМАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Результати розрахунків свідчать, що трьома ключовими полюсами глобальної економіки у середині 2030-х рр. залишатимуться США, Китай та ЄС: їхня загальна питома вага в структурі світового ВВП перебуватиме майже на незмінному рівні (58,2%, 2035 р.) відносно 2024 р. (58,8%). Але при цьому відбудеться рекомпозиція ваги зазначених країн — частки США та ЄС зменшаться на 2,1 та 1,2 в. п., відповідно, а Китаю — збільшаться на 2,7 в. п.

Це дозволить Китаю посісти перше місце у структурі реального світового ВВП (21,8%), тоді як на США припадуть 21,4% (момент, коли питома вага Китаю стане більше за американську, може настати роком раніше — у 2034 р.). Водночас частка ЄС до 2035 р. знизиться від 16,2% (2024 р.) до 15,0%.

Досі історичною відзнакою поступового збільшення ваги Китаю у реальних обсягах світового виробництва було те, що воно відбувалося не стільки за рахунок зменшення частки американської економіки, як ЄС та Японії. Так, підвищення у 1991-2024 рр. питомої ваги Китаю від 3,1% до 19,1% (+16 в. п.) відбулося на тлі одночасного зменшення частки ЄС на 9,2 в. п. (від 25,4% до

16,2%), Японії — на 5,2 в. п. (від 10,0% до 4,8%), а США — на 3,3 в. п. (від 26,8% до 23,5%).

Отже, якщо на початку 1990-х рр. реальний ВВП об'єднаної Європи фактично конкурував з американським, майже дорівнюючи йому, то до 2024 р. розрив між ними наблизився до 1,5 раза на користь США. У випадку ж Японії процес відставання був ще більш стрімким. Адже, у 1991 р. її вага у світовому ВВП поступалася американській у 2,7 раза, а до 2024 р. це відставання збільшилося вже до 4,9 разів. Одночасно розрив між вагою ЄС та Японією збільшився від 2,5 раза до 3,4 раза на користь об'єднаної Європи.

Зміна основних геоекономічних полюсів, таким чином, відбувалася не лише внаслідок збільшення ваги китайської економіки, а й переважного «висушування» нею виробничого потенціалу ЄС та Японії. Причому, якщо у 2024 р. сумарна вага останніх у світовому виробництві становила 21%, перевищуючи китайську (19,1%), то до 2035 р. ситуація може змінитися на протилежну: сумарна частка ЄС та Японії у глобальному ВВП зменшиться до 19,3%, поступившись китайській (21,8%).

Отже, перетворення Китаю на найбільшу виробничу платформу світу варто аналізувати не тільки з точки зору відносних втрат та майбутніх перспектив американської економіки, а й одночасних змін в європейському та японському виробництві. Де-факто, це тривіальний факт, але він звичайно залишається в тіні значно більш популярної теми суперництва між США та Китаєм за майбутнє світове лідерство. Важливу роль при цьому відіграє і наочна пасивність Європи щодо власних глобальних амбіцій, яка рельєфно проявилася після початку широкомасштабної російської війни проти України. Для останньої очевидна підпорядкованість європейських дій американським ініціативам має неабияке значення не тільки з точки зору захисту її державних кордонів, а й в контексті власної євроінтеграційної стратегії. Тим паче, що її практична реалізація не може не відчувати зниження геоекономічного потенціалу об'єднаної Європи.

Подовження за таких умов міграції виробництва із західних економік супроводжуватиметься зростанням ваги не лише Китаю, а й очолюваного ним об'єднання BRICS — частка останнього у реальному світовому ВВП може збільшитися від 29,8% у 2024 р. до 34,2% у 2035 р. При цьому основний внесок у зазначений приріст (4,4 в. п.) буде, ймовірно, забезпечено саме Китаєм (2,7 в. п.) при менш помірному зростанні сумарної ваги інших 9 країн-членів цього об'єднання (1,7 в. п.). Наведене свідчить про очікуване збереження провідних позицій Китаю у BRICS та відповідну залежність останнього від економічних та фінансових преференцій країни-лідера.

На цьому тлі частка G7 у світовому виробництві може зменшитися на 2,9 в. п. від 42,2% (2024 р.) до 39,3 % (2035 р.) переважно через падіння на 2,1 в. п. ваги США при одночасному сумарному скороченні на 0,8 в. п. частки інших країн-членів Великої сімки.

Зазначені трансформації супроводжуватимуться ймовірною зміною світових позицій не лише Китаю та США, а й низки інших країн-членів G7 та BRICS. Так, до 2035 р. частка Індії у реальному ВВП світу може становити 5%, перевищуючи вагу Японії (4,3%), Великої Британії (3,8%) та Німеччини (3,6%). Наведене загострюватиме дискусії щодо принципів та результатів перерозподілу квот і голосів у Міжнародному валютному фонді та Світовому банку на користь збільшення представництва країн Глобального Півдня з одночасним зменшенням ваги західних держав. Активність таких консультацій буде залежати не тільки від фактичних змін у структурі світового виробництва, але також і від наявності альтернативних фінансових організацій, створених в рамках BRICS та реалізації Китаєм його глобальної ініціативи «Пояс і шлях».

Формально цьому сприятиме і ймовірне зниження частки країн з високими доходами у структурі світового ВВП від 61,2% (2024 р.) до 57,6% (2025 р.) за одночасного зростання ваги країн із (а) середніми та (б) низькими середньодушовими доходами. Ураховуючи, що дві останні групи представляють переважно країни Глобального Півдня, це лише посилюватиме політичні дискусії щодо їх

представництва у міжнародних фінансових організаціях.

МОЖЛИВІ ПЕРСПЕКТИВИ

Зазначені трансформації стосуються переважно змін у кількісних параметрах світового виробництва. Але навіть вони свідчать про очікуване загострення міжнародної конкуренції як за світове лідерство між США та Китаєм, так і між іншими країнами-членами двох очолюваних ними об'єднань (G7, BRICS).

Додаткове врахування технологічних аспектів зазначеного протистояння може лише поглибити загальну картину сучасного глобального суперництва. Характерно, що до активного захисту своїх національних інтересів вдаються не лише США та Європа, а й Китай. При цьому засоби, які вони використовують, виходять далеко за межі суто ринкових інструментів або усталених міжнародних норм та правил врегулювання господарських суперечок. Яскравими прикладами

цього може слугувати багаторічне блокування діяльності Світової організації торгівлі, війна чипів, рідкісноземельні перегони, промисловий шпіднаж, заборона на репатріацію іноземними інвесторами власного виробничого устаткування, термінове впровадження жорстких бізнес-обмежень під приводом захисту державного суверенітету.

В принципі, жодний з цих епізодів не є чимось новим для міжнародної практики. Водночас їхній масштаб, розмаїття форм та методів застосування, а також концентрація у часі, свідчать про критичну поляризацію економічних та фінансових інтересів ключових глобальних акторів. Російська війна та «казус Тайваню» лише додають їй ознак безкомпромісного загострення. За таких умов боротьба за світове лідерство матиме для її учасників всі властивості екзистенціального протистояння, результати та наслідки якого, згідно з наявними прогностичними оцінками, виходитимуть далеко за межі найближчого десятиліття.

БОРГОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ. ДОСВІД ОКРЕМИХ КРАЇН ЄС

Костянтин КУЗНЕЦОВ,
директор ЦНП «Синтез»

Процес інтеграції України до Європейського Союзу нині відбувається в умовах відновлення економічного потенціалу, що передбачає мобілізацію сотень мільярдів гривень. У такій ситуації стратегія управління державним боргом набуває особливого значення як інструмент забезпечення фіскальної стабільності, балансування державного бюджету та підтримки програм розвитку. Рішення уряду щодо залучення боргових ресурсів мають враховувати Маастрихтські критерії (критерії конвергенції), які є частиною фінансових зобов'язань країн-кандидатів на вступ до ЄС. Дотримання цих критеріїв, зокрема щодо граничного рівня дефіциту бюджету (до 3% ВВП) та обсягу державного боргу (до 60% ВВП), слугуватиме індикатором прогресу на шляху до європейської інтеграції та передумовою для зміцнення довіри з боку міжнародних партнерів.

Процес планування бюджетних ресурсів в Україні регламентується Бюджетним кодексом. У цьому процесі важливу роль відіграють завдання і цілі, окреслені в програмних документах економічного і соціального розвитку країни, а також показники Бюджетної декларації, яка визначає засади бюджетної політики та параметри державного бюджету на середньостроковий період. Згідно з Бюджетною декларацією на 2022–2024 рр., співвідношення державного боргу до ВВП повною мірою відповідало критеріям

конвергенції, зокрема: у 2022 р. — до 51%, у 2023 р. — до 49%, а у 2024 р. — до 47%¹. Разом із цим повномасштабна агресія з боку РФ призвела до значного зростання видатків на сферу безпеки й оборони та заходи соціальної підтримки. При цьому, з огляду на суттєве скорочення доходів бюджетів усіх рівнів, істотно зріс дефіцит державного бюджету.

Після трирічного періоду відбиття військової агресії співвідношення державного

¹ Бюджетна декларація 2022–2024 рр., <https://mof.gov.ua/>.

боргу до ВВП в Україні значно зросло. Так, за підсумками 2022 р. цей показник становив 77,7%, у 2023 р. — 82,3%, а у 2024 р. — 89,8%, що суттєво перевищує встановлені критерії для членства в ЄС. Слід зазначити, що перевищення критеріїв конвергенції спостерігається і в окремих країнах ЄС, зокрема в державах Вишеградської групи — наприклад, в Угорщині та Румунії (таблиця «Співвідношення державного боргу до ВВП...»).

Дефіцит державного бюджету є однією з основних причин зростання боргового навантаження. В Україні в умовах війни вплив цього чинника значно зріс. Наприклад, якщо у 2021 р. його обсяг у відсотках до ВВП становив 3,6%, то у 2022 р. він зріс до 16,7%, у 2023 р. — до 27,1%, а за підсумками 2024 р. — до 17,7%.

Успішне виконання Маастрихтських критеріїв у Словаччині, Польщі та Чехії пов'язане з помірним рівнем державного боргу (менше 60% ВВП) та контрольованими дефіцитами бюджету. У Словаччині впроваджено жорстку фіскальну дисципліну через «боргове гальмо»), а Польща завдяки механізму стабілізаційного резерву успішно компенсує тимчасові коливання доходів і видатків, що забезпечує сталу дохідну базу бюджету. Чехія демонструє стабільність завдяки низькому рівню зовнішнього боргу та ефективному адмініструванню податків, що забезпечує сталу дохідну базу бюджету.

На відміну від вищезгаданих країн-членів ЄС в Угорщині рівень боргу до ВВП не відповідає нормам ЄС щодо фінансової політики у державному секторі. Протягом вказаного періоду цей показник суттєво

перевищував граничний рівень у 60%. Особливо високі значення фіксувалися у 2020 та 2021 рр. Більше того, з огляду на значний рівень дефіциту, співвідношення боргу до ВВП у короткостроковій перспективі не зможе досягти допустимого показника. Так, у 2023 р. дефіцит бюджету становив 19,6%, а у 2024 р. — 17,2%.

Серед причин, що призвели до проблем у державній політиці у сфері фінансів Угорщини у період 2019–2024 рр., слід назвати наслідки пандемії COVID-19 та військову агресію з боку рф. Так, у період пандемії уряд цієї країни запровадив масштабні фіскальні заходи для підтримки домогосподарств і бізнесу, зокрема програми субсидування заробітної плати та податкові пільги. Тимчасово було знижено окремі податки для малого та середнього бізнесу, а також запроваджено кредитні канікули. Крім того, зросли видатки на обслуговування державного боргу, а значна залежність від імпорتنих енергоносіїв, вартість яких зростає, негативно позначилася на макрофінансовій стабільності.

Європейський Союз неодноразово висловлював занепокоєння через позицію уряду Угорщини, який демонстрував поблажливе ставлення до рф попри війну в Україні. Через системні проблеми з верховенством права та політичну риторику, яка суперечила спільній зовнішній політиці ЄС, було заморожено значні обсяги фінансування з деяких фондів Євросоюзу. У грудні 2022 р. Європейська комісія рекомендувала заморозити €7,5 млрд коштів для Угорщини в межах політики згуртованості, з посиланням на загрози для фінансових інтересів ЄС. Частина коштів була заморожена також у рамках

СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО БОРГУ ДО ВВП В ОКРЕМИХ КРАЇНАХ ЄВРОПИ ПРОТЯГОМ 2018–2024 рр., %

Країна	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Чехія	31,7	29,6	36,9	40,7	42,5	42,5	43,0
Угорщина	68,8	64,9	78,7	76,2	73,9	73,0	73,5
Польща	48,2	45,2	56,6	53,0	48,8	49,7	55,3
Румунія	34,7	35,3	47,3	58,8	57,9	59,6	64,3
Словаччина	49,2	47,2	58,3	60,1	57,6	56,0	58,0
Україна	60,4	50,5	60,5	48,9	77,7	82,3	89,8

² Statista, <https://www.statista.com>.

Механізму з відновлення та стійкості (RRF), обсягом понад €5,8 млрд, до усунення виявлених порушень у сфері правосуддя й боротьби з корупцією. Політика подвійних стандартів щодо РФ і недостатня підтримка України стали факторами, що поглибили фінансово-політичну ізоляцію Будапешта в межах ЄС.

У Румунії, яка, на відміну від Угорщини, не входить до Вишеградської групи, дефіцит державного бюджету також помітно перевищує граничний рівень. Так, у 2023 р. він становив 5,6%, а у 2024 р. — 8,7%. Значним викликом для країни стали наслідки пандемії COVID-19. У той період дефіцит значно зріс — до 9,2 % від ВВП. Серед причин цього слід назвати масштабні видатки у сфері охорони здоров'я, а також програми підтримки населення та бізнесу.

Фіскальна система Румунії характеризується слабкою ефективністю адміністрування ПДВ, низьким рівнем оподаткування майна, а також суттєвим рівнем податкових ухилень. За даними Європейської комісії, Румунія має один із найбільших у ЄС показників розриву у надходженнях ПДВ (VAT gap), який у окремі роки перевищував 30% потенційних надходжень. Це свідчить про значну роль тіньової економіки та недостатню ефективність фіскального контролю. Низький рівень податкової дисципліни є характерним як для малого бізнесу, так і для окремих великих

платників податків. До недоліків податкової системи також належать низький рівень автоматизації процесів адміністрування, складність справляння податків і слабкий контроль за трансфертним ціноутворенням.

Серед інших негативних чинників, що впливають на функціонування системи державних фінансів Румунії, варто відзначити зростання видатків на пенсійне забезпечення та заробітну плату в державному секторі без відповідних компенсаторів. Додатковий тиск спричинили зростання цін на енергоносії, інфляція, а також необхідність підтримки вразливих груп населення. Починаючи з 2022 р., до цього додалися витрати на гуманітарну підтримку України. Водночас підвищення процентних ставок збільшило вартість обслуговування державного боргу. Унаслідок сукупності цих факторів державний борг Румунії зріс з 35,3% ВВП у 2019 р. до 64,3% у 2024 р.

Для України дотримання умов конвергенції щодо граничного рівня співвідношення державного боргу до ВВП є надзвичайно складним завданням через високий рівень потреб у фінансових ресурсах для економічного відновлення, забезпечення соціального захисту та обороноздатності. У цих умовах Україні необхідно поєднувати поступове наближення до стандартів ЄС з ефективною співпрацею з міжнародними фінансовими організаціями та донорами.

УКРАЇНА І ЄС: ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ. ГУМАНІТАРНИЙ АСПЕКТ

Ігор МАКАРЕНКО,
директор Інституту
еволюційної економіки

Людмила ШТАНЬКО,
ректорка Українського
гуманітарного інституту

У сучасних дослідженнях економічного розвитку дедалі більше уваги приділяється взаємодії між економічними (ЕЧ) та гуманітарними чинниками (ГЧ), від узгодженості яких залежить не лише рівень добробуту, а й стабільність суспільства загалом [1], [21]. Між цими чинниками має бути певний баланс, який сприяє проривному розвитку. Його порушення викликає кризові процеси в економіці, соціумі, міжнародних відносинах.

Європейські країни демонструють позитивний приклад такого балансу¹, що приваблює інші народи та країни в усьому світі. Саме тому європейська цивілізація формує сили притягання для євроінтеграційних процесів, викликаючи потужні хвилі припливу капіталів і людських ресурсів.

Під гуманітарними чинниками ми тут розуміємо важелі впливу на економічні відносини², на формування капіталу³ [1], [2], [3]:

✓ культурного середовища християнських інституцій [6] моралі та етики європейського типу⁴ [8], європейських

¹ Відповідно до результатів досліджень [3], [4], [5], [6], ця рівновага є динамічною. До коливань циклічної динаміки, притаманних економічним чинникам, додаються коливання, пов'язані з інституційним впливом [7]. Рівновага нібито є й одночасно її немає – система адаптується навколо певної точки рівноваги.

² Можна знайти вплив гуманітарних чинників на гуманітарні чинники й побачити мультиплікативний ефект їхнього взаємовпливу. Наприклад, вплив релігії, християнства на мистецтво в Італії. Але предметом нашого дослідження є економічні чинники євроінтеграції та гуманітарні чинники ми тут розглядаємо в контексті зазначеного предмету.

³ Маються на увазі ГЧ, що формуються в горизонтальні структури [20], притаманні європейській культурі: предмет нашого аналізу – євроінтеграція. Через це ми не торкаємося іншого світу, для якого домінують вертикальні структури. Хоча і в ньому можна знайти цікаві виключення. Наприклад, досвід Азії – Південної Кореї, Сінгапуру... «тигрів», в яких цілеспрямовано відбувся «силовий» перехід на горизонтальні культурні практики в економіці, притаманні північноєвропейській культурі. Або інший приклад – Японія з її рівнем самодисципліни та самоорганізації населення – виключення, яке також заслуговує на увагу. Можна знайти багато інших прикладів [22], але це вже буде інша – окрема тема для дослідження.

⁴ З таким же успіхом ми могли б розглядати гуманітарні чинники азійського, південноамериканського типу, але ми розглядаємо європейські. Гуманітарні чинники – взагалі велика й глибока тема, яка потребує уваги дослідників.

мистецтва, науки та освіти, стану людського та соціального капіталу;

- ✓ принципів демократії, свободи, гідності та самоповаги особистості.

Сильні гуманітарні чинники⁵ забезпечують формування європейських соціальних стандартів економічних відносин, сприяють інноваційному розвитку та підвищують привабливість регіону. За силою впливу вони не поступаються економічним⁶, підсилюючи їхній потенціал і формуючи стійкі інституції розвитку [1], [8], [9].

У суспільствах неєвропейського типу, де гуманітарна сфера ослаблена або заміщена адміністративним примусом [7], [10], спостерігається соціальна напруга⁷ й економічна вразливість, що врешті призводить до занепаду⁸ навіть потужних державних систем⁹. Європейський досвід XIX-XX ст. засвідчує: саме гуманітарні чинники – демократія, свобода, наука, освіта, етика, самодисципліна, самоорганізація, взаємопідтримка – були рушійною силою прогресу, тоді як їхній певний дефіцит сприяв поширенню тоталітарних ідеологій.

Хоча порівняння гуманітарних і економічних чинників значною мірою має суб'єктивний характер через відсутність чітких одиниць виміру¹⁰, воно все ж дозволяє побачити загальну тенденцію: рівень гуманітарного розвитку безпосередньо корелює зі стійкістю економічних систем. Це підкреслює необхідність подальшого

дослідження та осмислення цієї взаємозалежності.

Для України питання балансу між економічними та гуманітарними чинниками набуває особливого значення, хоча в реаліях поки що спостерігається спрощене бачення гуманітарних чинників¹¹. На тлі євроінтеграційних прагнень гуманітарний вимір часто залишається поза увагою, хоча саме він формує економічну культуру європейського типу, засновану на християнських і демократичних цінностях.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Попри очевидний вплив гуманітарних чинників на економічний розвиток, дослідники не мають ефективних способів їх вимірювання. На відміну від економічних показників, гуманітарні не мають одиниць виміру, що ускладнює їх дослідження. Через це гуманітарна складова часто описується нерелевно, залишаючи простір для різних трактувань.

Це давня проблема. Ще Макс Вебер, автор поняття «протестантська етика і дух капіталізму», намагаючись прокоментувати його феномен у розвитку економіки, вийшов за межі економічної науки до соціології [6] (1904 р.). Через пояснення їх як «...соціальної дії» [12] фактично стає засновником сучасної соціології разом із Е. Дюркгаймом, який говорить про соціологію, наголошуючи на «соціальному факті» ... [13] (1895 р.), тим самим розвиваючи

⁵ Слабкі гуманітарні чинники нами тут розуміються як такі, що не можуть забезпечити достатність для саморозвитку, самоорганізацію, самодисципліну, взаємопідтримку, (складові, як їх бачив Макс Вебер [6]), слабкість яких компенсується адміністративним впливом інституціональної вертикалі – диктатом. Треба брати до уваги, що в світі не існує жодної країни, в якій би не було владної вертикалі, яка певним чином підміняє інституціональний вплив. Тому до визначення слабкості гуманітарних чинників та їхніх компенсаторів треба все-таки відноситися зважено.

⁶ Під економічними чинниками ми розуміємо капітал, працю, в т. ч. людський капітал та науково-технічний прогрес (інновацію).

⁷ У певних ситуаціях може змінюватися на апатію або відкриті прояви агресії.

⁸ Та до диктатури.

⁹ Виключенням із цього правила можуть слугувати країни з неєвропейським типом гуманітарних чинників, економіки яких інтегровані в європейську економіку опосередковано через глобальну системну інновацію, створену на теренах європейського економічного інституційного простору та які вимушені адаптуватися до європейського цивілізаційного простору, до демократії.

¹⁰ Враховуючи надзвичайну чутливість (рухливість) фінансів до негативних проявів в політиці, економіці, корумпованих інституцій, економічних та соціальних криз, революцій та війн є відносно точний вимір сили гуманітарних чинників – наявність потужного фондового ринку та разом із ним – потужного фінансового центру світового рівня. Без потужних позитивних ГЧ капіталізм, як рухливий творчий, «живий» організм, що самоорганізується, за Максом Вебером [6] та Адамом Смітом [20], неможливий.

¹¹ Спрощення до – «гуманітарний», значить безоплатної, звичай соціальної, допомоги.

позитивістську ідею соціології Огюста Конта (1854 р.).

Його підхід заклав основи сучасного розуміння соціальної дії як рушія економічного розвитку [12], [13].

Сучасні дослідники відзначають, що слабкість гуманітарних чинників змушує суспільства використовувати компенсатори — адміністративні або політичні [10]. Втім, компенсатори консервують проблеми, не усуваючи слабкості ГЧ. Вони можуть утворювати сталі інституції, що формують гальмівні механізми для розвитку, додання яких час від часу набуває трагічного характеру.

Проблема дефіциту гуманітарних чинників набуває особливої актуальності в умовах війни. Приклади XX і XXI ст. — від тоталітарних режимів до сучасної російської агресії — показують, що нестача морально-етичних обмежень у політиці може мати катастрофічні наслідки для економіки, безпеки та глобального розвитку.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИМІР

Економічні чинники

В інтеграційних процесах країни Європи показали вірність європейським християнським традиціям¹².

Починаючи з післявоєнного періоду (1945 р.) інтеграційні процеси в Європі відбувалися в декілька етапів. Вони охопили не тільки європейські країни, але й увесь розвинений світ¹³. Але ми торкнемося лише двох — останнього перед створенням валютного союзу ЄС та першого після його створення.

У 1990-х рр. країни Європи виконали власно розроблені вимоги Копенгагенських (економічних) критеріїв та утворили валютний союз [15], а після його створення в 2000 р. — спільну Стратегію інноваційного розвитку.

Вирівнювання (подальше зближення) економічного розвитку відбувалося на основі інновацій, культури, самодисципліни, довіри, взаємної поваги. Наука і освіта стали інструментами додання труднощів, що виникали у цьому процесі. Гуманітарні чинники стали каталізаторами євроінтеграції — через повагу до різних культур і свободу вибору.

Ця модель підтвердила, що успішна економічна інтеграція можлива без силового зовнішнього примусу, лише на основі спільних цінностей, які забезпечують саморегуляцію суспільства.

Гуманітарні чинники

Для пояснення механізмів формування гуманітарних чинників європейського типу треба ввести термін «базових умов» (їхнього формування) — моральних і духовних принципів, що задають напрям дії людини й суспільства. Християнство сформувало ці умови в «осьовий час» (за К. Ясперсом) [16]. Конфуціанство, іслам, буддизм у цей же час сформували власні бачення моральних і духовних принципів, тобто власних «базових умов».

Протягом двох тисячоліть людство пристосовувалося до цих ціннісних орієнтирів (базових умов). В цьому контексті треба звернути увагу на феномен «довгої волі». В різні часи до нього зверталися А. Шопенгауер [17], Ф. Бродель¹⁴ [18], А. Максюта.

Підсумком еволюції гуманітарних чинників є їхній вирішальний вплив на економічний

¹² Усі європейські країни увійшли до ЄС із різними релігійними культурами, але, що дуже важливо, вхід відбувався на основі північно-європейських християнських цінностей.

¹³ У т. ч. — формування світових організацій: ГАТТ, СОТ, а також МВФ та Світового банку за Бреттон-Вудською угодою.

¹⁴ Описана Фернаном Броделем «цивілізація, що застигла» [18] ілюструє позитивну дію від тривалого дотримання базових умов («довгої волі») у формуванні європейської цивілізації.

розвиток [21]. Країни, у яких моральні цінності та принципи християнської етики інтегровані в економічні інститути, досягають стабільності, високої продуктивності та соціальної відповідальності¹⁵ [19].

ВИМІР ВПЛИВУ ГУМАНІТАРНИХ ЧИННИКІВ

Гуманітарні чинники, соціально-психологічні в своїй природі, можуть принести як позитивні, так і негативні результати впливу, в т. ч. й у вигляді війни¹⁶.

Сучасна історія наочно демонструє, яку високу ціну платить людство за нестачу гуманітарних орієнтирів. Приклад російської агресії проти України засвідчує: дефіцит моралі та етичних стримувачів у керівництва держави формує нарцистичний тип влади, що здатна спричинити колосальні економічні й людські втрати. Витрати, пов'язані з війною, руйнуванням інфраструктури, санкційними обмеженнями та сповільненням світової торгівлі, можна розглядати як альтернативну вартість гуманітарних чинників, яких не вистачило, щоб запобігти конфлікту.

Таким чином, гуманітарні чинники мають економічний вимір: вони впливають на продуктивність, безпеку, стабільність і довіру — категорії, які традиційно вважаються економічними, але фактично спираються на морально-ціннісні основи. Ігнорування цього виміру призводить до зростання глобальних ризиків та збільшення витрат на «компенсатори» — політичні, військові й фінансові механізми стабілізації.

Поступове витіснення релігії з суспільного та державного життя, що розпочалося після «другого осьового часу»¹⁷ й посилюється в XX ст., призвело до появи

ідеологем — ідеологічних сурогатів — фашизму, нацизму, комунізму — та до відродження диктаторських режимів, що засновані на вертикальних структурах. Цей процес засвідчує, що втрата гуманітарних і духовних орієнтирів неминує породжує нові форми тоталітаризму.

Для України питання виміру гуманітарних чинників має особливе значення. Воно дозволяє оцінити не лише матеріальні втрати, а й рівень згуртованості, довіри та готовності суспільства до самоорганізації. У цьому сенсі гуманітарна стійкість стає новим чинником економічної і національної безпеки.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

1. Україна в євроінтеграційних процесах має враховувати Копенгагенські критерії як орієнтири для розвитку та зближення з Європою. Важливо поглиблювати демократію, забезпечувати верховенство права, права людини й повагу до власності.

2. Гуманітарні чинники — це не абстракція, а конкретна сила, що визначає ефективність економіки, інновацій, фінансів і безпеки. Порушення балансу між економічними та гуманітарними чинниками призводить до викривлення соціально-економічного середовища, зниження довіри й гальмування розвитку.

3. Успішна євроінтеграція неможлива без гармонізації цих чинників. Саме тому гуманітарна складова має бути визнана рівноправним елементом державної політики, а не лише супровідною частиною економічних реформ. Баланс між духовними цінностями та економічною раціональністю — ключ до сталого розвитку України в європейському просторі.

¹⁵ Це — станом на першу половину XX ст. Починаючи з другої половини XX ст. та на початку XXI ст. у світі спостерігаються економічні прориви азійських країн (Японія, Корея, Китай, Індія...) — «тигрів», економічні прориви латиноамериканських країн, Близького Сходу. Тому це співвідношення вже порушується. Але це — видима картина, що на поверхні. Дослідники протестантських інституцій в економіці можуть не погодитися з цим, апелюючи до того факту, що економічні інституції протестантського типу дифундують в інші культури, представники яких прагнуть перейняти їх у вигляді позитивного досвіду країн, що досягли економічного процвітання. Таким чином ми починаємо спостерігати появу центральних банків та банківської системи, фінансових, грошових та валютних ринків навіть в країнах, де історично їх заперечували (Японія, Китай, Корея, СРСР). Виключенням хіба може бути мусульманська банківська система. Це все — гуманітарні чинники протестантської економічної культури, що оформилися в системне макроекономічне середовище та монетарні та фінансові інструменти управління ним. Навіть католицька християнська економічна культура (Італія, Іспанія, Португалія, вся Латинська Америка тощо) сильно відрізняється від протестантського аналогу. В ньому домінувала практика накопичення капіталу, в той час як в протестантизмі за рахунок довіри — рух капіталу, який саморозвивається, утворюючи специфічне середовище, немов живий організм.

¹⁶ Навіть нескладні дослідження показують, що напередодні періодично виникаючих світових військових конфліктів з'являються особистості, як правило нарциси, що формують соціально-політичні вертикалі особливо агресивного типу, які дуже швидко приводять суспільства до воєнної агресії.

¹⁷ Після Першої світової війни.

ПОДЯКА

Автори висловлюють щирю подяку — Василю Юрчишину, директору економічних програм Центру Разумкова за цінні поради під час підготовки даного матеріалу.

ЛІТЕРАТУРНІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Макаренко І., Штанько Л.* Протестантська етика і баланс економічних та гуманітарних чинників//«Антикризовий розвиток соціальних та економічних процесів в умовах глобалізації»: Матеріали XVIII Міжнародної науково-практичної конференції, Буча, 2023 р.: Тези доп.: Київ: Міленіум, 2023. – С. 94–97. – 185 с.
2. *Гриценко А.* Институциональная архитектура и динамика экономических преобразований / Под ред. А.А. Гриценко. – К.: Форт, 2008. – 928.
3. *Макаренко І.* Макроекономічні умови формування та управління розвитком національних інноваційних систем./К.: Інтертехнологія, 2009. – 320 с.
4. *Туган-Барановский М.И.* Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. 2-е, совершенно переработанное, издание. – СПб: Издание О.Н. Поповой, 1894. – 354 с.
5. *Schumpeter J.* Theorie der Wirtschaftlichen Entwicklung. – Leipzig, 1912.; *Schumpeter J.* The Theory of Economic Development. – Cambridge, 1934.
6. *Вебер М.* Протестантська етика і дух капіталізму / К.: 2018. ISBN 978-617-7552-28-3
7. *Пустовойт О.* Інституційна природа економічних циклів. Досвід України. / ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». – К., 2016. – 388 с.
8. *Enke B.* Reconnecting Morality with Political Economy, March 2025. – <https://doi.org/10.1146/annurev-economics-091223-093730>; <https://www.imf.org/ru/Publications/fandd/issues/2025/03/reconnecting-morality-with-political-economy-benjamin-enke>.
9. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV–XVIII ст. У 3-х т. Основи 1997 р. 585 с.
10. Керування спільним. Еволюція інституцій колективної дії / Е. Остром. ISBN 978-0-521-40599-7.
11. *Romer P.* Endogenous Technological Change / Journal of Political Economy Vol. 98, No. 5, Part 2: The Problem of Development: A Conference of the Institute for the Study of Free Enterprise Systems (Oct., 1990), pp. S71-S102.
12. Господарство і суспільство / Макс Вебер. – К.: Всесвіт, 2013. – 1112 с.
13. *Арон Р.* Етапи розвитку соціологічної думки / К.: 2004, с. 688.
14. *Cohen A.J., Harcourt G.C.* Whatever Happened to the Cambridge Capital Theory Controversies? // Journal of Economic Perspectives. 2003. Vol. 17, No 1. P. 199–214.
15. Маасрихтська угода. – <https://webcitation.org/6Hds82MCh?url=http://www.eurotreaties.com/maastrichteu.pdf>.
16. Осьовий час Карла Ясперса – https://uk.wikipedia.org/wiki/Осьовий_час.
17. *Шопенгауер А.* Зібрання творів у п'яти томах. Світ як воля та вистава. Том I. Книга 4. § 54, 1992.
18. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVIII ст., Т.1 Структури повсякденності: можливе і неможливе. – К «Основи». 1995. С. 548.
19. *Бедан Є., Бударина Н.* Вплив релігії на економіку країн світу. – https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://vestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/1418/1447&ved=2ahUKewjf-szo4amQAxWhS_EDHTwKFPkQFnoECCcQAQ&usq=AOvVaw3velfG33ZDYGKt9RuJECBD.
20. *Сміт А.* Теорія моральних почуттів. – ISBN 5-250-02564-1.
21. *Тимчик О.* Економіка та релігія: теорія і практика взаємовпливу// К.: КНТ, 2014.
21. *Timur Kuran.* The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East. – <https://www.jstor.org/stable/j.ctt7t73p>.

ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ІНТЕГРАЦІЇ ЕНЕРГЕТИЧНИХ РИНКІВ УКРАЇНИ ТА ЄС ПІД ЧАС ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Геннадій РЯБЦЕВ,
головний науковий співробітник
Національного інституту стратегічних досліджень

Російське військово-політичне керівництво не полишає ідеї виведення з ладу української енергетики. Кремль завжди розглядав енергетичні ресурси як інструмент для впливу та підкорення націй¹. Московська армія, нехтуючи правилами ведення війни й міжнародним гуманітарним правом, продовжує застосовувати сучасні збройні технології, щоб нищити цивільну критичну інфраструктуру – від теплових електростанцій і гребель до газових сховищ та інтерконекторів, які поєднують вітчизняну енергетичну систему з європейською².

Випробування, крізь які зараз проходить Україна, є нечуваними. Жодна енергосистема в світі не зазнавала таких атак. За оцінкою автора, лише в 2024 р., витративши понад \$9 млрд на 16 хвиль ракет і дронів, російські війська пошкодили 11,1 із 20,6 ГВт наявної потужності вітчизняних електростанцій. Було виведено з ладу близько 90% теплової та 45% гідрогенерації, десятки об'єктів передачі й розподілу, до 40% вітчизняного газовидобутку.

Проте щоразу після масованих обстрілів, іноді не очікуючи їхнього завершення,

українські енергетики, ризикуючи своїм життям, повертали перерване енергопостачання. Завдяки їхній звитязі, діям влади й бізнесу, підтримці іноземних партнерів вдалося стабілізувати роботу енергосистеми та уникнути тривалих вимкень електричної енергії, щонайменше до жовтня 2025 р. За 12 місяців було відновлено 6,2 ГВт пошкодженої потужності, ще 1,5 ГВт стане до ладу до кінця року³. Більше того, введено в експлуатацію до 1 ГВт нового обладнання, ще стільки ж заплановано приєднати до системи впродовж найближчих 12 місяців. Це дозволить гарантувати балансування

¹ Суходоля О. М. Російська енергетична політика як інструмент гібридного руйнування демократичного світу. – Національний інститут стратегічних досліджень, <https://niss.gov.ua/news/statti/rosiyska-enerhetychna-polityka-yak-instrument-hibrydnoho-ruynuvannya-demokratychnoho>.

² Виступ Володимира Зеленського на Ukraine Recovery Conference 2024. – Офіційне інтернет-представництво Президента України, <https://www.president.gov.ua/news/vistup-volodimira-zelenskogo-na-ukraine-recovery-conference-91437>.

³ Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2025 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2025 р. № 1003-р. – Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2025-rik-1003-100925>.

енергосистеми, зокрема під час опалювального сезону 2025–2026 рр.

Енергетики продовжують працювати над усуненням пошкоджень, щоб забезпечити неперервне постачання палива та енергії споживачам.

Хоча більшість атакованих у 2024–2025 рр. об'єктів уже мали фізичний захист другого рівня, він, хоч і зменшив завдану шкоду, проте не вберіг від ушкоджень ракетами та суббоекприпасами. До того ж, відновлення атакованих об'єктів суттєво загальмувала необхідність знешкодження великої кількості касетних бойових елементів. Відносного балансу в жовтні 2024 — вересні 2025 рр. вдалося досягти лише завдяки сприятливим погодним умовам, безвідмовній роботі атомних енергоблоків, запуску до 1 ГВт нової розподіленої генерації й відновленню третини теплової потужності, пошкодженої російськими атаками.

Із 2022 р. зафіксовано 470 комплексних, багатовекторних кібератак на український енергетичний сектор. І те, що його інфраструктура продовжує безперебійно функціонувати, є вагомим свідченням результативності вжитих державою й бізнесом заходів протидії.

Обов'язок органів центральної й місцевої влади, учасників енергетичних ринків, інших суб'єктів господарювання — **зробити енергетичну систему стійкою** до майбутніх атак, адже ворог не полишатиме спроб занурити Україну в темряву, відточивши на ній злочинні практики знищення інфраструктурних об'єктів.

В осінньо-зимовий період 2025–2026 рр. ворог вибрав тактику послідових концентрованих ударів двома-трьома десятками різних засобів ураження по ключових периферійних об'єктах Об'єднаної енергетичної системи України в прифронтових регіонах із наступним перенесенням атак на великі генеруючі установки (ТЕС, ТЕЦ і ГЕС) та основне обладнання оператора системи передачі.

Звісно, що потрібно забезпечити гарантоване багаторівневе прикриття об'єктів енергетичної інфраструктури активними засобами, передусім автоматизованими системами пошуку, виявлення, розпізнавання й вогневого ураження повітряних цілей. Але таких засобів в Україні є обмаль. Щільність протиракетної й протиповітряної оборони України буде недостатньою без додаткового отримання щонайменше 19 систем типу Patriot, Hawk, NASAMS, IRIS-T. «Ми дали всі необхідні сигнали партнерам, всі конкретні запити — кожному, хто володіє потрібними системами ППО, усім, у кого є необхідні ракети. Америка, Європа, інші наші партнери — кожен знає, чого потребуємо, кожен знає, наскільки це важливо саме зараз», адже надійно захищені об'єкти слугуватимуть кращим доказом того, що арсенал Кремля позбавлений такої зброї, як блекаут.

Однак не варто чекати отримання Україною всіх замовлених в іноземних партнерах засобів ураження. Вища результативність російських ударів із Північного напрямку свідчить, що наявність протиракетних зенітних систем не гарантує надійного захисту. Потрібна ефективніша відповідь на ворожі атаки, що полягає в комплексному застосуванні БПЛА-перехоплювачів, важких кулеметів, засобів радіоелектронної боротьби, переносних зенітно-ракетних комплексів, систем Gepard і Skynex. При цьому найбільшу увагу потрібно приділити навчанню мобільних вогневих груп і прикриттю ключових, поодиноких периферійних і найбільш вразливих об'єктів Харківської, Чернігівської, Дніпропетровської, Одеської, Херсонської, Запорізької обл.

Україна залишається рішуче налаштованою на реалізацію програми заходів із **гарантування безпеки та стійкості критичної інфраструктури**⁴, яка забезпечує життєдіяльність територіальних громад.

Засвоєння уроків повномасштабного вторгнення підтверджує важливість гарантування спроможності держави виконувати свої функції й надавати послуги громадян за будь-яких умов. Запораками цього повинні

⁴ Суходоля О. М. Стійкість критичної енергетичної інфраструктури та життєдіяльності громад: аналіт. доп. — Національний інститут стратегічних досліджень, <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2024.04>.

стати системи стратегічного управління та управління ризиком. Держава, бізнес, громадяни мають діяти чітко і скоординовано й бути здатними спільними зусиллями нейтралізувати будь-яку загрозу.

Урядом уже передбачено встановлення на об'єктах критичної інфраструктури, закладах охорони здоров'я, адміністративних будівлях, закладах освіти об'єктів відновлюваної енергетики разом з установками зберігання енергії, які забезпечуватимуть автономне живлення впродовж щонайменше чотирьох годин.

Україна має бути забезпечена всім необхідним. І це стосується не тільки самої енергії, але й роботи всіх працівників і працівниць галузі. Сотні тисяч енергетиків щоденно роблять усе, щоб зберегти **цілісність Об'єднаної енергетичної системи України** та її здатність швидко відновлюватися за різних сценаріїв. Це стає можливим завдяки розбудові резервних, зокрема міждержавних, та автономних мереж і систем, створенню й підтриманню резервів генерації, передачі й розподілу, а також розосереджених запасів найбільш уразливого обладнання.

Українська система вже понад три з половиною роки працює як складова енергетичної системи континентальної Європи, частина ENTSO-E. Завдяки появі додаткової малої генерації, зменшено її пікове навантаження. Можливості з імпорту та експорту електричної енергії збільшено, відповідно, до 2,1 і 0,9 ГВт. Із серпня 2025 р., за домовленістю між шістьма операторами системи передачі, що входять до Регіону розрахунку пропускної спроможності Східної Європи (EE CCR), відповідні спроможності переглядатимуться щомісячно. У планах уряду — збільшення експортної потужності до 1,1 ГВт⁵. Утім, потребують якнайшвидшого зняття організаційні обмеження (bottlenecks) і запровадження — довгостроковий розподіл пропускної спроможності на всіх міждержавних перетинах між Україною та ЄС.

Попри постійні обстріли, газотранспортна система України функціонує в режимі, близькому до нормального. Номінації замовників послуг бронювання потужності виконуються в повному обсязі. Збільшено пропускну здатність трубопроводів із польського й румунського напрямів. Завдяки вжитим заходам, зокрема закупівлі 4,6 млрд куб. м імпортного газу, його нестачі для потреб бізнесу й населення досі вдавалося уникати. Проте рівень газової безпеки варто збільшити, забезпечивши використання LNG-терміналів у Польщі, Греції, ФРН, Хорватії для формування в підземних сховищах України незнижуваного стратегічного (страхового) запасу газу в обсязі від 10% його річного споживання.

У відновленні пошкоджених і будівництві нових енергетичних об'єктів українські компанії здебільшого покладаються на власні кошти, проте варто відзначити підтримку 33 донорів — держав, приватних компаній, корпорацій, міжнародних організацій, — яких об'єднав Фонд підтримки енергетики України. Ця установа, що акумулювала понад €1,2 млрд, — не лише джерело фінансування, але й символ довіри до нашої держави й солідарності з нею з боку міжнародної спільноти.

Втім, реалізація програм оновлення вітчизняної енергетики потребує додаткової фінансової підтримки в обсязі щонайменше €600 млн⁶. Однак ідеться не про гуманітарну допомогу слабшому. Україна цілком здатна гарантувати **високодохідні інвестиції для американських та європейських компаній**, великий ринок для їхнього обладнання, комплектуючих, витратних матеріалів. Ця допомога здатна створити новий енергетичний фундамент, десятки тисяч нових робочих місць, забезпечивши стаке економічне зростання. Усе це дасть змогу відреагувати на ситуацію тут і зараз, зберегти нормальне, точніше близьке до нього, життя під час війни.

Допомога українській енергетиці сьогодні — це спільна реалізація новітніх рішень

⁵ Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2025 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2025 р. № 1003-р. — Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-priorytetnykh-dii-uriadu-na-2025-rik-1003-100925>.

⁶ Велика Британія збільшує внесок до Фонду підтримки енергетики України до 150,6 мільйона євро. — Урядовий портал, <https://www.kmu.gov.ua/news/velyka-brytaniia-zbilshuie-vnesok-do-fondu-pidtrymky-enerhetyky-ukrainy-do-1506-miliona-ievro>.

та інженерних технологій, що починається зі спільних цінностей та спільного бачення майбутнього, підтвердженого зокрема в Національному плані з енергетики та клімату на період до 2030 р.⁷

При цьому важливо, щоб громадяни України розуміли, яке обладнання наших партнерів доставлятиметься і як воно функціонує, де його ще не вистачає та коли воно з'явиться, де ще потрібна допомога, де маємо успіхи й проблеми. Ця інформація повинна широко висвітлюватися в медіа. Кожен має розуміти, що відбувається і що робиться, щоб було світло й тепло.

Енергетична система радянської України будувалася як централізована з великими вузловими станціями та магістральними системами передачі. Проте така архітектура виявилася надзвичайно вразливою в умовах збройної агресії, оскільки пошкодження лише декількох її об'єктів спричиняє тривалі знеструмлення значної кількості споживачів. Тому необхідно прискорити роботи над **зміненням архітектури енергетичної системи України**, збільшенням використання розподіленої генерації. Два десятки великих вітчизняних ТЕС і ГЕС мають бути доповнені та/чи замінені мережею з понад 500 енергетичних установок, переважно когенераційних, із гарантованою потужністю до 10 МВт, що працюють на місцевому паливі, об'єднані в регіональні системи розподілу micro grid на базі «розумних мереж» і приєднані до Об'єднаної енергетичної системи України як елементи ринку допоміжних послуг.

Дуже важливо, щоб на місцях можна було створювати нові генерувальні потужності та відбувалася реально поширена на всю державу децентралізація енергетики. Тому фінансові інструменти для громадян, ОСББ та бізнесу мають працювати якомога ефективніше.

Уже дозволено провадити господарську діяльність у період дії воєнного стану без

отримання документів дозвільного характеру. Звільнено від оподаткування ввізним митом і податком на додану вартість імпортовані в Україну турбіни, генератори, інвертори, фотоелектричні панелі, трансформатори, інші товари, ввезені за угодами, що фінансує Секретаріат Енергетичного Співтовариства. Спрощено встановлення малих енергетичних установок, блочно-модульних котелень, генераторів (потужністю від 1 МВт), а також їхнє приєднання до мереж і систем. Працюють урядові програми безвідсоткового кредитування громадян, а також програма «5-7-9» на купівлю обладнання для генерації енергії з відновлюваних джерел та установок для її збереження. Громадянам надано на зазначені цілі 1,2 млрд грн. Двадцять вітчизняних банків із червня 2024 р. забезпечили пільгове кредитування проєктів з оновлення енергетичної інфраструктури на 27,1 млрд грн. У цілому профінансовано встановлення понад 0,7 ГВт нової потужності в 21 регіоні України.

Чим швидше Україна змінить архітектуру енергетичної системи, тим більше вона встигне в усіх без винятку відбудовних процесах. З огляду на це, безумовного виконання потребують затверджені урядом план заходів із реалізації Стратегії розвитку розподіленої генерації на період до 2035 р.⁸ та Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 р.⁹

Назріла **декарбонізація української енергетики** з організацією доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх. За оцінкою автора, необхідно налагодити постачання в Україну, зокрема в рамках чотирирічної програми Ukraine Investment Facility, обладнання для зведення щонайменше 1,4 ГВт високотемпературних електростанцій, 1,1 ГВт установок на біопаливі, 0,8 ГВт систем зберігання енергії, 4,5 ГВт вітрових і 3,8 ГВт фотоелектричних станцій.

⁷ Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2024 р. № 587-р. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text>.

⁸ Про затвердження Національного плану дій з відновлюваної енергетики на період до 2030 р. та плану заходів з його виконання: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13 серпня 2024 р. № 761-р. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/761-2024-%D1%80#Text>.

⁹ Про схвалення Стратегії розвитку розподіленої генерації на період до 2035 р. і затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2024-2026 рр.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 липня 2024 р. № 713-р. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/713-2024-%D1%80#Text>.

Але диверсифікувати структуру енергозабезпечення варто обережно, з урахуванням нерівномірності графіків споживання. Неприпустимою є поява в системі великої кількості енергетичних установок із негарантованою потужністю. Це ускладнює її балансування й гарантоване енергопостачання внаслідок суттєвої залежності обсягів генерації від сезону, погоди й часу доби.

Зміцнення співпраці у сфері відновлюваної енергетики не лише підтримує порядок денний держав-членів ЄС щодо декарбонізації, але й здатне гарантувати регіональну енергетичну безпеку. Тому доцільним є збільшення виробництва біометану, повоєнна розбудова промислових кластерів для генерації «зеленого» й «рожевого» водню і створення повного циклу виробництва установок зберігання енергії.

Необхідно **завершити перехід від нав'язаної Росією адміністративної до ринкової європейської моделі регулювання** на ринках електричної енергії та природного газу. Реалізація цього завдання потребує скасування спеціальних обов'язків для забезпечення загальносупільних інтересів, корпоратизації державних і недопущення створення нових вертикально інтегрованих енергетичних компаній.

Енергетичні ринки в Україні не зможуть ефективно працювати, якщо не розв'язати проблему взаємної заборгованості. Єдиним способом її вирішення є забезпечення платоспроможності виробників, постачальників і споживачів, насамперед кінцевих. Тому уряд має скоротити перелік захищених платників, дві третини яких не є підприємствами критичної інфраструктури, оновити механізм і критерії формування такого переліку, і розробити нову методологію визначення цін і тарифів із відображенням у них витрат.

Після завершення війни повинно відбутися поступове підвищення цін і тарифів до рівня відшкодування витрат з одночасним

наданням достатньої та адресно спрямованої державної підтримки для захисту вразливих домогосподарств.

Енергетика посідає провідне місце серед галузей національної економіки, що найактивніше гармонізуються з правом ЄС. Це підтвердили двосторонні зустрічі з представниками Єврокомісії з питань скринінгу *acquis* ЄС¹⁰. Тому необхідно прискорити впровадження європейських підходів до регулювання енергетичних ринків, завершивши його не пізніше початку 2028 р.

Це потребуватиме, зокрема, гарантування незалежності НКРЕКП, запровадження зовнішнього оцінювання системи управління й незалежності регулятора, забезпечення його персоналом для виконання розширеного мандату, зокрема у впровадженні REMIT відповідно до норм ЄС і підтримці енергетичної децентралізації.

У свою чергу, синхронізація вітчизняної та європейської енергетичних систем потребує об'єднання ринку «на добу наперед» та внутрішньодобового ринку України з європейськими площадками Single Day-ahead Coupling (SDAC) і Single Intraday Coupling (SIDC). Необхідно розробити стандартизовані торгові продукти і запровадити обов'язковий продаж на біржі не менше 25% видобутих в Україні вуглеводнів. Оператор газотранспортної системи України — ТОВ «Оператор ГТС України» — має стати повноправним членом Асоціації європейських операторів ENTSO-G.

Потребує відпрацювання питання участі України в об'єднаному механізмі закупівлі, визначеному в плані REPowerEU¹¹, та створення спільного страхового запасу газу. Для його зберігання можуть бути використані 10 із 30 млрд куб. м підземних сховищ, оператора яких — АТ «Укртрансгаз» — сертифіковано за правилами ЄС. Саме українська інфраструктура здатна найкращим чином перерозподіляти природний газ в інтересах всіх сусідніх держав. Проте її ефективне

¹⁰ Україна завершила двосторонні зустрічі з ЄС в межах офіційного скринінгу. — Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України, <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-zavershyla-dvostoronni-zustrichi-z-yes-v-mezhah-ofitsijnogo-skrinyngu/>.

¹¹ REPowerEU. Affordable, secure and sustainable energy for Europe. — European Commission, https://commission.europa.eu/topics/energy/repower.eu_en.

використання потребуватиме дерегуляції українського ринку та реалізації спільної з ЄС інтеграційної стратегії.

Процес відновлення України варто орієнтувати на міське планування, базоване на принципах сталого розвитку. Під час відбудови населених пунктів планування їхньої інфраструктури має здійснюватися з урахуванням наявних джерел енергії, їхньої максимальної диверсифікації й мінімальних відстаней від місця генерації енергії до її споживача. Збільшення частки відновлюваних джерел в енергетичних балансах, реалізація заходів з енергозбереження й підвищення енергоефективності дозволять гарантувати енергетичну незалежність громад, пришвидшити досягнення національних цілей у сфері енергетики і клімату¹². Варто скористатися можливістю, впроваджуючи містобудівні проєкти, що забезпечать перетворення житлово-комунального господарства на екологічно безпечну, енергоефективну й максимально автономну систему.

Україна має розвивати власну ресурсну й технологічну базу, використовувати весь спектр енергетичних ресурсів і технологій. Необхідно сприяти інтелектуалізації енергетичної інфраструктури та формуванню децентралізованих ринків. Потрібно стимулювати

розвиток міської енергетики з високою концентрацією потужності й великим запасом міцності. Необхідно формувати енергоефективну свідомість громадян і сприяти їхньому перетворенню на учасників не лише ринку споживання, але й виробництва енергії — заохочувати активних споживачів (prosumers).

Перші кроки в цьому напрямі вже зроблено. Схвалено Національний план з енергетики та клімату до 2030 р.¹³, який відповідає цілям ЄС щодо розвитку сталої енергетики. Створені умови для залучення інвестицій у відновлювану енергетику, зокрема через модель самовиробництва (net billing), завдяки чому в державі зведено понад 120 МВт нової потужності активних споживачів.

Наша держава вже пройшла три зими повномасштабної війни, успішно захистивши цілісність енергосистеми від неперервних російських атак. Немає підстав сумніватися в досягненні цієї цілі і в 2025–2026 рр. Проте в майбутньому Україна має не просто відновити довоєнний потенціал, а, скориставшись принципом Build Back Better¹⁴, стати самодостатньою, інтегрованою з ЄС і незалежною від будь-якого одного постачальника енергетичних ресурсів чи технологій державою.

¹² Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2024 р. № 587-р. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text>.

¹³ Про схвалення Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 червня 2024 р. № 587-р. – Верховна Рада України, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2024-%D1%80#Text>.

¹⁴ Fact Sheet: President Biden and G7 Leaders Launch Build Back Better World (B3W) Partnership. – <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/statements-releases/2021/06/12/fact-sheet-president-biden-and-g7-leaders-launch-build-back-better-world-b3w-partnership/>.

МІЖ СТІЙКІСТЮ ТА АДАПТАЦІЄЮ: ВПЛИВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ ДИНАМІКУ КРАЇН СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Микола СУДАКОВ,
доцент Академії праці, соціальних відносин та туризму

Війна, що триває в Україні з 2014 р. і набула повномасштабного характеру у 2022 р., стала потужним фактором політичної та економічної турбулентності у Східній Європі. Вона виявила глибинні тенденції, що формувалися протягом останніх десятиліть, та висвітлила відмінності у здатності країн регіону реагувати на зовнішні загрози. У просторі, де співіснують держави з різними моделями розвитку та різною мірою євроскепсису, війна стала не стільки переломним моментом, скільки тестом на адаптивність і стійкість існуючих систем. Її вплив на політичний і економічний ландшафт виявився нерівномірним: для Польщі, країн Балтії та частково Румунії війна стала стимулом до консолідації та посилення стратегічного планування, тоді як для Угорщини чи Словаччини — радше чинником загострення внутрішніх суперечностей. У цьому контексті актуальним є аналіз не лише самого впливу війни, а й характеру та достатності реакції на нього. Зміни, що спостерігаються у сфері економіки, ринку праці та демографії, є безперечними, однак потребує уточнення — чи йдеться про глибоку структурну перебудову, чи радше про тимчасові адаптаційні процеси.

Спробою наблизитися до відповіді на це питання може бути порівняння середньорічних макроекономічних показників, динаміки ринків праці та демографічних трендів для України та країн-сусідів у двох часових зрізах — 2014-2021 рр. (як період відносної стабільності) та 2022-2024 рр. (період повномасштабної війни).

Аналіз показників ВВП, валового нагромадження капіталу, внутрішніх заощаджень та військових витрат показує, що повномасштабна війна суттєво змінила соціально-економічну ситуацію в країнах-сусідах, а в Україні утворила нову **модель військової економіки** — із глибокою трансформацією структури фінансів, інвестицій і споживання.

¹ Transition Report 2023/24: Transitions Big and Small. EBRD, 2023.

² Nations in Transit 2024. Freedom House, 2024.

ВВП КРАЇН ЗА ПАРИТЕТОМ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ³ , поточні міжнародні \$				
Країна	ВВП, ПКС міжнар. 2024, млрд \$	ВВП (середньорічний % приросту/скорочення)		
		Δ% 2014/21	Δ% 2022/24	Δ% 2021/24
ЄС	28 100,0	4,3%	2,9%	4,91%
Естонія	67,7	5,4%	1,6%	3,54%
Латвія	157,0	5,8%	3,2%	5,03%
Литва	81,7	5,4%	2,8%	4,09%
Польща	1 840,0	5,8%	2,7%	4,89%
Чехія	618,0	4,8%	3,8%	5,33%
Словаччина	256,0	3,6%	4,7%	5,20%
Угорщина	456,0	5,0%	2,5%	5,01%
Румунія	929,0	7,3%	4,9%	6,50%
Молдова	44,7	6,4%	2,4%	2,37%
Україна	657,0	6,3%	4,8%	-3,13%

Джерело: Розрахунки автора на основі World Bank – World Development Indicators, 2025

Країни-сусіди України та Європейський Союз в цілому у період 2014-2021 рр. демонстрували стале зростання, незважаючи на помітну кризу 2020 р., зумовлену пандемією. Однак після 2021 р. темпи зростання помітно скорочуються. Порівняння динаміки 2022-2024 рр. із ширшим періодом

2021-2024 рр. дозволяє зафіксувати **точку структурного розлому**, спричинену початком війни та зміною інвестиційних і бюджетних пріоритетів у Європі. **Ефект війни чітко простежується** у країнах-реципієнтах українських біженців, особливо в Естонії та Латвії.

ДИНАМІКА ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ, ЗАОЩАДЖЕНЬ ТА ВІЙСЬКОВИХ ВИТРАТ, 2014-2024 рр. ⁴								
Країна	Валове нагромадження капіталу (середньорічний приріст/скорочення)			Валові внутрішні заощадження (середньорічний приріст/скорочення)			Військові витрати (середньорічний приріст/скорочення)	
	Δ в. п. 2014/21	Δ в. п. 2022/24	Δ в. п. 2021/24	Δ в. п. 2014/21	Δ в. п. 2022/24	Δ в. п. 2021/24	Δ(в. п.) 2014/21	Δ(в. п.) 2021/23
ЄС	0,36	-0,96	-0,43	0,4	-0,1	-0,3	0,02	0,11
Естонія	0,47	-0,93	-1,07	0,0	-1,0	-1,1	0,01	0,42
Латвія	0,19	-2,55	-0,36	0,5	-0,1	-0,2	0,13	0,38
Литва	0,13	-1,02	-1,14	0,1	-0,2	-1,0	0,14	0,09
Польща	0,12	-1,47	-1,04	0,5	-0,7	-0,8	0,04	0,80
Чехія	0,35	-1,66	-0,52	0,0	0,3	0,2	0,05	0,06
Словаччина	0,00	-1,04	-0,68	-0,6	1,0	-0,5	0,09	0,14
Угорщина	0,81	-3,64	-1,83	0,1	-0,2	-0,5	0,06	0,40
Румунія	0,13	-0,89	-0,50	-0,5	-0,6	-0,6	0,06	-0,12
Молдова	0,38	-2,06	-1,43	0,9	-0,8	-1,1	0,01	0,08
Україна	0,13	2,18	1,04	0,4	1,4	-3,4	0,06	16,61

Джерело: Розрахунки автора на основі World Bank – World Development Indicators, 2025

³ World Bank. World Development Indicators, <https://datacatalog.worldbank.org>.

⁴ World Bank. World Development Indicators, <https://datacatalog.worldbank.org>.

Динаміка інвестицій, заощаджень та військових витрат також зазнала помітних змін після 2021 р. Якщо у попередній період 2014-2021 рр. країни-сусіди зберігали відносну стабільність інвестиційної активності та поступове зростання заощаджень, то з початком повномасштабної війни ситуація змінилася.

Після 2022 р. спостерігається **загальне зниження темпів валового нагромадження капіталу** в більшості країн ЄС — від -1,0 до -3,5 в. п., що відображає обережність приватного сектору, спричинену воєнною невизначеністю та зростанням оборонних витрат. Особливо помітним є спад в Угорщині (-3,64 в. п.) і Латвії (-2,55 в. п.), тоді як у Польщі, Литві й Чехії зменшення було помірним і компенсувалося притоком зовнішніх інвестицій.

Країни східного флангу ЄС збільшили частку оборонних видатків, переорієнтуючи ресурси на модернізацію армії, відновлення виробництва техніки та будівництво інфраструктури НАТО. Найбільш помітне зростання відбулося у Польщі (+0,80 в. п.) і країнах Балтії, які розглядають інвестиції у безпеку як довгостроковий елемент економічної політики.

Україна ж демонструє вибухове зростання військових витрат (+16,6 в. п.) у поєднанні

з позитивною динамікою валового нагромадження капіталу (+2,18 в. п.), що вочевидь вказує на масштабну мобілізацію фінансових ресурсів і зовнішню підтримку, що дозволила утримати певну економічну активність навіть у стані війни. Важливо підкреслити, що відзначене зростання капіталу не є ринковим інвестиційним бумом, а відображає державні/міжнародні інвестиції у ВПК, відновлення та інфраструктуру безпеки з переважним навантаженням на державні борги. Тим не менш, переорієнтацію капіталу з приватних інвестицій у державні програми безпеки та відновлення військово-промислового комплексу поступово охоплюють увесь регіон, а зростання військових витрат стало спільним регіональним трендом.

У демографічній та трудовій площині спостерігаються більш радикальні зміни. Після 2022 р. більшість сусідніх країн зазнали значного впливу української міграції, що проявився у позитивному міграційному сальдо та зростанні зайнятості. Польща, Чехія, Литва та Естонія фіксують історично рекордний приплив населення (від +6% до +24%), який частково компенсував дефіцит робочої сили, зумовлений старінням населення. Для Естонії та Литви це стало переломним моментом — вони перейшли від тривалого відтоку до стабільного приросту населення.

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ТА МІГРАЦІЙНОГО БАЛАНСУ, (2014-2024 рр.)⁵

Країна	Населення (середньорічний приріст/скорочення)			Коефіцієнт чистої міграції на 1 000 населення (середньорічний приріст/скорочення)	
	Δ% 2014/21	Δ% 2022/24	Δ% 2021/24	Δ‰ 2014/21	Δ‰ 2022/24
ЄС	0,1%	0,2%	0,2%	2,7	4,8
Естонія	0,2%	0,6%	0,8%	2,8	12,8
Латвія	-0,7%	-0,3%	-0,3%	-4,8	24,3
Литва	-0,5%	0,7%	0,7%	-2,6	3,4
Польща	-0,4%	-0,2%	-0,3%	0,0	8,7
Чехія	-0,1%	0,7%	0,9%	0,5	9,8
Словаччина	0,0%	-0,1%	-0,1%	0,5	5,5
Угорщина	-0,2%	-0,1%	-0,2%	1,8	3,9
Румунія	-0,5%	0,0%	-0,1%	-1,5	0,8
Молдова	-1,3%	-1,9%	-2,1%	-17,4	5,1
Україна	-0,5%	-2,7%	-3,9%	-0,6	-53,0

Джерело: Розрахунки автора на основі World Bank – World Development Indicators, 2025

⁵ World Bank. World Development Indicators, <https://datacatalog.worldbank.org>.

Молдова демонструє більш суперечливу картину: попри позитивне сальдо міграції (+5%), чисельність населення продовжує скорочуватися (-1,9% на рік), що вказує на глибоку кризу природного відтворення.

Україна навпаки втратила рекордну частку населення (-2,7% щорічно), а коефіцієнт чистої міграції (-53%) вкотре підтверджує безпрецедентний відтік людей. Проте цей процес став також ключовим фактором регіональної перебудови — саме українські мігранти забезпечили приріст робочої сили у європейських країнах-сусідах та скоріш за все у Європейському Союзі в цілому, змінивши баланс на ринках праці.

Водночас, попри значні демографічні зрушення, пов'язані з притоком українських біженців, рівень зайнятості у більшості країн не зазнав істотних змін, а у деяких випадках навіть підвищився. У 2024 р. середній рівень зайнятості в країнах ЄС становить 54-60% населення працездатного віку. Польща, Чехія, Словаччина, Естонія та Угорщина демонструють найвищі показники — від 57% до 60%, що вочевидь свідчить про активне залученням мігрантів до ринку праці.

Балтійські країни (Естонія, Латвія, Литва) показують різноспрямовану динаміку: у 2014-2021 рр. зайнятість мала тренд зростання (до +0,7 в. п. у Латвії), але після

2022 р. ця динаміка змінилась, що напевно стало наслідком структурного охолодження ринку праці після першої хвилі інтеграції українських переселенців.

Чехія та Польща залишаються одними з найбільш стабільніших ринків праці у Європі — навіть у 2022-2024 рр., рівень зайнятості продовжував зростати (+0,6 та +0,3 в. п. відповідно), що вказує на збереження високого попиту на робочу силу та мінімальний рівень безробіття (2,5%).

Водночас Молдова та Румунія демонструють різноспрямовану динаміку. Молдова має найвищий рівень зайнятості у регіоні (70%), що напевно пояснюється скороченням чисельності населення та вимушеним залученням більшої частки працездатних до економічної активності. Румунія, навпаки, фіксує зниження показників зайнятості (-0,13 в. п.), зокрема серед молоді, попри стабільне зростання ВВП.

Для України ситуація є безпрецедентною: рівень зайнятості у 2021 р. оцінювався на рівні 49%, що набагато нижче за середній показник країн ЄС. Середньорічне скорочення зайнятості у період 2014-2021 рр. (-0,2 в. п.) трансформувалося у ще глибше падіння після 2022 р., що відображає втрату мільйонів робочих місць через бойові дії, окупацію, руйнування підприємств та масову евакуацію населення.

ДИНАМІКА РІВНЯ ЗАЙНЯТОСТІ ТА БЕЗРОБІТТЯ⁶, 2014-2024 рр.

Країна	Зайнятість			Безробіття		
	2024	середньорічний приріст/скорочення		2024	середньорічний приріст/скорочення	
		Δ(в. п.) 2014/21	Δ(в. п.) 2022/24		Δ(в. п.) 2014/21	Δ(в. п.) 2022/24
ЄС	54%	0,3	0,01	5,9%	-0,48	-0,08
Естонія	60%	0,3	-0,16	7,8%	-0,15	0,75
Латвія	58%	0,7	-0,11	7,5%	-0,45	0,52
Литва	57%	0,3	-0,03	6,7%	-0,42	-0,03
Польща	57%	0,6	0,03	2,5%	-0,71	-0,11
Чехія	59%	0,3	0,02	2,5%	-0,41	0,09
Словаччина	58%	0,4	0,03	5,2%	-0,58	-0,30
Угорщина	58%	0,8	0,01	4,4%	-0,46	0,28
Румунія	49%	0,3	-0,13	5,4%	-0,15	-0,08
Молдова	70%	0,5	-0,26	1,4%	-0,08	0,18
Україна	49%	-0,2	—	9,8%⁷	0,07	—

Джерело: Розрахунки автора на основі World Bank – World Development Indicators, 2025

⁶ World Development Indicators, <https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by>.

⁷ Через відсутність актуальних даних наведено показник 2021 р.

Рівень безробіття у країнах-сусідах України залишається порівняно низьким, хоча тенденції після 2022 р. відрізняються за напрямом. У Польщі, Чехії та Словаччині безробіття стабілізувалося на рівні 2,5–5,2%, із незначними коливаннями у межах $\pm 0,3$ в. п., що свідчить про ефективне використання імміграційного ресурсу для підтримки економічної активності. Угорщина, Румунія та Молдова демонструють помірні зміни — у межах $\pm 0,2$ – $0,3$ в. п., при збереженні загальном низького рівня безробіття. Дещо вищі показники відзначаються в Естонії, Латвії та Литві — 6,7–7,8%, що може пояснюватись як сезонними коливаннями, так і певними структурними змінами пов'язаними із інтеграцією біженців у локальні ринки праці.

Аналіз показників загальної динаміки зайнятості та безробіття вказує на те, що ринок праці країн Центральної та Східної Європи виявився найбільш адаптивним у межах ЄС, компенсуючи демографічні втрати імміграцією. Україна ж виступає крайнім випадком регіональної динаміки, де всі загальні тенденції — скорочення населення, відтік робочої сили, зростання навантаження

на державу — проявилися у найгострішій формі.

Динаміка частки доданої вартості у ВВП за секторами економіки демонструє поступову, але системну перебудову структур економіки країн-сусідів у бік посилення ролі сфери послуг. Попри зростання військових витрат після 2022 р. підвищення частки промисловості у ВВП відбулось лише у Чехії та Словаччині. Це пояснюється тим, що значна частина оборонних бюджетів країн ЄС має імпортний і сервісний характер. Більшість закупівель озброєнь здійснюється за кордоном, а витрати на логістику, обслуговування, соціальну підтримку військових і реконструкцію інфраструктури враховуються саме у секторі послуг. Таким чином, навіть у країнах із рекордними військовими видатками (Польща, Румунія, Естонія) зростання фіксується не у промисловості, а у сфері послуг, що свідчить про формування нової «військово-сервісної» моделі зростання, коли оборонні ресурси перерозподіляються через транспорт, комунікації та державне управління.

ДОДАНА ВАРТІСТЬ, % ВВП ЗА ОСНОВНИМИ СЕКТОРАМИ⁸,
(середньорічний приріст/скорочення), 2014–2024 рр.⁹

Країна	Сільське господарство			Промисловість			Послуги		
	Δ в. п. 2014/21	Δ в. п. 2022/24	Δ в. п. 2021/24	Δ в. п. 2014/21	Δ в. п. 2022/24	Δ в. п. 2021/24	Δ в. п. 2014/21	Δ в. п. 2022/24	Δ в. п. 2021/24
ЄС	-0,01	-0,03	0,01	0,04	-0,26	-0,03	-0,04	0,30	0,23
Естонія	-0,15	-0,17	0,00	-0,18	-0,95	-0,54	0,38	0,87	0,54
Латвія	0,07	-0,33	-0,03	0,18	-0,29	-0,31	-0,33	0,52	0,37
Литва	-0,01	-0,45	-0,21	-0,36	-0,75	-0,37	0,27	0,85	0,68
Польща	-0,09	-0,07	0,09	-0,18	-0,94	-0,53	0,09	0,91	0,87
Чехія	-0,08	-0,19	-0,06	-0,63	0,34	0,43	0,78	-0,08	-0,34
Словаччина	-0,09	0,03	0,04	-0,31	0,66	0,28	0,29	-0,27	-0,04
Угорщина	-0,06	-0,25	-0,27	-0,22	-0,14	0,00	0,31	0,71	0,59
Румунія	-0,04	-0,18	-0,33	-0,81	-0,77	-0,26	1,10	0,60	0,69
Молдова	-0,44	-0,34	-0,87	-0,06	-0,77	-0,96	0,39	1,13	1,91
Україна	0,09	-0,49	-0,94	0,04	0,34	-1,03	-0,28	-0,37	2,18

Джерело: Розрахунки автора на основі World Bank – World Development Indicators, 2025

⁸ Показники подано за методологією Світового банку (World Development Indicators). Згідно з нею, до Промисловості (англ. Industry) окрім добувної та переробної промисловості віднесено також сектори Енергетики та Будівництва. До сфери Послуг (англ. Services) віднесено також транспорт, торгівлю, інформаційні технології, фінансові послуги, освіту, охорону здоров'я та державне управління. Це означає, що навіть оборонні витрати можуть відображатися у секторі послуг, якщо вони реалізуються через логістику, фінансування чи соціальні програми.

⁹ World Bank. World Development Indicators, <https://datacatalog.worldbank.org>.

Економіка Молдови демонструє найбільш помітну динаміку, де різке скорочення частки промисловості (-0,77 в. п.) і сільського господарства (-0,34 в. п.) компенсується стрімким зростанням сфери послуг (+1,13 в. п.). Вочевидь, що Молдова перебуває у тренді формування споживчої моделі економіки, орієнтованої на торгівлю та фінансові перекази мігрантів та загалом низькоінвестиційної економіки.

В Україні структурний ефект війни виявився ще контрастнішим: у 2022-2024 рр. частка сільського господарства скоротилася на -0,49 в. п., промисловості — на -1,03 в. п., тоді як послуги втратили -0,37 в. п. Ці зміни мають не циклічний, а шоковий характер і відображають прямий вплив руйнувань, втрат територій і порушення

логістики. На тлі регіонального переходу до «економіки послуг» Україна демонструє формування моделі воєнної централізації, коли ресурсна мобілізація підтримує оборону, але не відновлення виробництва.

Динаміка структури зайнятості підтверджує тенденції, виявлені у структурі ВВП. Промисловість продовжує втрачати робочу силу навіть у тих країнах, де частка промислового виробництва у ВВП демонструє відносну стабільність або незначний приріст — зокрема в Чехії та Словаччині. З урахуванням зростанням оборонних витрат це може свідчити про певне підвищення продуктивності через автоматизацію та поруч з цим про загальне поступове звуження промислового ядра регіону.

ЗАЙНЯТИСТЬ ЗА СЕКТОРАМИ, (середньорічний приріст/скорочення), 2014-2024 рр. ¹⁰									
Країна	Сільське господарство			Промисловість			Послуги		
	Δ в. п. 2014/21	Δ в. п. 2022/24	Δ в. п. 2021/24	Δ в. п. 2014/21	Δ в. п. 2022/24	Δ в. п. 2021/24	Δ в. п. 2014/21	Δ в. п. 2022/24	Δ в. п. 2021/24
ЄС	-0,13	-0,08	-0,10	-0,04	-0,13	-0,16	0,17	0,21	0,26
Естонія	-0,15	0,00	-0,03	-0,14	-0,62	-0,55	0,29	0,62	0,58
Латвія	-0,09	-0,02	-0,01	-0,04	-0,36	-0,20	0,13	0,37	0,21
Литва	-0,48	-0,20	-0,08	0,19	0,05	-0,14	0,29	0,15	0,22
Польща	-0,39	-0,33	-0,27	0,05	-0,59	-0,43	0,34	0,92	0,70
Чехія	-0,03	0,03	0,07	-0,15	-0,60	-0,38	0,18	0,57	0,31
Словаччина	0,01	-0,08	-0,28	0,04	-0,47	-0,52	-0,05	0,55	0,80
Угорщина	-0,04	0,03	0,01	0,12	-0,10	-0,09	-0,08	0,07	0,08
Румунія	-1,19	-0,17	-0,33	0,42	0,38	0,29	0,76	-0,21	0,04
Молдова	-0,27	-2,12	-1,82	0,20	0,32	0,36	0,07	1,80	1,46
Україна	-0,08			-0,12			0,20		

Джерело: Розрахунки автора на основі World Bank – World Development Indicators, 2025

У решті країн-сусідів — Польщі, Естонії, Латвії, Литві, Угорщині — скорочення зайнятості у промисловості є сталим трендом, що вочевидь пов'язано як із подрібненням виробництв, так й іншими чинниками, зокрема з ростом енергетичних витрат і дефіцитом робочої сили тощо. Водночас сектор послуг продовжує зростати, стаючи головним резервом працевлаштування. Найвищі темпи приросту спостерігаються у Польщі (+0,9 в. п.), Естонії (+0,6) та Чехії (+0,6), де сфера послуг виступає компенсатором промислового спаду.

Для України цей процес має кризовий характер: промисловість і сільське господарство скорочуються, а зростання зайнятості у сфері послуг зумовлене переважно державним, безпековим і гуманітарним секторами, тобто не є показником економічного відновлення.

Таким чином, структурна переорієнтація ринків праці на користь сфери послуг стала загальною рисою регіону, тоді як промисловість поступово втрачає роль основного роботодавця — навіть у країнах, де зберігається промисловий потенціал.

¹⁰ World Bank. World Development Indicators, <https://datacatalog.worldbank.org>.

У підсумку можна констатувати, що попри очікування глибоких структурних зрушень, економічні показники Польщі, Чехії, країн Балтії та Румунії демонструють радше адаптаційні коливання, ніж кризові зміни. Вплив війни — через втрату російського ринку, приплив українських біженців і зростання оборонних витрат виявився помірним і контрольованим. Після короткого сповільнення у 2022 р. більшість країн відновили зростання ВВП, підтримуване внутрішнім попитом, державними витратами та європейськими фондами. Це дозволило зберегти рівень зайнятості, утримати інфляцію під контролем і уникнути рецесії. Польща, Чехія, Румунія та країни Балтії навіть частково виграли від перерозподілу виробничих і логістичних потоків з України та Росії.

У більшості країн регіону спостерігається поступове, а не різке скорочення зайнятості у промисловості, навіть там, де виробництво збільшилося. Це свідчить про технологічне оновлення, автоматизацію та підвищення продуктивності праці, але не про розширення промислової бази. Сектори, пов'язані з обороною, логістикою та енергетикою, стали головними бенефіціарами поточних трансформацій, проте їхній вплив поки обмежений.

Зростання зайнятості у послугах спостерігається у всіх країнах регіону, що частково пояснюється інтеграцією українських мігрантів, розширенням державного сектора та розвитком цифрової економіки. Для країн ЄС цей процес має еволюційний характер, тоді як для України — кризово-мобілізаційний.

Україна — єдина країна, де війна дійсно змінила економічну модель. Усі ключові показники свідчать про формування економіки виживання: скорочення промисловості, різке падіння інвестицій, зростання військових витрат і переорієнтацію зайнятості на державний та безпековий сектор. На цьому тлі економіки сусідів виглядають радше вигодонабувачами конфлікту — отримуючи доступ до дешевшої робочої сили, транзитних потоків і додаткових фінансових ресурсів ЄС. Отже в цілому для регіону війна скоріше виявилась стрес-тестом, який підтвердив його стійкість. Східна Європа не трансформувалася в «прифронтову економіку», а радше у зону обережного зростання з вибірковими вигодами для країн, що виявили гнучкість у промисловій політиці, зайнятості та енергетиці. Україна ж залишається винятком, де війна не просто сповільнила розвиток, а змінила його структуру.

Очевидність безпекового інтересу військової та економічної підтримки України для цих країн стикається з прагматичними економічними розрахунками, що нерідко вступають у суперечність із задекларованою політичною солідарністю. Для урядів цих країн допомога Україні виявилась не лише проявом підтримки, але й інструментом перерозподілу вигід у межах ЄС, зокрема доступу до європейських фондів, оборонних контрактів, транзитних потоків і робочої сили. Польща, Словаччина та Румунія, зміцнюючи власну роль як логістичних і промислових хабів, прагнуть максимально використати економічні можливості, що виникли внаслідок війни. Тож цілком природно виглядають намагання контролювати експортні канали України, періодичні торговельні суперечки, та обережне ставлення до довгострокового відкриття власних ринків для українських товарів.

Поруч із цим неоднозначна риторика США щодо власних зобов'язань по захисту членів альянсу зумовила поступове переосмислення необхідного обсягу та ролі оборонних витрат. Зростання бюджетів на оборону супроводжується спробами локалізувати виробництво озброєнь, розвивати ремонтні бази, формувати нові промислові ланцюги, передусім у Польщі, Чехії, Словаччині та Румунії, що у свою чергу змушує розглядати оборонні витрати не як тягар, а як інвестицію у внутрішню промисловість, технології та зайнятість. Паралельно підсилення гібридного тиску Росії — від очевидних диверсій до провокаційних порушень повітряного простору військовою авіацією та БпЛА — змусило ЄС загалом та найбільше країни Балтії, Польщу, Данію, Швецію, Фінляндію та Німеччину винести питання безпеки на перший план, з усвідомленням величезних прогалин у цій сфері.

Таким чином, політика європейських країн-сусідів України формується у складному переплетенні взаємозалежності, економічних розрахунків та різних рівнів сприйняття безпеки/небезпеки. У результаті взаємодія з Україною набуває подвійного характеру політичної необхідності та одночасно економічної привабливості та обтяжливості. Стратегічна важливість допомоги, стикається з суспільною втомою, страхом ескалації та зростанням політичної турбулентності, що підживлює популізм і євроскепсис. Відтак і характер взаємин з Україною виглядає вельми неоднозначним, що поєднує партнерство, конкуренцію та взаємозалежність, де питання безпеки, економіки та політики утворюють складну, несталу рівновагу.

ВІДКРИТА НАУКА ЯК ДРАЙВЕР ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ПУБЛІКАЦІЙНА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ТА ЕКОНОМІЧНИХ ВИКЛИКІВ*

Ганна ХАРЛАМОВА,
професорка кафедри
економічної кібернетики,
директорка
Координаційного центру
із випуску серії наукових
періодичних видань
«Вісник Київського
національного Університету
імені Тараса Шевченка»

Марія НАУМОВА,
доцентка кафедри
економічної кібернетики,
технічна секретарка
Координаційного центру із
випуску серії наукових
періодичних видань
«Вісник Київського
національного Університету
імені Тараса Шевченка»

Олександр БЕДЮХ,
старший науковий
співробітник
Науково-дослідної
частини
Київського
національного
Університету
імені Тараса Шевченка

Сучасні трансформаційні процеси в Європі та світі, зумовлені війною в Україні, радикально змінили геополітичний і геоекономічний ландшафт, актуалізуючи потребу у відкритій науці як інструменті стійкості та інтеграції. Війна прискорила глобальні зрушення, такі як енергетичні кризи, міграція науковців і перегляд міжнародних партнерств, що вимагає від України адаптації до нових реалій для посилення євроінтеграції. Відкрита наука, з її принципами відкритого доступу до даних і публікацій, стає каталізатором для подолання цих викликів, сприяючи науковій співпраці із сусідніми країнами ЄС, зокрема з такими як Польща та Румунія, та гармонізації з європейськими стандартами. У контексті дискусії про політичні та економічні виклики євроінтеграції, відкрита наука не лише підвищує публікаційну активність, але й забезпечує стійкість наукових систем в умовах невизначеності, роблячи її стратегічним пріоритетом для України.

* Результати отримані в межах проекту НФДУ («Передова наука в Україні») «Теоретичні засади гармонізації редакційних практик українських наукових видань із міжнародними стандартами для конкурентоспроможної інтеграції України до європейського простору відкритої науки» 24ДФ013-02 (2024-2026).

Війна в Україні призвела до втрати близько 50% науковців через міграцію та зниження публікаційної активності на 10-15% у 2022-2024 рр., що підкреслило роль відкритої науки в збереженні знань, гнучкості системи і підтримці колаборацій з ЄС¹. Для України відкрита наука в умовах війни означає не лише інструмент відновлення, але й шлях до посилення стійкості: вона дозволяє зберігати дані у відкритих репозиторіях, зменшуючи ризики «brain drain» («відтоку мізків») і сприяючи міжнародним проектам через платформи на кшталт European Open Science Cloud. Національний план відкритої науки 2022 р. передбачає досягнення 70% відкритих публікацій до 2025 р., що наближає Україну до стандартів ЄС, де 100% публікацій у Horizon Europe мають бути у відкритому доступі². Публікаційна активність стає механізмом входження в практики ЄС, де Україна має близько 0,3-0,5 статті на науковця на рік у Scopus та Web of Science (згідно з даними National H-index), порівняно з 1-2 у сусідніх країнах, а пільги від видавництв, таких як Springer та Elsevier, підвищили відкритий доступ на 20%³. Це важливо для євроінтеграції, оскільки публікації в Q1-Q2 журналах стимулюють гранти, підвищуючи конкурентоспроможність і сприяючи реформам дослідницької інфраструктури.

Фінансові аспекти підтримки відкритої науки в Україні вимагають значних інвестицій: для середнього університету з 18 журналами потрібно близько 13,5 млн грн

на рік на редакції з потенційним доходом 0,9 млн від зовнішніх авторів (орієнтовно через три роки після старту і входження в Scopus/WoS) і не менше 8 млн грн на рік на покриття витрат за публікації приблизно 80 статей у Q1-Q4 журналах, загалом близько 21-23 млн грн на рік у гібридній моделі. В ЄС це відповідає бюджетам Horizon Europe на €95,5 млрд до 2027 р. зі 70% на відкритий доступ, тоді як сусідні країни виділяють 30-50 млн грн еквіваленту на подібні ініціативи. Ігнорування цих мегатрендів призведе до економічних втрат у вигляді втрати доступу до €50 млрд грантів через Ukraine Facility, політичної ізоляції від ЄС-мереж, соціальної нерівності в доступі до знань і падіння публікацій на 15% до 2030 р., що уповільнить відновлення після війни⁴.

Співпраця в наукових публікаціях з російськими авторами залишається контроверсійним питанням в умовах війни в Україні, де етичні дилеми переплітаються з юридичними ризиками для українських дослідників⁵. За даними аналізу за 2024-2025 рр., зафіксовано близько 500 спільних публікацій між українськими та російськими авторами, з яких приблизно 92 класифіковано як навмисна співпраця, часто пов'язана з фіктивними афіліаціями чи подвійним авторством, що може кваліфікуватися як порушення етики та навіть зрада за українським законодавством. Цитування російських робіт також викликає занепокоєння: попри санкції, у Scopus та Web of Science зафіксовано понад 1 800 спільних публікацій з 2022 р.,

¹ Ganguli, I., & Waldinger, F. (2024). War and science in Ukraine. / *Entrepreneurship and Innovation Policy and the Economy*, 3(1), 165-188. DOI: 10.1086/727771.

² Розпорядження Кабінету Міністрів України №892-р від 13.10.2022. Про затвердження плану заходів на 2023-2025 роки з реалізації Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/892-2022-%D1%80#n11>.

European Commission. Open access: Ensuring open access to research results. – European Commission, https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-research-and-innovation/our-digital-future/open-science/open-access_en.

³ Abramo G., et al. Assessing the effects of publication requirements for professorship on research performance and publishing behaviour of Ukrainian academics. / *Scientometrics* 128, 4589-4609 (2023), <https://doi.org/10.1007/s11192-023-04753-y>.

Krajcsák Z. Researcher Performance in Scopus Articles (RPSA) as a New Scientometric Model of Scientific Output: Tested in Business Area of V4 Countries. / *Publications*. 2021; 9(4):50, <https://doi.org/10.3390/publications9040050>.

⁴ Nazarovets S. APC waivers and Ukraine's publishing output in Gold OA journals: Evidence from five commercial publishers, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2505.12134>.

Hladchenko M. APCs and citation impact of Gold OA articles authored by Ukrainian scholars before and during Russia's full-scale war against Ukraine (2020-2023), <https://doi.org/10.48550/arXiv.2508.08850>.

⁵ Ostapenko L., et al. Coverage of the Russian armed aggression against Ukraine in scientific works: Bibliometric analysis. / *Journal of International Studies* (2071-8330), 16(3). DOI: 10.14254/2071-8330.2023/16-3/1.

де цитування російських джерел у роботах українських авторів сягає 10-15% у певних галузях, таких як фізика та математика, що сприяє непрямій легітимації російської науки та ризикує підірвати довіру до українських досліджень в ЄС⁶. Комітет з етики публікацій (COPE) займає нейтральну позицію, наголошуючи, що відмова від публікацій чи цитувань на основі національності є дискримінацією, а рішення мають базуватися на конкретних випадках misconduct, таких як плагіат чи маніпуляції з даними; у рекомендаціях COPE від 2022 р. підкреслюється прозорість авторства, уникнення конфліктів інтересів і перевірка афілійованих установ, але без загальної заборони на співпрацю з росіянами, що призводить до дебатів серед видавництв (наприклад, Springer та Elsevier надають звільнення від оплати для українців, але не бойкотують російських авторів). Ця позиція COPE балансує між академічною свободою та етикою, але в контексті війни вимагає від українських науковців посиленого самоконтролю, аби уникнути репутаційних втрат і юридичних наслідків.

Отже, відкрита наука є тим мегатрендом, що здатен забезпечити стійкість України в умовах геополітичних викликів, сприяючи гармонізації публікаційної активності з практиками ЄС і подоланню етичних бар'єрів у співпраці. Трансформаційні процеси, зумовлені війною, підкреслили її необхідність для збереження наукового потенціалу

та інтеграції в європейський простір, де фінансування на рівні вже 20 млн грн в середньому на університет дозволить досягти зростання цитувань і конкурентоспроможності. Без адаптації та реальної спроможності щодо фінансової автономії ЗВО, Україна ризикує ізоляцією, втратою грантів і уповільненням реформ, тому гібридна модель підтримки журналів та публікацій є стратегічним пріоритетом для євроінтеграції науки України, яка розвивається в ЗВО.

Думки для дискусії. Які механізми можуть бути впроваджені для посилення етичного контролю в COPE щодо спільного авторства з росіянами, щоб уникнути юридичних ризиків для українських науковців? Як війна вплинула на трансформацію відкритої науки в сусідніх країнах ЄС і чи може Україна стати моделлю для регіональної колаборації в умовах невизначеності? Чи достатньо національного плану відкритої науки для досягнення 70% відкритих публікацій до 2025 р., і які фінансові інструменти, такі як звільнення від оплати від видавництв, можуть бути оптимізовані для підтримки публікаційної активності, зокрема молодих вчених? Як ігнорування мегатрендів відкритої науки вплине на економічне відновлення України після війни, особливо в контексті green deal і Horizon Europe? Які стратегії можуть бути розроблені для балансу між швидкими результатами від покриття витрат на публікації та довгостроковими інвестиціями у власні журнали ЗВО для посилення наукової євроінтеграції?

⁶ Пластун О. Українські вчені співпрацюють із російськими: фейк, чи зрада? – Дзеркало тижня, <https://zn.ua/ukr/WORLD/ukrajinski-vcheni-spivpratsjujut-iz-rosijskimi-fejk-zrada-chi-nedohljad.html>.

ВПЛИВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА ФІНАНСОВУ СТАБІЛЬНІСТЬ КРАЇН ЄС

Віталій ШАПРАН,
доцент УІРФР КНЕУ
ім. Вадима Гетьмана,
член Ради НБУ (2019-2021 рр.)

Наталя ШАПРАН,
доцентка кафедри фінансів
ім. Віктора Федосова
КНЕУ ім. Вадима Гетьмана

Ігор БРІТЧЕНКО,
професор Університету
Національної
освітньої комісії в
Кракові (Польща)

На процес інтеграції України до ЄС є попит не лише в Україні, яка веде війну з рф і здійснює ефективний супротив відтворенню колишнього СРСР. Такий попит є і з боку ЄС. Офіційна Москва втягує до процесу протидії поверненню СРСР весь європейський континент. З позиції безпеки європейського континенту нівелювати або обмежити вплив війни в Україні за межі України неможливо без нанесення військової, економічної, фінансової та дипломатичної поразки рф. Втім, для вироблення ефективних рецептів протидії впливу агресії рф на ЄС потрібно детально дослідити окремі аспекти такого впливу на фінансову та економічну складову Європи.

Ще у 2024 р. почав прослідковуватись прозорий ланцюжок зв'язку між війною в Україні, зростанням оборонних бюджетів в Європі, погіршенням соціально-економічних умов в країнах ЄС та початком зміни політичної влади в деяких європейських країнах. Зростання попиту на гроші для оборонного бюджету змінило картину системи державних фінансів країн ЄС та підвищило попит на позики з боку урядів ЄС, а значить і вартість таких позик, що створило додаткові ризики для бюджетної системи та національної безпеки цих країн.

Стрибок з COVID-19 у масштабну війну в Україні. Для оцінки процесів стабільності в системі державних фінансів країн ЄС

пропонується вивчити динаміку бюджетних дефіцитів за 2021-2024 рр. та плани на 2025 р. (таблиця «Дефіцит бюджету...»).

ДЕФИЦИТ БЮДЖЕТУ ТА ІНШІ МАКРОПОКАЗНИКИ КРАЇН ЄС В 2021-2025* рр.

Країна, частка в ВВП ЄС, %	ВВП 2024 р., трлн євро	Оборонний бюджет країни/ВВП у 2024 р., %	Дефіцит/профіцит бюджету до ВВП, %					Держ. борг/ВВП в 2025* р., %	Ставка по 10-річних облігаціях уряду, % річних	Співвідношення дефіциту/ профіциту бюджету до ВВП без врахування оборонних видачків у 2024 р., %
			2021	2022	2023	2024	2025*			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
ЄС, 100%	17,98	1,9	-4,8	-3,2	-3,5	-3,2	-2,9	81,0	2,68	-1,30
Німеччина, 23,97%	4,31	2,12	-3,2	-2,1	-2,5	-2,8	-3,3	62,5	2,68	-0,68
Франція, 16,24%	2,92	2,06	-6,8	-4,7	-5,4	-5,8	-5,4	113,0	3,52	-3,74
Італія, 12,18%	2,19	1,49	-8,9	-8,1	-7,2	-3,4	-3,0	135,3	3,5	-1,91
Іспанія, 8,84%	1,59	1,28	-6,7	-4,6	-3,5	-3,2	-2,8	101,8	3,22	-1,92
Нідерланди, 6,28%	1,13	2,05	-2,2	0,0	-0,4	-0,9	-2,8	43,3	2,84	1,15
Польща, 4,73%	0,85	4,12	-1,7	-3,4	-5,3	-6,6	-6,9	55,3	5,51	-2,48
Бельгія, 3,39%	0,61	1,3	-5,4	-3,6	-4,1	-4,5	-5,3	104,7	3,26	-3,20
Швеція, 3,11%	0,56	2,14	-0,2	1,0	-0,8	-1,5	-1,5	33,5	2,65	0,64
Ірландія, 2,95%	0,53	0,24	-1,4	1,7	1,5	4,3	0,1	40,9	2,94	4,54
Австрія, 2,67%	0,48	0,99	-5,7	-3,4	-2,6	-4,7	-4,5	81,8	2,99	-3,71
Данія, 2,22%	0,4	2,37	4,1	3,4	3,3	4,5	2,7	31,1	2,57	6,87
Румунія, 1,95%	0,35	2,25	-7,1	-6,4	-6,6	-9,3	-8,4	54,8	7,45	-7,05
Чехія, 1,78%	0,32	2,1	-5,0	-3,1	-3,8	-2,2	-2,3	43,8	4,43	-0,10
Португалія, 1,16%	0,29	1,55	-2,8	-0,3	1,2	0,7	0,3	94,9	3,08	2,25
Фінляндія, 1,56%	0,28	2,41	-2,7	-0,2	-3,0	-4,4	-4,2	82,1	3,05	-1,99
Греція, 1,33%	0,24	3,08	-7,1	-2,5	-1,4	1,3	-0,6	153,6	3,37	4,38
Угорщина, 1,17%	0,21	2,11	-7,1	-6,2	-6,7	-4,9	-4,6	73,5	6,87	-2,79
Болгарія, 0,72%	0,13	2,18	-4	-3,0	-2,0	-3,0	-2,9	24,1	2,95	-0,82
Словачія, 0,72%	0,13	2	-5,1	-1,7	-5,2	-5,3	-4,9	59,3	3,48	-3,30
Хорватія, 0,50%	0,09	1,81	-2,6	0,1	-0,8	-2,4	-2,9	57,8	3,06	-0,59
Люксембург, 0,50%	0,09	1,29	1,0	0,2	-0,8	1,0	-0,6	26,3	2,89	2,29
Литва, 0,44%	0,08	2,85	-1,2	-0,7	-0,7	-1,3	-1,9	38,2	3,63	1,55
Словенія, 0,39%	0,07	1,29	-4,6	-3,0	-2,6	-0,9	-2,6	67	3,07	0,39
Естонія, 0,22	0,04	3,43	-2,6	-1,1	-3,1	-1,5	-1,4	23,6	3,56	1,93
Латвія, 0,22%	0,04	3,15	-7,2	-4,9	-2,4	-1,8	3,1	46,8	4,1	1,35
Кіпр, 0,17%	0,03	1,73	-1,6	2,7	1,7	4,3	3,5	85,0	3,05	6,03
Мальта, 0,11%	0,02	0,38	-7,0	-5,2	-4,7	-3,7	-3,4	47,4	3,35	-3,32
Велика Британія (довідково)	3,7	2,3	-5,2	-4,8	-4,8	-4,8	-4,8	95,9	4,72	-2,50

* планові (прогнозовані) показники

Аналіз наведених в таблиці дозволив зробити кілька цінних спостережень:

1. 2021 р. — рік виходу людства з COVID-19 — для найбільших економік ЄС та Велика Британія був дуже непростим. З ТОП-10 країн ЄС за обсягом ВВП у 2024 р. (на які приходилось 81% ВВП ЄС) у 6 країн показник дефіциту бюджету до ВВП за підсумками 2021 р. перевищував 3% (стовпчик 4). Також важливо, що найбільший (в грошах) показник дефіциту якраз приходився на всі ТОП-5 економік ЄС.

2. У 2022-2023 рр. бюджетний дефіцит в рамках ТОП-10 країн ЄС дещо стабілізувався, але у 2024-2025 рр. зростання бюджетного дефіциту в ЄС знову стало помітним. У 2025 р. плановий дефіцит бюджету Німеччини, Польщі та Швеції (стовпчик 8) перевищив показник 2021 р. Проблемною ситуація з дефіцитом залишалась у Франції, Бельгії, Австрії, Румунії і навіть у Великобританії.

3. Проблема показника співвідношення дефіциту бюджету до ВВП країн ЄС та Великобританії у 2025 р. в тому, що в таблиці наведені планові дані, але фактичний показник за 2025 р. буде значно гірший за плановий через зростання оборонних витрат в цих країнах, що вже видно за анонсами Мінфінів цих країн. Тож скоріш за все у січні лютому 2026 р. ми побачимо за підсумками 2025 р. перевищення дефіциту постпандемічного 2021 р. по більшості країн Європи.

4. Основна причина зростання дефіциту бюджету до ВВП в країнах Європи — це збільшення оборонних бюджетів. Так, якщо показник співвідношення дефіциту бюджету до ВВП за 2024 р. (стовпчик 7) відкоригувати на оборонні видатки (стовпчик 3), то з 29 країн Європи перевищення граничного (на рівні 3%) співвідношення дефіциту бюджету, від якого відняли оборонні видатки, буде тільки у Франції, Австрії, Румунії і Мальти (стовпчик 11). Тож в цілому, без зростання оборонних видатків не було б навіть натяків на майбутню кризу в системі державних фінансів в ЄС.

5. Зростання бюджетного дефіциту в країнах Європи супроводжується певними ускладненнями, які можна спостерігати на ринку урядових боргових зобов'язань. Співвідношення між державним боргом та ВВП ТОП-5 країн ЄС за обсягом ВВП

(стовпчик 9) виглядало досить тривожним, оскільки тільки у Німеччині співвідношення складало 62,5%, що близько до європейської норми у 60%. Натомість Франція (113%), Італія (135%) та Іспанія (101%) виглядали країнами з досить вузькими перспективами розширення урядових запозичень в майбутньому.

6. Постпандемічний період боротьби ЄЦБ з інфляцією сильно змінив ландшафт ринку урядових цінних паперів країн ЄС. Наприклад, ще 5-7 років тому вартість запозичень уряду Німеччини через облігації була значно нижчою за запозичення т. зв. країн PIGS (Португалія, Італія, Греція, Іспанія). Зараз вартість запозичень практично вирівнялась. Наприклад, ставки по 10-ти річним облігаціям уряду Німеччини, станом на 8 жовтня 2025 р., були на рівні 2,68%, а Франція, Італія, Іспанія та Бельгія платили по таких же облігаціях купон в межах 3,2-3,5% (стовпчик 10). Раніше проблемні Греція та Португалія сьогодні займають кошти під 3,37% та 3,08% відповідно. Під тиском зростання попиту з боку урядів ЄС на запозичення, в комбінації з такими факторами, як здійснення запозичень в єдиній валюті (євро) та схожість строків запозичень, відбулось певне зрівняння тиску на бюджети європейських країн видатків на обслуговування запозичень. Як результат, виникла проблема, коли уряди мають приблизно однакові умови нового боргового навантаження, але борговий тиск на бюджет у всіх різний через різне співвідношення вже існуючого державного боргу до ВВП.

7. Спостереження, зроблене у пункті 6, вказує на те, що уряди європейських країн мають зовсім різний потенціал з фінансування оборонних витрат у 2026-2028 рр. Зокрема, частина урядів не можуть робити нові запозичення, оскільки вже мають проблеми з борговим навантаженням. Тож їм доведеться або просити кошти з фондів ЄС, або урізати соціальні стандарти всередині країни. Відсутність в Європі «передидишки» між негативним ефектом від COVID-19 та впливом війни в Україні в 2025 р. було підсилене бажанням США перекласти тягар війни на Європу.

Обіцянки фінансувати оборону. Сприймаючи дані таблиці, потрібно враховувати, що в ній за 2025 р. подані планові показники, які країни вже піддавали коригуванням (здебільшого неофіційно, а у вигляді анонсів). Наприклад, Німеччина маючи оборонний

бюджет у 2024 р. в сумі €90 млрд, у березні 2025 р. запланувала створити оборонний фонд в сумі €500 млрд¹. Франція запланувала збільшити витрати з 2,6% ВВП до 3,5%, відповідний анонс також з'явився березні 2025 р.² Італія в квітні 2025 р. анонсувала збільшення оборонних витрат до 3% ВВП в наступні три роки³. Але найбільше світ здивувала Греція, яка прийняла план модернізації власних сил оборони на 12 років та анонсувала інвестиції в цей сектор у розмірі €25 млрд⁴. Країна тривалий час жила в режимі економії, тому інвестори сприйняли такі плани, як покращення можливості уряду країни обслуговувати свої борги. На жаль, інші раніше проблемні країни збільшення оборонних витрат в таких масштабах не анонсували.

Окремо слід згадати про Польщу, яка не стала очікувати «фінансового стусана» з-за океану і почала нарощувати оборонні видатки у 2023–2024 рр. Країна анонсувала збільшення витрат на оборону до 4,7% у 2025 р. Уряд Польщі навіть не став звертати уваги на підвищений дефіцит бюджету країни.

Загальний оборонний бюджет ЄС у 2024 р. оцінювався в сумі €326 млрд і складав 1,9% ВВП. Якщо порівняти таку статистику з риторикою Президента США Трампа про необхідність витратити на оборону в країнах НАТО 5% від ВВП, то витрати ЄС у 2024 р. мали б сягати €858 млрд. Тобто бажання заокеанських партнерів перевищували фактичні витрати країн ЄС у 2,6 раза. Якщо ЄС та Великобританія будуть витратити на оборону 5% ВВП, то їх сукупний річний оборонний бюджет перевищить €1 трлн. Значна частина такого бюджету, звісно, піде на закупівлю озброєння у США, багато зразків якого дійсно не мають аналогів у світі або не можуть бути оперативно поставлені до Європи з інших країн.

Центральне питання в сегменті оборонних фінансів зараз саме в тому, наскільки європейські уряди готові нарощувати оборонні витрати. Друге питання: наскільки зростання

таких оборонних витрат вплине на виборців в країнах ЄС, зокрема на їх бажання привести до влади пронаціоналістичні або радикальні режими, які пропонують не допомагати Україні. Досить тривожні сигнали поступають після виборів з Чехії, невизначеною є ситуація у Франції, є певні ризики розширення т. зв. «клубу баби-яги» (країн, які проти участі ЄС у фінансуванні війни в Україні), в якому вже перебувають Угорщина і Словаччина. Також є ознаки того, що Кремль продовжить активно фінансувати політичні партії та (або) окремих політиків в Австрії, Німеччині та Франції. Тож ризик поступових змін настроїв електорату в цих країнах залишається актуальним.

Як показала практика моніторингу рішень країн ЄС щодо збільшення оборонних бюджетів, ЄС та США у 2025 р. вдалось не допустити гострого конфлікту з приводу нарощення європейськими країнами витрат на оборону до 5% від ВВП. Втім, немає жодних гарантій, що анонсоване в 2025 р. збільшення витрат з боку ЄС відбудеться в усіх країнах. Проте такі анонси варто сприймати як обіцянки та враховувати їх в прогнозах як планові показники.

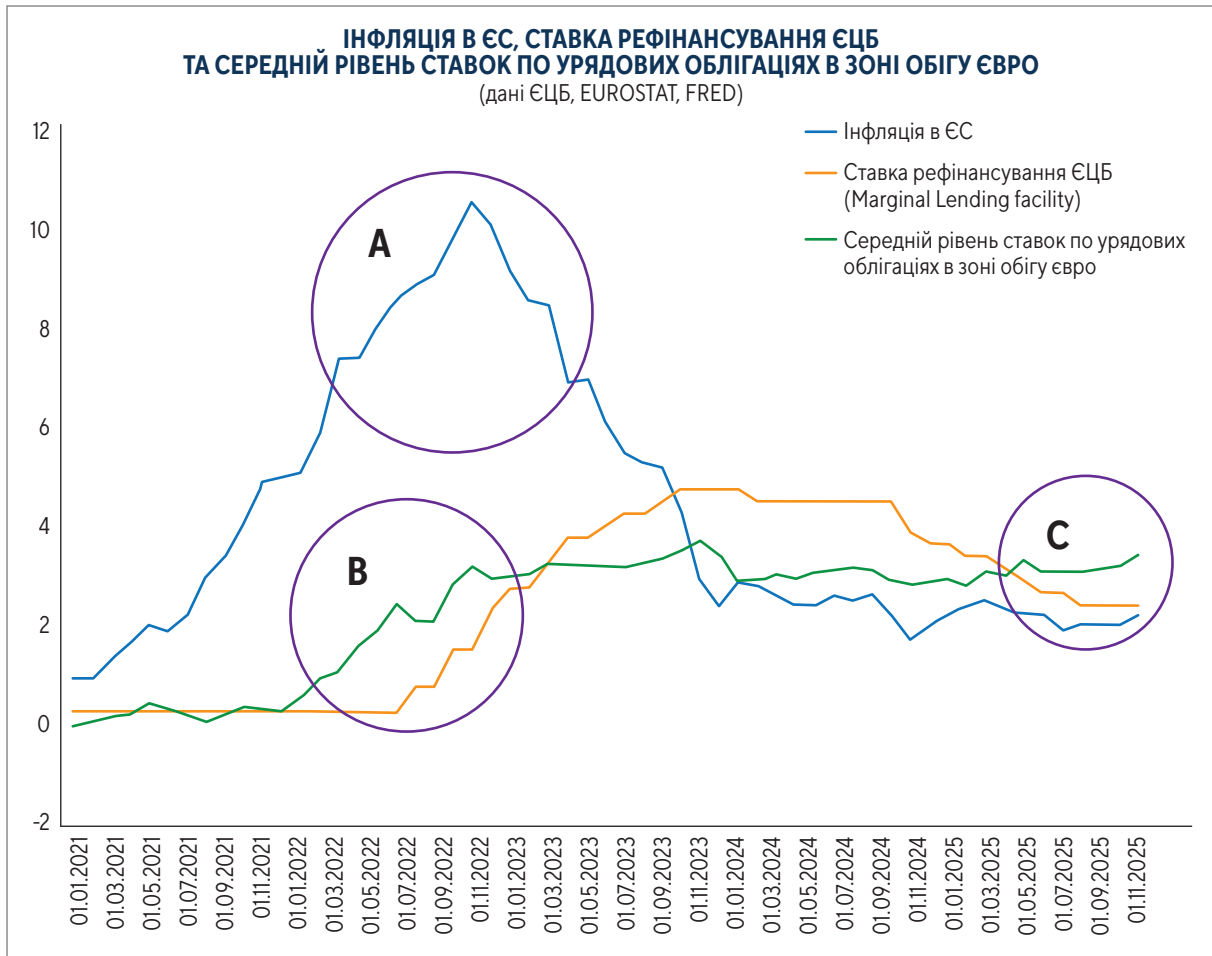
Боротьба з інфляцією. Інфляційний пік, викликаний епідемією COVID-19, в ЄС прийшов саме на жовтень 2022 р., коли інфляція досягла рівня 10,6% в річному вимірі. Потрібно наголосити, що Європейський центральний банк (ЄЦБ) добре впорався з інфляційними викликами. Дані про динаміку ставки рефінансування ЄЦБ та інфляцію в річному вимірі наведені на графіку (діаграма «Інфляція в ЄС...»). Зокрема, в зоні **A** графіку показаний інфляційний пік в ЄС у 2022 – першій половині 2023 рр. Наполеглива політика ЄЦБ через утримання ставки з травня 2023 по вересень 2024 рр. призвела до того, що інфляція в єврозоні знизилась до позначки 2%, що цілком відповідає таргету ЄЦБ. Вражаючи успіхи ЄЦБ на фронті боротьби з інфляцією не могли не відобразитись на ринку державних запозичень країн ЄС.

¹ A really big bazooka: German defense spending likely to rise after parties agree historic debt change. – CNN, <https://edition.cnn.com/2025/03/05/business/germany-debt-overhaul-defense-spending-intl/index.html>.

² Kayali L., Caulcutt C. and Lattier A. Macron turns the screws on ministers to boost defense spending. – POLITICO, <https://www.politico.eu/article/emmanuel-macron-spending-minister-defense-donald-trump-us-france/>.

³ Rossi S., Consiglio V. Italy defence drive could derail debt, hit ratings. – Reuters, <https://www.reuters.com/world/europe/italy-defence-drive-could-derail-debt-hit-ratings-2025-04-04/>.

⁴ Stamouli N. Greece announces 'drastic' €25B transformation of defense strategy. – POLITICO, <https://www.politico.eu/article/greece-defense-strategy-armed-forces-donald-trump-nato/>.

На графіку видно, що до початку 2022 р. ставка рефінансування ЄЦБ перебувала приблизно на тому самому рівні, що і середня ставка за запозиченнями 19 урядів країн ЄС. В зоні **В** (у 2022 р.) середня ставка по запозиченнях урядів країн ЄС була значно більшою за ставку рефінансування ЄЦБ. Фактично це відкривало можливість для арбітражу, коли банки могли брати рефінансування в ЄЦБ і вкладати кошти в державні запозичення країн ЄС. Така ситуація тривала з січня 2022 р. по лютий 2023 р. і відбулась вона тому, що урядам країн ЄС на фоні інфляції більше 5% мало хто хотів давати кошти під низький відсоток. Тож, щоб уникнути аномалії, яка показана в зоні **В**, ЄЦБ мав би більш швидко реагувати на інфляційний фактор і швидше підвищувати ставку рефінансування. З іншого боку, швидка реакція ЄЦБ на зростання інфляції в єврозоні в той період могла б посилити курс євро до долара США, і тому боротьба з інфляцією монетарними методами розпочалась лише після «валютно-курсової паузи», коли вже було неможливо відкласти її на пізніший термін.

Проте головною проблемою становить сучасна ситуація, коли ставка за урядовими запозиченнями знову перевищила ставку рефінансування ЄЦБ. На графіку видно, що таке перевищення ставок почалось у лютому 2025 р. (див. на зону **С**) і продовжується дотепер. На перший погляд здається, що ми повернулись до ситуації 2022 р. (зона **В**), але тепер уряди запозичують кошти за середньою ставкою, що значно більша за інфляцію, яку збив ЄЦБ.

Такі спостереження можуть вказувати на те, що ЄЦБ в своїй монетарній політиці не «озирався» на потреби національних урядів країн ЄС мати можливість розширювати запозичення у безпековій сфері, а механічно займався таргетуванням інфляції. У підсумку, уряди країн ЄС опинились в ситуації, коли вони вимушені позичати кошти з доходністю, яка перевищує інфляцію і навіть ставку рефінансування ЄЦБ.

Ускладнює ситуацію і той факт, що тепер інвестори, які купують облігації урядів країн

ЄС, дуже добре обізнані, що ці уряди будуть йти на підвищення дефіциту бюджетів з безпекових міркувань. Розширення обсягів запозичень для більшості країн ЄС означає, що ставки по таких запозиченнях будуть триматись на високому рівні, а це, в свою чергу, буде тиснути на соціально-економічні параметри бюджетів країн ЄС.

Трагічну ситуацію пом'якшують кілька обставин. По-перше, не всі уряди країни ЄС займають по наведеній на графіку середній ставці, яка розраховується по 19 країнах. Наприклад, уряд Німеччини може позичати кошти на 1,0-1,2 п. п. нижче за середню ставку та передавати їх на проекти в країнах Балтії або Польщі, або навіть на виробництво зброї в Україні. По-друге, Польща, Угорщина та ряд інших країн ЄС не відмовились від своєї національної валюти, тому монетарні дії ЄЦБ та інфляція в єврозоні хоча і можуть створювати для цих країн певний дискомфорт, але в них є інструментарій, який дозволить поставити безпекові інтереси уряду на перше місце, попереду «мантри» боротьби з інфляцією.

ВИСНОВКИ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

За результатами дослідження можна зробити ряд висновків та рекомендацій, які можуть бути корисними як для урядів ЄС, так і для оптимізації зовнішньої політики України стосовно ЄС:

1. Путін почав війну в досить проблемний період для ЄС, коли, з одного боку, на ринок зони обігу євро «виповзла» постковідна інфляція, а з іншого боку – ЄЦБ не міг швидко застосувати монетарні інструменти, щоб збити рівень інфляції до прийняттого. Очевидно, що рф обирала час для вторгнення в Україну як момент, коли Європа мала зіштовхнутись зі зростанням бюджетного дефіциту, високими ставками та обмеженим зростанням. Мотив такого таймінгу з боку рф є очевидним: підібрати момент, коли ЄС буде найменш готовим до підтримки України. Не будучи прихильниками теорії змови і навряд чи маючи докази, що епідемія COVID-19 і масштабне

вторгнення в лютому 2022 р. планувались з єдиного центру, можна погодитись з ексканцлером Німеччини Ангелою Меркель, що путін використав постковідне ослаблення Європи для вторгнення⁵. Незалежно від ролі КНР в цій історії (а ця роль може бути і нульовою), очевидно, що рф цілеспрямовано очікувала ослаблення Європи, щоб почати захоплення України. В свою чергу, це доводить, що агресія рф була свідомо спрямована не тільки проти України, але й проти Європи. Тож виявлений факт має бути зафіксований і донесений до європейських лідерів як доказ дій рф проти країн ЄС та решти Європи.

2. Війна в Україні загрожує країнам Європи збільшенням оборонних бюджетів та сукупних витрат приблизно до €1 трлн на рік. Це великі витрати, які ляжуть додатковим ярмом на європейських виборців, неминуче вплинуть на ринок державних запозичень країн Європи і, по суті, перенаправлять грошові потоки європейських країн з розвитку національних економік на непродуктивну оборонну галузь, робота якої не сприяє сталому розвитку. Простіше кажучи: замість нових виробничих потужностей в енергетиці, машинобудуванні чи АПК Європа буде спрямовувати кошти на виробництво зброї, яка буде просто зберігатись на складах або летіти до рф, або ж буде відправляти величезні кошти в США для купівлі дуже гарних установок ППО Patriot, без яких Україна і частина країн ЄС прекрасно жили десятиліттями допоки не з'явилися росіяни зі своїми божевільними ідеями. В фінансовому аспекті для Європи є тільки дві групи сценаріїв розвитку подій:

- (а) (а.1) продовження війни в Україні або (а.2) заморозка війни по лінії боєзіткнення чи з поступками захопленими територіями з боку рф, але без передачі всіх територій у кордонах 1991 р. Будь-який сценарій в цьому варіанті для ЄС не знімає необхідність нарощувати оборонні бюджети, а значить призведе до дефіциту бюджету та купівлі зброї у США;

⁵ Röpcke J. Merkel gibt Polen Mitschuld an Putins Krieg. – Bild, <https://www.bild.de/politik/ausland-und-internationales/brisantes-interview-merkel-gibt-polen-mitschuld-an-putins-krieg-68e267f81f6c1806eefbe007>.

- (b) завершення війни в Україні без територіальних претензій України до рф або ж перехід до кордонів 1991 р., з сильним послабленням військового, економічного та фінансового потенціалу рф. Такий варіант розвитку подій не передбачає необхідності щорічного нарощення оборонних витрат для Європи і цілком відповідає інтересам європейських виборців, бо замість «зброї на складах» вони отримають притік коштів на соціально-економічні проекти всередині ЄС.

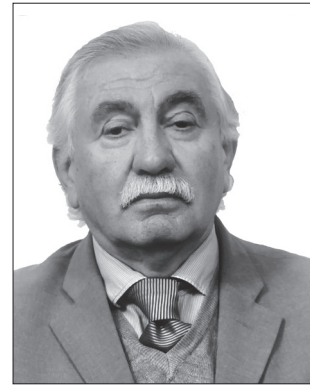
3. Оскільки ми встановили, що рф підбирає час для початку вторгнення в Україну як період перед постковідним ослабленням Європи, то було висунуто гіпотезу, що дії рф в Україні були спрямовані проти інтересів ЄС та решти Європи, і це чітко усвідомлювали в рф. Така гіпотеза підтверджується численними провокаціями рф на кордонах ЄС, наприклад, запусками БПЛА. Дії рф в цьому випадку спрямовані саме на залякування країн ЄС та решти Європи для того, щоб ті швидше нарощували оборонні витрати. Росіяни не здатні вести війну одночасно в Україні та в ЄС, їх манери залякування також не здатні нести серйозну військову загрозу для країн Європи. Але створення постійного нервового середовища для стимулювання оборонних витрат з боку Європи — це цілком реальна мета росіян. Тож ми знову повертаємося до того, що не в інтересах країн Європи йти на тривалі щорічні оборонні витрати приблизно в €1 трлн на рік, а слід знайти спосіб швидко ліквідувати загрозу з боку рф як таку. Для ліквідації такої загрози потрібна значна концентрація ресурсів, спрямованих на короткострокове, але істотне зростання оборонних витрат в Європі. Збільшення оборонних витрат в ЄС та решті країн Європи має виконати два завдання:

- (a) забезпечити військову допомогу, якої буде достатньо для перемоги України на полі бою;
- (b) наповнити європейські арсенали до меж, після яких рф зрозуміє, що в короткостроковій перспективі війна з Європою неможлива.

4. Вирішення наведених вище двох оборонних завдань для ЄС може бути профінансоване без значних втрат для виборців ЄС. Як мінімум, є три джерела фінансування таких потреб:

- (a) пом'якшення монетарної політики ЄЦБ, який має зважати на оборонні потреби урядів ЄС. Наприклад, ЄЦБ, який зараз дотримується таргету 2,0%, може пом'якшити його до 2,0%+/-1,0 п. п. Це сприятиме зниженню очікувань інвесторів щодо зростання ставок на ринку урядових запозичень країн ЄС;
- (b) повна конфіскація російських активів в ЄС для оборонних потреб України і для захисту східних кордонів ЄС. При цьому, практика конфіскації російських активів має бути розширена і на російські неофіційні кошти, які через схеми відмивання грошей було вивезено до ЄС;
- (c) перенесення частини виробництва озброєння та компонентів до нього в Україну і до країн Східної Європи, які вже є членами ЄС, з метою зменшення витрат на переозброєння ЄС. Висока концентрація витрат може допомогти завершити війну в Україні на умовах, вигідних Україні і ЄС, тобто повернутись до кордонів 1991 р. та залишити рф наодинці зі своїми амбіціями, ослабленою економікою та «діловими боргами» перед КНР.

«ВИШЕГРАДСЬКИЙ» ДОСВІД ЗАПРОВАДЖЕННЯ ЄВРО: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Олександр ШАРОВ,
професор Інституту економіки та прогнозування НАН України

*«Європа буде створена за допомогою валюти
або ж не буде створена взагалі»*

Jacques Rueff, L'Europe se fera par la monnaie ou ne se fera pas // Synthèses 4 (1949/50), No. 45, pp. 267-71

Євроінтеграційні наміри України передбачають, серед іншого, відмову від національної валюти (гривні) та її заміну на колективну валюту (євро). З цього приводу вже пролунали відповідні заяви¹, хоча це зрозуміло і без них, оскільки членство в ЄС безальтернативно передбачає приєднання до зони функціонування євро². Втім, Болгарія, Чеська Республіка, Угорщина, Польща, Румунія та Швеція ще не прийняли його, будучи формально зобов'язаними зробити це згідно з Маастрихтським договором (як передбачено ст. 119 Договору про функціонування Європейського Союзу)³. Отже, як бачимо, три з чотирьох наших сусідів, які створюють т. зв. Вишеградську групу, незважаючи на більш ніж двадцятирічний стаж свого «європейського членства», поки що утримуються від запровадження єдиної колективної валюти, що примушує більш уважно придивитися до їх досвіду та аргументів сторін.

Слід одразу підкреслити, що введення євро принесло для 20 країн ЄС, які вже зробили це, низку переваг. Зокрема, слід відзначити, що був виключений валютний ризик, усунені витрати, пов'язані з конверсійними операціями, фінансові ринки стали більш стійкими та однорідними, в значній мірі усунені організаційно-технічні, правові та регулюючі перешкоди на території єврозони, що приводило у минулому до сегментації та роз'єднаності національних ринків.

Серед цих країн знаходиться і сусідня **Словаччина**, яка запровадила колективну валюту з 2009 р. Це не було спонтанним рішенням, оскільки 1999 р. Національний

Банк Словаччини регулярно готував дослідження, що стосуються питань реальної та номінальної конвергенції економіки Словаччини до країн ЄС,

¹ Горбачова А. Чи перейде Україна на євро: відповідь НБУ. – УНІАН, <https://www.unian.ua/economics/finance/vidmova-vid-dolara-v-nbu-rozpovili-koli-ukrajina-zmozhe-pereyti-na-yevro-13023474.html>.

² Свого часу дозвіл не приєднуватися до зони функціонування євро було надано Великій Британії (який втратив актуальність після Брекзиту) та Данії (що було обумовлено особливостями ратифікації цієї країною Маастрихтської угоди 1992 р. про створення ЄС).

³ Adopting the euro Convergence criteria and state of play, p.3 // Briefing, European Parliament, July 2015, 9p., https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/565883/EPRS_BRI%282015%29565883_EN.pdf.

а також питань вступу до єврозони. А в середині 2003 р. представив відповідну Стратегію запровадження євро⁴, в якій було детально проаналізовані питання відповідності критеріям приєднання до зони функціонування євро, можливі наслідки та поступові кроки в цьому напрямі. Зокрема, рекомендувалося:

- ✓ якомога швидше та в необхідному обсязі вжити всіх заходів, які можуть призвести до зростання інфляції⁵;
- ✓ у колективних переговорах наполягати на коригуванні заробітної плати з урахуванням майбутньої (падаючої) інфляції (зростання заробітної плати в бюджетному секторі не повинно створювати можливості для тиску на заробітну плату в бізнес-секторі). Не допускати випередження зростання реальної заробітної плати над зростанням продуктивності праці. Аналогічно, діяти так, щоб інші витрати

максимально передбачали майбутнє зниження інфляції;

- ✓ подальша консолідація бюджету та зменшення дефіциту, насамперед шляхом скорочення витрат та покращення збору податків;
- ✓ вчасно ввести євронорму в дію таким чином, щоб основні реформи (дерегуляція, податкові та інші заходи, реформи, що впливають на видатки бюджету) вже були завершені.

Також передбачалося, що протягом усього перехідного періоду НБС відіграватиме ключову роль у формуванні (де)інфляційних очікувань, а надійна державна політика, зокрема реформи, спрямовані на сталу консолідацію державних фінансів, механізми оплати праці, що передбачають дезінфляцію, та надійне фіксування довгострокових очікувань до дати прийняття євро, матимуть вирішальне значення для дезінфляційної політики та стабільності обмінного курсу.

ПЕРЕВАГИ ТА ВИТРАТИ ВІД ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРО В СЛОВАЧЧИНІ	
Наслідки впровадження євро	Очікуваний вплив
Переваги	
Зменшення витрат на фінансові операції	Економія у розмірі 0,30% ВВП
Зменшення адміністративних витрат	Економія у розмірі 0,06% ВВП
Усунення ризику обмінного курсу щодо євро	Економія завдяки усуненню ризику у розмірі 0,02% ВВП (діапазон 0,01-0,08% ВВП)
Зменшення волатильності обмінного курсу щодо валют інших торговельних партнерів	Зменшення загальної ефективної волатильності до 0,35% (з 0,63% у 2001-2005 рр.), після вступу всіх країн В4 до єврозони до 0,17%
Зменшення капітальних витрат	Зниження поточних реальних процентних ставок для бізнесу приблизно з 2% до рівня 1-1,5%
Збільшення зовнішньої торгівлі	Збільшення зовнішньої торгівлі на 50%
Збільшення ВВП на душу населення, завдяки збільшенню торгівлі та припливу прямих іноземних інвестицій	Збільшення ВВП на душу населення від 7 до 20% у довгостроковій перспективі. Збільшення річного темпу зростання ВВП на 0,7% (діапазон 0,4-1% щорічно)
Збільшення прямих іноземних інвестицій	
Підвищення цінової прозорості та конкуренції	Збільшення тиску на ціни та запобігання їх зростанню
Витрати	
Технічні та організаційні витрати на конвертацію євро	Одноразові витрати у розмірі 0,3% ВВП
Специфічні витрати банківського сектору	Витрати, пов'язані із завданням забезпечення вільної конвертації національної валюти в євро та скороченням спектру діяльності та доходів банків.
Втрата незалежної монетарної політики – відмова від інструменту пом'якшення асиметричних шоків	Величина втрат монетарної політики оцінюється приблизно в 0,04% ВВП
Можливо вищий рівень інфляції в довгостроковій перспективі	Додатковий внесок в інфляцію порівняно із середнім показником по євронормі у розмірі 1,5 п. п. щорічно

Джерело: The Effects of Euro Adoption on the Slovak Economy, p.127//National Bank of Slovakia, NBS Research Department March 2006, xi+127 p., https://www.nbs.sk/_img/documents/publik/O6_kol1a.pdf.

⁴ Strategy of the Slovak Republic for Adoption of the Euro // BIATEC, Volume XI, 8/2003, 10 p., https://www.nbs.sk/_img/documents/publik_nbs_euro/strategia_prijatia_eura_aj.pdf.

⁵ Внаслідок адміністративного втручання, інфляція в Словаччині знаходилася на дуже низькому рівні, що загрожувало дефляцією.

Підкреслювалося, що реформи, пов'язані зі вступом до єврозони, є передумовою для створення стабільного економічного середовища, зниження фінансових та монетарних ризиків і стимулювання припливу іноземного капіталу. У цьому контексті реформа державних фінансів та пенсійна реформа, а також реформи охорони здоров'я та освіти мали ключове значення. Їх цілеспрямоване та своєчасне впровадження було необхідне незалежно від прийняття євро, і будь-які затримки могли лише призвести до пов'язаних з цим витрат. З точки зору загального процесу вступу до валютного союзу, вступ до механізму обмінних курсів ERM II був ключовим рішенням. У ERM II Словаччина мала щонайменше два роки, щоб продемонструвати свою здатність підтримувати обмінний курс словацької крони відносно євро стабільним на рівні узгодженого паритету. На початку 2006 р. аналітики НБС досить оптимістично оцінювали результати майбутнього запровадження євро (таблиця «*Переваги та витрати...*»).

Невдовзі після входження Словаччини в євризону, І. Мірлош (заступник прем'єр-міністра та міністр фінансів) вказував на перевищення очікуваних показників бюджетного дефіциту та державного боргу, зауважуючи при цьому, що побоювання щодо зростання інфляції не виправдалися, і через світову фінансову кризу інфляція залишалася низькою у 2009 та 2010 рр. (в середньому 0,9% та 0,7%). Враховуючи фактичні результати, він звернув увагу на те, що відсутність автономної монетарної політики посилює роль фіскальної політики як інструменту стабілізації економічної політики⁶. Незалежні дослідження, проведені через десять років після запровадження євро в Словаччині підтвердили існування позитивного сприйняття такого кроку⁷.

Важливим аспектом, на який зверталася увага, було врахування прогресу, досягнутого іншими країнами, особливо безпосередніми сусідами — Чехією, Угорщиною та Польщею. Існувало побоювання, що будь-яке відставання від них буде негативним сигналом для фінансових ринків та інвесторів. В реальності вийшло навпаки, і ці країни й досі не вступили у євризону. Болгарія та Румунія є єдиними країнами, які наразі серйозно прагнуть членства в євризоні, а Польща, Чеська Республіка та Угорщина не виявляють особливого ентузіазму щодо єдиної валюти, незважаючи на два десятиліття перебування в блоці.

Перш за все, це стосується **Чеської Республіки**, програшу в перегонах з якою Словаччина побоювалася, мабуть, більше всього. Після вступу до ЄС Чеська Республіка зобов'язалася запровадити єдину європейську валюту — євро. Основні принципи запровадження євро були описані в Стратегії вступу Чеської Республіки до євризони ще у 2003 р.⁸ і потім в оновленій Стратегії у 2007 р.⁹ Відповідно до цієї стратегії, уряд та Чеський Національний Банк регулярно оцінюють готовність Чеської Республіки до запровадження євро, а ЧНБ раз на рік проводить і оприлюднює детальний аналіз ситуації щодо готовності до вступу в євризону.

Зокрема, в оцінці, підготовленій у квітні 2025 р.¹⁰, Міністерство фінансів та ЧНБ рекомендували уряду Чеської Республіки наразі (вже двадцять перший раз) не встановлювати цільову дату вступу до євризони, оскільки країна не виконала два з чотирьох необхідних Маастрихтських критеріїв конвергенції у 2024 р. Порівняно з попередніми роками, суттєвого прогресу щодо економічної готовності Чеської Республіки до

⁶ Mikloš I. Two years of the Euro in Slovakia: Lessons and Challenges, pp.6, 10, 11 // Ministry of the Finance of the Slovak Republic, 25th March 2011, 14 p., <https://wiiw.ac.at/keynote-speech-ivan-miklos-dlp-2204.pdf>.

⁷ Seben Z., Korcsmaros E., Machova R., Feher L. Slovak Experience After 10 Years From The Introduction of the Euro as Globalization Factor//SHS Web of Conferences 74, 06027 (2020) Globalization and its Socio-Economic Consequences 2019, p.7-8, https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2020/02/shsconf_glob2020_06027.pdf.

⁸ The Czech Republic's Euro-area Accession Strategy (Joint Document of the Czech Government and the Czech National Bank), https://www.cnb.cz/export/sites/cnb/en/monetary-policy/galleries/strategic_documents/en_eurostrategie_09_2003.pdf.

⁹ The Czech Republic's Updated Euro-area Accession Strategy (Joint Document of the Czech Government and the Czech National Bank) 29 August 2007, https://www.cnb.cz/export/sites/cnb/en/monetary-policy/galleries/strategic_documents/eurostrategy_070829.pdf.

¹⁰ Assessment of the Fulfilment of the Maastricht Convergence Criteria and the Degree of Economic Alignment of the Czech Republic with the Euro Area 2025//Ministry of Finance of the Czech Republic and the Czech National Bank, April 2025, 26 p., https://www.cnb.cz/export/sites/cnb/en/monetary-policy/galleries/strategic_documents/maastricht_assessment_2025.pdf.

введення євро не досягнуто. Реальна економічна конвергенція Чеської Республіки до єврозони майже зупинилася з 2020 р., а процес реальної конвергенції відновився лише нещодавно. Крім того, все ще існують великі відмінності в структурі економік. Невирішені внутрішні структурні проблеми, пов'язані з поточною економічною моделлю, та майбутні виклики (старіння населення, інвестиції в інфраструктуру) становлять значний ризик. З іншого боку, високий ступінь відкритості чеської економіки та її тісні торговельні та власницькі зв'язки з євросоюзом є ключовими позитивними факторами. Інституції та правила єврозони змінилися за останні роки, і дискусії щодо подальшого поглиблення інтеграції все ще тривають. Таким чином, майбутні потенційні фінансові та нефінансові зобов'язання, пов'язані зі вступом Чеської Республіки до єврозони, наразі, на думку уряду та центробанку, не можуть бути достовірно оцінені.

Втім, враховуючи, що країна в даний момент фактично відповідає решті Маастрихтських критеріїв після падіння інфляції, включаючи конвергенцію довгострокових процентних ставок та фіскальну стабільність, для подальшого зволікання необхідна буде, за виразом одного коментатора, «все більш вимоглива аргументативна гімнастика». А це буде нелегким завданням. Справа в тому, що аргументи проти прийняття євро, засновані на недостатній економічній конвергенції, застаріли, оскільки Чеська Республіка досягла 87% від середнього показника по євроні, перевершивши Грецію, Португалію та Іспанію. Понад половина корпоративних кредитів зараз деноміновані в євро і майже 70% генеральних директорів компаній вважають, що впровадження євро матиме позитивний вплив на їхній бізнес. В той же час, протягом двадцяти років 70% більшості населення, яка виступала за євро, перетворилася на таку ж велику більшість проти нього. Аналітики вказують на вражаючий парадокс: у Словаччині, яка приєдналася до єврозони у 2009 р.,

підтримка єдиної валюти становить майже 80%, незважаючи на те, що країна має «відкрито проросійський уряд та електоральні уподобання, які загалом відірвані від Європи». Це пояснюють тим, що більшість пересічних громадян не вивчають і не займаються глибоко цим питанням, натомість запозичуючи свої позиції у політичних лідерів, втім проєвропейські голоси мовчать щодо євро, тоді як євроскептики висловлюються голосно¹¹.

Аналогічну картину можна побачити і в **Польщі**, де 74% поляків виступають проти прийняття єдиної європейської валюти. Причому, на відміну від Чехії, в Польщі лише 48% керівників середніх та великих компаній підтримують запровадження євро. Натомість більшість серйозних економістів виступають за вступ Польщі до єврозони після виконання критеріїв конвергенції. Однак при цьому визнають, що таке членство є нереалістичним у найближчі роки, оскільки критерії не виконані — дефіцит державного бюджету перевищує 3% ВВП і не опуститься нижче цього рівня до 2028 р., державний борг наближається до 60% ВВП, а країна не відповідає вимогам щодо стабільності цін та процентних ставок, а також стабільності обмінного курсу¹².

Євроскептики також звертають увагу на те, що з 2008 по 2021 рр. сукупне економічне зростання Словаччини становило 41%, а Польща зросла на 105% за той самий період. Це, зокрема, пояснюють тим, що євросона є єдиною монетарною політикою для всіх економік. Але однакова процентна ставка, що застосовується до різних економік на різних рівнях розвитку, є неефективною. Вона, як правило, призводить до зростання дисбалансів між окремими державами-членами¹³.

На такий ризик вказував і Національний банк Польщі ще у 2004 р., зазначаючи, що після вступу до єврозони Польща втратить незалежність монетарної політики, яка може бути використана для зменшення коливань

¹¹ Bartůšek P. Able but unwilling, willing but unable: Central Europe's euro dilemma//VOXEUIOP, 13 May 2025, <https://voxeuop.eu/en/central-europe-euro-dilemma/>.

¹² Ibid.

¹³ Cymcyk P. Euro w Polsce? Analiza wad i zalet europejskiej waluty zamiast polskiego złotego!//Dna Rynkow, <https://dnarynkwow.pl/euro-w-polsce-analiza-wad-i-zalet-europejskiej-waluty-zamiast-polskiego-zlotego/>.

виробництва та зайнятості. На питання стосовно того, чи сприятиме монетарна політика ЄЦБ пом'якшенню шоків, що виникають у польській економіці, НБП стверджував, що, незважаючи на слабкі місця, що спостерігаються на ринку праці, існує відносно низький ризик того, що монетарна політика ЄЦБ буде невідповідною економічним умовам, що панують у Польщі після вступу до євро. Цей висновок підтверджувався такими аргументами:

✓ З вільним рухом капіталу стабілізуюча роль плаваючого обмінного курсу для економіки обмежена. Плаваючий обмінний курс може бути механізмом зменшення економічних коливань, але він також може бути самим джерелом шоків. Це призводить до висновку, що ціна відмови від національної монетарної політики є нижчою, ніж, здається, передбачає традиційний теоретичний підхід до монетарної інтеграції.

✓ Ступінь економічної інтеграції між Польщею та єврозоною є високим, що відображається в їхній відносно сильній циклічній конвергенції. Тому ймовірність того, що Польща переживе асиметричні шоки, які після вступу до євро не можуть бути нейтралізовані автономною монетарною політикою, є відносно невеликою.

✓ Можна очікувати, що внаслідок вступу до ЄС та єврозони, структура польської економіки зазнає змін, що призведуть до подальшого зниження вартості втрати незалежної монетарної політики. Участь у валютному союзі має сприяти підвищенню гнучкості заробітної плати, що дозволить зменшити коливання зайнятості, спричинені шоками. Ще одним наслідком членства Польщі в ЄС та її монетарної інтеграції стане розширення торгівлі між Польщею та країнами єврозони з одночасним покращенням структури торгівлі. Це має сприяти стійкості циклічної конвергенції між Польщею та єврозоною.

✓ Вступ до Європейського Союзу вимагатиме скорочення структурного дефіциту державного бюджету, оскільки Польщі необхідно буде дотримуватися Пакту стабільності та зростання. У період, протягом якого структурний дефіцит скорочується, роль державних фінансів як стабілізатора бізнес-циклу буде обмежена. Однак через деякий час виконання правил Пакту дозволить ефективно використовувати автоматичні фінансові стабілізатори як інструмент для згладжування коливань економічної активності.

Таким чином, передбачалося, що можливе та тимчасове уповільнення економічного зростання після запровадження євро не повинно бути суттєвим¹⁴. Деякі дослідники вказують на те, що вигоди від запровадження євро будуть значною мірою довгостроковими за своєю природою, а також що їхнє прийняття буде відрізнятися в суспільстві. Зокрема, можна очікувати, що вигоди, в першу чергу, відчують більш заможні, молодші люди, ті, хто схильний до прийняття новизни та просторової мобільності. Справа в тому, що реальні витрати спочатку матимуть форму зростання цін, отож у ментальній сфері вони полягатимуть у розчаруванні та почутті дезорієнтації серед покупців через втрату орієнтира (старих цін) для аналізу споживчого ринку¹⁵.

Щодо конкретних кроків, то плани щодо приєднання до єврозони розпочалися ще у 2003 р. (тобто, до вступу до ЄС), коли тогочасний Прем'єр-міністр Л. Міллер заявив, що Польща приєднається до єврозони між 2007 і 2009 рр., чого, звісно, не сталося.

Під час правління коаліції на чолі з партією «Право і справедливість», євро не було пріоритетом у порядку денному Польщі. У 2006 р. Прем'єр-міністр К. Марцінкевич заявив, що приєднання до єврозони можливе лише після 2009 р., оскільки бюджетний дефіцит може зменшитися до 3% ВВП до кінця 2007 р. В результаті, переговори щодо вступу

¹⁴ A Report on the Costs and Benefits of Poland's Adoption of the Euro, pp.40-41, Warsaw: National Bank of Poland, March 2004, 126 p., https://nbp.pl/wp-content/uploads/2023/01/euro_adoption.pdf.

¹⁵ Berbeka J. Konsekwencje wprowadzenia euro w Polsce dla konsumentów indywidualnych, s. 96-97//Gospodarka Narodowa, Nr 10/2006, s.81-100, <https://gnpje.sgh.waw.pl/pdf-101467-32920>.

Польщі до єврозони були відкладені. Тодішній Прем'єр-міністр Я. Качинський займав ще більш скептичну позицію. На його думку, євро було не вигідним для Польщі, оскільки це призвело б до зростання цін, а злотий втратив би стабільність¹⁶. У 2008 р. Прем'єр-міністр Польщі Д. Туск оголосив на міжнародному форумі в Криниці, що Польща приєднається до валютного союзу з січня 2012 р., потім цей термін переносився на 2014, 2015, 2016 рр. На сьогодні основна проблема в цьому питанні полягає у відсутності в уряді підтримки в Сеймі, яка необхідна для зміни в Конституції країни — адже вона передбачає, що єдиним емісійним органом є Національний Банк Польщі. Але навіть після внесення змін для проведення технічно-організаційних заходів по введенню євро, з точки зору експертів, потрібно буде не менше шести років. А за цей час багато чого може змінитися. Вже зараз два з трьох основних економічних аргументів на користь введення єдиної валюти (низькі кредитні ставки та зростання іноземних інвестицій) втратили для Польщі своє практичне значення, а третя перевага (зниження трансакційних видатків) нівелюється таким недоліком, як неможливість здійснення девальвації власної валюти для підвищення міжнародної конкурентоздатності національної економіки (з чим зіштовхнулися «периферійні країни» зони євро)¹⁷. З іншого боку, національна валюта посилює передачу глобальних шоків. Валюти потужних економік досить стабільні одна відносно одної, навіть коли шоки нерівномірні та сильніше впливають лише на одну економіку. Менші економіки з власними валютами набагато менш стійкі до таких криз. Яскравим прикладом стала поведінка обмінного курсу злотого до євро або долара під час нападу Росії на Україну. Хоча стабільність обмінного курсу обмежує можливість стимулювання економіки, вона

забезпечує стабільність, що також означає зниження витрат для бізнесу. Це усуває необхідність хеджування від багатьох валютних коливань, які компанії не контролюють і які часто можуть впливати на їхній бізнес. Таким чином, на користь вступу до валютного союзу з'явився вагомий політичний аргумент — загроза російської інтервенції в Україну примусила замислитися над тим, що більш інтегровані країни можуть розраховувати на вищий рівень солідарності та захисту з боку своїх партнерів. Крім того, як вважають польські фахівці, більш тісні зв'язки з зоною євро дозволяють відчувати себе більш впевненими на випадок економічної кризи, яку може викликати Росія в Європі¹⁸. І з цієї точки зору вступ до зони євро може відігравати роль додаткового «запобіжника».

Натомість, наразі Голова Національного Банку Польщі А. Глапінський виступає проти введення євро країною найближчим часом, оскільки це створює ризик економічної нестабільності та призведе до циклу буму та спаду¹⁹.

У своїй програмній статті у відомчому виданні «Банк та кредит» Голова центрального банку наголосив на різноманітності економік, деномінованих у євро, з точки зору промислової структури, ринків праці, рівня боргу та багатства, вказав на те, що зоні спільної валюти бракує фіскального механізму, який би дозволяв значно переказувати кошти економікам, що зазнають асиметричних потрясінь та зробив висновок: «У найближчі десятиліття, оскільки польська економіка зростатиме та зближуватиметься з найбагатшими економіками Західної Європи, оцінка балансу економічних вигод та витрат від прийняття євро може змінитися. Однак наразі баланс є однозначно негативним»²⁰.

¹⁶ Premier z niechęcią myśli o strefie euro//Wiadomości Gazeta.PL, 30/10/2006, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114873,3710782.html>.

¹⁷ «Polska nie wejdzie do strefy euro», Puls Biznesu, 06 Lut., 2014, <http://www.pb.pl/3548621,26036,polska-nie-wejdzie-do-strefy-euro>.

¹⁸ Kamińska A. Rosja pcha nas ku euro/ Rzeczpospolita, Mar.5, 2014, s.1, <http://www.ekonomia.rp.pl/artukul/1091553.html?print=tak&p=0>.

¹⁹ Polish central bank chief says euro adoption would lead to boom-bust cycle// TVP World, <https://tvpworld.com/87223362/polish-central-bank-chief-says-euro-adoption-would-lead-to-boom-bust-cycle>.

²⁰ Glapiński A. Ryzyka związane z przedczesnym przyjęciem euro przez Polskę w świetle teorii optymalnych obszarów walutowych, s.264//Bank i Kredyt? No. 56(3), 2025, s. 253-268, https://bankikredyt.nbp.pl/content/2025/03/BIK_03_2025_01.pdf.

У цьому контексті Глапінський стверджував, що впровадження Польщею євро наразі створить значний ризик для підтримки економічного балансу та подальшого процесу конвергенції польської економіки. Він назвав два основні джерела цього ризику. Перше, за його словами, це втрата можливості встановлювати національні процентні ставки, що за його словами означатиме, що ставки єврозони «часто не відповідатимуть фазі бізнес-циклу, в якому перебуває Польща». Прогнозуючи, що процентні ставки будуть «нижче природного рівня» в довгостроковій перспективі, він сказав, що це ризикує циклом буму та спаду тимчасово прискореної економічної активності, зумовленої кредитними бумами, а потім уповільненням та зростанням безробіття. Друге, А. Глапінський наголосив на ризику відсутності плаваючого обмінного курсу злотого, який він назвав «важливим каналом поглинання економічних потрясінь». Голова НБП передбачає, що втрата цих переваг спричинить зростання волатильності ВВП та безробіття, а також ризикує втратою конкурентоспроможності, ослабленням експорту та довгостроковою рецесією.

Нарешті, новообраний Президент Польщі К. Навроцький, складаючи на початку серпня 2025 р. урочисту присягу, заявив перед Сеймом: «Ні нелегальній імміграції, ні євро»²¹. Таким чином, політична боротьба з питання входження Польщі в єврозону продовжується.

В Угорщині подібне негативне відношення до євро демонструє Прем'єр-міністр В. Орбан. На конференції в Будапешті 27 січня 2025 р. він заявив: «У своєму нинішньому вигляді євро (...) сприяє сильним та конкурентоспроможним економікам, але не допомагає зміцнити економіки, які наздоганяють інших»²². При цьому він посилався на бельгійського економіста та центрального банкіра угорського походження

Шандора Ламфалусі, відомого як «батько євро» (пам'яті якого і була присвячена згадана конференція), який попереджав, що впровадження євро без належної підготовки може зашкодити економіці країни. Слова Ламфалусі, як згадував Орбан, були такими: «Якщо ми не будемо готові, євро вб'є нашу економіку». За словами В. Орбана, навіть сам Ламфалусі не міг сказати, скільки часу потрібно для встановлення спільної фінансової політики паралельно із запровадженням євро. Виступаючи на конференції, що мала назву «Епоха геоекономіки: еволюція центрального банківництва», Прем'єр-міністр стверджував, що епоха лібералізму зміниться епохою «суверенітету», який Угорщина будувала протягом 15 років як єдина країна західного світу.

Урядовці та центральний банк раніше заявляли, що Угорщина повинна приєднатися до єврозони, якщо середній рівень ВВП на душу населення в країні наблизиться до рівня ЄС. ВВП Угорщини, скоригований за паритетом купівельної спроможності, у 2024 р. становив 76% від середнього показника по ЄС, однак уряд навіть не встановив цільової дати приєднання до механізму координації валютних курсів ERM-2²³. Хоча згідно з декларацією Міністра економіки М. Варги у червні 2017 р., офіційне прийняття системи фіксованого обмінного курсу, а отже, сигналізація про готовність брати участь в ERM II (що потрібно зробити принаймні за два роки до приєднання до єврозони), є лише політичним рішенням, оскільки Угорщина була до цього готова.

Позиція уряду була незрозумілою. На відміну від УНБ, уряд розглядав, в першу чергу, політичні аспекти приєднання до єврозони. Міністр М. Варга робив суперечливі заяви щодо можливої дати введення євро. У 2016 р. він сигналізував про можливість приєднання до єврозони до 2020 р., а пізніше називав це довгостроковою метою. Угорщина, на відміну від Чеської Республіки, не подавала

²¹ Kliszcz E. Nawrocki says 'no to illegal immigration, no to the Euro' in presidential inauguration address // TVP World, <https://tvpworld.com/88200638/nawrocki-says-no-to-illegal-immigration-no-to-the-euro-in-presidential-inauguration-address>.

²² Speech by Prime Minister Viktor Orbán at the 10th Lámfalussy Conference // About Hungary, Feb 27, 2025, <https://abouthungary.hu/speeches-and-remarks/speech-by-prime-minister-viktor-orban-at-the-10th-lamfalussy-conference>.

²³ Hungary not ready for single currency, Viktor Orbán says // bne IntelliNews, <https://www.intelinews.com/hungary-not-ready-for-single-currency-viktor-orban-says-363753/>.

заявку на статус спостерігача на зустрічах міністрів фінансів єврозони (Єврогрупи), що демонструвало стриманість угорської влади.

Опозиція виступає за приєднання до зони функціонування євро. Крайньоправа партія «Йоббік», яка є другою за величиною політичною силою, виступає проти економічних та політичних аргументів щодо прийняття євро. Вона вказує на рівень економічного розвитку країни та наполягає, що не дозволяє запровадження єдиної валюти на вигідних умовах. Однак ця партія, яка донедавна була твердо євроскептичною, тепер підтримує участь Угорщини в глибокій економічній та політичній інтеграції. Тим часом ліві партії «Угорські соціалісти» (MSZP) та «Демократична коаліція» (DK), а також центристська партія «Разом» (Együtt) однозначно підтримують прийняття євро. Вони стверджують, що це визначить європейське майбутнє країни. Вони припускають, що незабаром з'явиться основна група держав-членів, зосереджених навколо валютного союзу, і держави, які відмовляться швидко до нього приєднатися, зіткнуться з ризиком.

Деякі економісти вказують на те, що «саме існування форинта є проблемою, оскільки великим гравцям фінансових ринків надається чудова можливість грати в спекулятивну гру, оскільки в угорській економіці та економічній політиці часто відбувається щось цікаве. Звичайно, якби нічого подібного не було, вони б все одно щось придумали, адже форинт справді є хорошим інструментом для спекуляцій: немає суттєвих адміністративних обмежень, ринок відносно ліквідний, а його розмір дозволяє навіть кільком більшим гравцям змінювати обмінний курс у потрібному їм напрямку»²⁴. Однак, якщо немає форинта, немає форинтового ризику. Саме тому прихильникам такого підходу видається дуже доцільним взяти на себе зобов'язання щодо запровадження євро якомога швидше. Очевидно, що варто знати про недоліки

запровадження євро. Однак усунення вразливості через девальвацію та непередбачуваність обмінного курсу форинта, на їх думку, є дуже вагомим аргументом на користь євро.

Не всі експерти, звісно, поділяють таку точку зору. У статті для Magyar Nemzet, газети, тісно пов'язаної з урядом В. Орбана, П. Пілкінгтон з Угорського інституту закордонних справ стверджує, що євро є політичним троянським конем, а не економічною необхідністю — захопленням влади Брюсселем, маскованим під монетарну політику. Він попереджає, що прийняття єдиної валюти позбавить Угорщину її суверенітету та підпорядкує її економічні рішення необраним єврократам. Опозиційні діячі, такі як П. Мадяр, які виступають за прийняття євро, лише експлуатують суспільне невдоволення девальвацією форинта, стверджує він. Всупереч поширеній думці, П. Пілкінгтон стверджує, що слабший форинт насправді зміцнює національну конкурентоспроможність і підтримує стабільний ринок праці²⁵.

Прем'єр-міністр В. Орбан, раніше займав помірковану позицію. Хоча він віддає перевагу рішенням, які надають йому більшу незалежність, у своїй промові у червні 2017 р. він уникнув оцінки того, чи плани щодо поглиблення економічного союзу служитимуть чи перешкоджатимуть інтересам Угорщини в ЄС. На це рішення також впливають власні політичні амбіції В. Орбана зайняти високу посаду в інституціях ЄС. Щоб у нього був реальний шанс на це, Угорщина повинна бути в політичному центрі ЄС. Але схоже, що на сьогоднішні шанси на подальше європейське політичне майбутнє В. Орбана мінімальні.

Таким чином, є підстави припускати, що Угорщина позбавилася невизначеності, яка існувала ще кілька років тому, коли вона не мала чітко визначеної позиції щодо впровадження євро. Хоча центральний банк виступав

²⁴ Török Z. Hat lépés, amely válságállóvá tenné a magyar gazdaságot//G7, <https://telex.hu/g7/2025/04/12/hat-lepes-amely-valsagallova-tenne-a-magyar-gazdasagot>.

²⁵ Pilkington P. Gazdasági szakértő: Magyarországnak soha nem szabadna csatlakoznia az euróövezethez//Magyar Nemzet, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2025/01/gazdasagi-szakerto-magyarorszag-nak-soha-nem-szabadna-csatlakoznia-az-euroovezethez>.

проти швидкого впровадження єдиної валюти, уряд тоді демонстрував свою відкритість до цього, залишаючи простір для маневру у разі політичної консолідації єврозони²⁶.

В той же час в Угорщині, політика уряду якої дедалі все більше суперечить європейському мейнстріму, опитування громадської думки показують що майже 70% угорців висловлюють чітку позицію щодо запровадження євро. Але на відміну від Чехії та Польщі вони підтримують прийняття євро, долаючи соціально-демографічні розбіжності та навіть включаючи прихильників правлячої партії Фідес. Цей ентузіазм неухильно зростає вже півдесятиліття²⁷.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши досвід країн Вишеградської групи, можна зробити висновок, що принципове рішення про приєднання до єврозони має, головним чином, політичний характер і приймається, власне, в момент отримання членства в Європейському Союзі. Натомість, рішення про строки запровадження в країнах колективної валюти євро повинно базуватися на суто економічних аргументах. Будь-яке втручання політиків, як на користь прискорення, так і затримки цього рішення, може лише зашкодити

своєчасності та ефективності такого кроку. Важливим є обрати момент, коли вчора було ще зарано, а завтра — запізно. А для цього необхідно забезпечити виконання усіх попередніх умов.

І головною з цих умов, мабуть, є досягнення економікою країни рівня розвитку середнього для єврозони — інакше монетарна політика ЄЦБ, скоріше за все, не буде відповідати потребам національної економіки, що може призвести до драматичних, навіть, катастрофічних наслідків (як це мало місце у випадку з Грецією). Необхідно також чітко розуміти, що з втратою монетарного суверенітету регулятивні можливості центрального банку будуть в значній мірі (якщо не повністю) зменшені, а отже потрібно заздалегідь посилити можливості фіскального регулювання економікою.

Нарешті, обговорення усіх цих питань не повинно залишитися надбанням лише фахівців. Їх результати та аргументи сторін необхідно своєчасно і наполегливо доводити до відома суспільства. В протилежному випадку необізнаністю громадян скористаються політики-популісти, які будуть породжувати або необґрунтовані сподівання на «євро-диво», або непотрібні страхи перед неминучою економічною катастрофою.

²⁶ Józwiak V. Prospects of Euro Adoption in Hungary, p.1//Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Bulletin PISM, No. 97 (1037), 13 October 2017, 2 p., <https://pism.pl/upload/images/artykuly/legacy/files/23673.pdf>.

²⁷ Bartůšek P. Op.cit.

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: СИСТЕМНІ ЗАГРОЗИ

Наталія ШЕЛУДЬКО,

докторка економічних наук, професорка, головна наукова співробітниця Інституту демографії та досліджень якості життя імені Михайла Птухи НАН України

На сьогодні процес європейської інтеграції України не має аналогів в історії розширення Євросоюзу, і не лише через те, що країна-кандидат тривалий час протистоїть зовнішній збройній агресії. Сформувались й інші обставини, причому навряд чи другорядного порядку, які по-різному впливають на євроінтеграційний рух України. Насамперед йдеться про масштабні негативні соціально-економічні наслідки унаслідок трансформації зовнішньої і тарифної політик США. Всередині ЄС соціально-економічна і політична ситуація також ускладнюється.

Індикатор прогресу України на шляху до євроспільноти (Індекс «Східного партнерства» (EaP Index)) загалом демонструє позитивний тренд (хоч і незначний): сумарний бал України в EaP Index 2025 підвищився з 0,66 до 0,67 (за шкалою в 1 бал)¹.

Однак в реальності ситуація з євроінтеграційними реформами набагато складніша: варто лише згадати резонанс після спроби усічення функціональної незалежності НАБУ і САП, хвилі корупційних мегаскандалів і викриттів тощо. Все це не просто ускладнило відносини з ЄС: гальмування євроінтеграційних реформ (а по деяких позиціях — фактично відкат) означає паузу у відкритті

переговорних кластерів (за деякими оцінками — до середини 2026 р.²).

Попри очевидну зростаючу вагу та важливість прискорення реформ для відкриття переговорного процесу про вступ до ЄС, владні кола України у багатьох випадках демонструють відсутність бачення реформ, безвідповідальність та відвертий популізм (кешбеки з бюджету тощо), та навіть «війна все спише» (особливо у питаннях оборонних закупівель, фортифікаційних споруд, захисту важливих інфраструктурних об'єктів). Подібна практика вже має свою «ціну» — серпневий транш фінансової допомоги ЄС за програмою Ukraine Facility був на

¹ Бровдій Я. Чи «заслужила» Україна на початок переговорів з ЄС? Що каже індекс «Східного партнерства». — Європейська правда, <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2025/09/2/7219245/>.

² Железняк Я. 100 днів нового уряду Свириденко. — Цензор.НЕТ, <https://censor.net/ua/b3581614>.

€1,4 млрд меншим від запланованого, оскільки Україна виконала 13 позицій із 16.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ: ВУЗЛОВІ ПРОБЛЕМИ

Експертні оцінки 80,2% провідних вітчизняних фахівців³ зводяться до того, що основним гальмом євроінтеграції України залишаються внутрішні проблеми: уповільнення реформ, незадовільна боротьба з корупцією, а також «угорський» фактор. Якщо позиція щодо недружньої політики Угорщини щодо євроінтеграції України не може, на наш погляд, розглядатися в об'єктивних координатах, то з антипрогресом у боротьбі з корупцією складно сперечатись: ЗМІ перманентно рясніють повідомленнями про корупцію в оборонці, відкатах тощо⁴.

Європейські партнери закликають Україну продовжувати реформи навіть без формального відкриття кластерів та досягати відповідності копенгагенським критеріям членства на технічному рівні: європейці наголошують, що верховенство права та боротьба з корупцією надзвичайно важливі⁵. І з цим складно дискутувати: переслідування опозиції, незаконні арешти і санкції, «розпилювання» бюджетних коштів на оборонку мають якщо не припинитися, то хоча б істотно зменшитись.

Нааявні запобіжники (європейські кошти в обмін на реформи) та локальні моніторингові проекти ефективності (цільової спрямованості) використання коштів певною мірою стримують корупцію, однак не в тих масштабах, яких необхідно, тому європейська інтеграція України цілком ймовірно буде відбуватись в «урізаний» версії.

За таких обставин важливий двигун євроінтеграції України — це активне суспільство, а також жорсткий моніторинг зовнішніх партнерів.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ: ЯКА УКРАЇНА РУХАЄТЬСЯ В ЄВРОПУ?

Інтеграція — це завжди суперечливий процес. І тут ніхто не відміняв прагматичний інтерес — навіщо нам бідні і дурні тощо. То ж якою Україна намагається рухатись в євроспільноту?

Україна демографічно знекровлюється: стрімке зниження чисельності населення (як через Covid-19, так і через масштабну еміграцію (з 2022 р. — за даними Євростату, серед 4,34 млн мігрантів з України (з яких 98,4% є українськими громадянами), які на кінець липня 2025 р. перебували в країнах ЄС, 59,3% становили жінки (хоча їх частка поступово зменшується); 31,2% мігрантів мають вік до 18 років, 62,5% — 18–64 роки, 6,3% — 65 років і старші⁶). Через дозвіл уряду виїздити чоловікам від 18 до 22 років втрачаємо до 180 осіб на добу. Звісно, частина робочої сили асимілюється в країнах ЄС і не повернеться (втім, багато в чому це залежатиме від політики ЄС щодо українців, зокрема дозволів на роботу).

Україна втрачає економічний потенціал, збільшує видатки бюджету на оборону: ймовірне скорочення обсягів зовнішньої допомоги обумовлює необхідність мобілізації внутрішніх ресурсів для відновлення економіки та фінансування дефіциту бюджету. Однак влада реалізує популістські кешбеки тощо. Кількість міністерств скоротили, але витрати на їх утримання зросли⁷ (додатково

³ Європейська інтеграція України: стан, виклики, перспективи (думки і позиції експертів). — Центр Разумкова, 2025 р., квітень. С. 4.

⁴ Корупція в оборонці: НАБУ і САП викрили розкрадання 90 млн грн на дронах. <https://censor.net/ua/n3582123>; Куш О. «ДЕНЬ БАБАКА»: Чи зможе українська економіка зростати без відкатів? <https://zn.ua/ukr/macroeconomics/den-babaka-chi-zmozhe-ukrajinska-ekonomika-zrostati-bez-vidkativ.html>.

⁵ Вступ до ЄС: міністерка Данії назвала реформи, які має продовжувати Україна. — Укрінформ, <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/4042842-vstup-do-es-ministerka-danii-nazvala-reformi-aki-mae-prodovzuvati-ukraina.html>.

⁶ Eurostat Database. Temporary protection for persons fleeing Ukraine — monthly statistics. — European Commission, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Temporary_protection_for_persons_fleeing_Ukraine_-_monthly_statistics.

⁷ Середньомісячна заробітна плата державних службовців у 2024 р. зросла на 43%, проте 78,6% чиновників вважають, що вона все ще не є адекватною винагородою за професійне виконання обов'язків та ініціативність. Про це свідчать дані опитування, проведеного серед понад 34 900 держслужбовців зі 114 органів влади (інформація пресслужби Рахункової палати). При цьому лише 21,1% респондентів вважають запроваджену систему оплати праці більш прозорою.

закладено 1 млрд грн лише на процес об'єднання структур; аудит бюджетних видатків викликає питання). Бюджетна політика також викликає багато запитань.

Україна — сировинна база Європи?

Учасники Київського міжнародного економічного форуму (КМЕФ)⁸ вкотре наголосили, що відродження української промисловості неможливе без великого бізнесу, кадрів і державної індустріальної політики. Без варіантів: українському бізнесу доведеться самостійно виборювати своє місце на ринках ЄС. Для цього важлива підтримка стратегічних галузей промисловості з боку влади (а влада демонструє прихильність зовсім іншим пріоритетам). Події у контексті операції «Мідас» вкотре це підтвердили.

Україна — полігон. Війна — це завжди потужний каталізатор технологій, які із оборонних згодом перетворюються у цивільні. Мобільний зв'язок, GPS — ці та інші технології, які сьогодні спрощують життя і бізнес-рішення — це продукти початково оборонного походження. Війна сьогодні прискорює розвиток цифрових сервісів, ШІ, робототехніки тощо. Нині український ОПК є осередком інновацій у сфері безпілотних систем, кіберзахисту та військових технологій. Європейські країни зацікавлені отримати доступ до рішень, протестованих у реальних бойових умовах, що дозволить зміцнити обороноздатність усього континенту. Певною мірою інтеграція вітчизняного ОПК до європейської оборонної технологічної та промислової бази (European defence technological and

industrial base, EDTIB) може бути вигідною для розвитку технологічної спроможності зброярів ЄС. Однак, чи дозволить це вирішити внутрішньоекономічні проблеми України — питання.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ: ДЕЯКІ ВИСНОВКИ

Необхідно визнати, що існуючі проблеми у ключових для ЄС сферах реформ (боротьба з корупцією, судова реформа та правова держава, децентралізація, реформа держуправління тощо) є закономірним наслідком того, що Україні не вдалося повною мірою мобілізувати та переорієнтувати економіку і суспільство на протидію зовнішній агресії. Під час дії правового режиму воєнного стану, який передбачає обмеження певних прав і свобод громадян, відбулась неконституційна пролонгація влади (унаслідок непроведення загальнонаціональних і місцевих виборів), яка супроводжувалась масою деструктивних дій і рішень на різних рівнях. Як наслідок, відбулась втрата суб'єктності гілок влади і перерозподіл владних повноважень на користь Офісу Президента. Наявність запобіжників (європейські кошти в обмін на реформи) «заважає» розквіту корупції, тому європейська інтеграція України цілком ймовірно буде відбуватись у скороченому варіанті. «Картонні» протести влітку 2025 р. довели, що громадяни можуть вплинути і скоригувати рішення влади. За таких обставин найнадійніший прискорювач євроінтеграції України — це активне суспільство, а також жорстка позиція зовнішніх донорів.

⁸ Київський міжнародний економічний форум: без великого бізнесу й кадрів не відродиться промисловість. — Дзеркало тижня, <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/kijivskij-mizhnarodnij-ekonomichnij-forum-bez-velikoho-biznesu-j-kadriv-ne-vidroditsja-promislovist.html>.

ОКРЕМІ РЕЗУЛЬТАТИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ОПИТУВАННЯ, ЩО ПРОВОДИЛОСЯ СОЦІОЛОГІЧНОЮ СЛУЖБОЮ ЦЕНТРУ РАЗУМКОВА¹

Однією з цілей соціологічного опитування було визначення ставлення українців до різних держав та їх об'єднань/союзів, а також вступу України до ЄС і НАТО.

Результати засвідчили позитивне ставлення до тих країн, які системно і послідовно допомагають Україні, а також переважаючу підтримку громадянами вступу України до ЄС і НАТО.

Більшість респондентів позитивно ставляться до більшості західно- та центральноевропейських країн, що були наведені в опитувальнику, а також до США, Японії та Туреччини.

До Словаччини позитивно ставляться відносна більшість (49%) опитаних (при 41% тих, хто ставиться негативно).

Окрім росії та білорусі, до яких найгірше ставляться українці (відповідно 95% і 86% ставляться до них негативно), негативне ставлення переважає стосовно Китаю (83% ставляться негативно), Угорщини (69%), Індії (64%) (таблиця «Наскільки позитивним чи негативним є ставлення до країн?», с. 139).

Відповідаючи на запитання про ставлення до об'єднань іноземних держав, більшість респондентів висловлюють позитивне ставлення до Європейського Союзу (87%) та НАТО (76%).

Ставлення то об'єднань/альянсів, до складу яких входить росія, є відверто негативним: до БРІКС негативно ставляться 72% (і лише 2% — позитивно), до ОДКБ відповідно 72% і 3%, до ШОС відповідно 52% і 2% (таблиця «Наскільки позитивним чи негативним є ставлення до об'єднань держав?», с. 140).

Якби найближчим часом відбувся **референдум стосовно вступу України до Європейського Союзу**, у ньому взяли б

¹ Результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Київським Безпековим Форумом з 12 по 17 вересня 2025 р.

Опитування методом face-to-face проводилося у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Закарпатській, Запорізькій, Івано-Франківській, Київській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Рівненській, Сумській, Тернопільській, Харківській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернігівській, Чернівецькій обл. та м. Києві — лише на тих територіях, що контролюються урядом України та на яких не ведуться бойові дії).

Опитування проводилося за стратифікованою багатоступеневою вибіркою із застосуванням випадкового відбору на перших етапах формування вибірки та квотного методу відбору респондентів на заключному етапі (коли здійснювався відбір респондентів за статеві-віковими квотами). Структура вибіркової сукупності відтворює демографічну структуру дорослого населення територій, на яких проводилося опитування, станом на початок 2022 р. (за віком, статтю, типом поселення).

Опитано 1210 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,9%. Разом з тим, додаткові систематичні відхилення вибірки можуть бути зумовлені наслідками російської агресії, зокрема, вимушеною евакуацією мільйонів громадян. — <https://razumkov.org.ua/anons/rezultaty-sotsiologichnogo-opytuvannia-shcho-provodylosia-sotsiologichnoiu-služboiu-tsentru-razumkova-z-12-po-17-veresnia-2025-roku>.

участь 86% опитаних. Зауважимо, перед початком повномасштабної війни — у листопаді-грудні 2021 р. — про наміри взяти участь у такому референдумі заявляли 69% опитаних.

За вступ проголосували б 92,5% тих, хто мав намір взяти участь у такому референдумі (проти — 6%) (у листопаді-грудні 2021 р. — відповідно 78% і 18%) (діаграми «Якби найближчим часом відбувся референдум стосовно вступу України до ЄС, чи взяли би Ви участь у голосуванні?», «Якби Ви взяли участь у референдумі стосовно вступу України до ЄС, то як би Ви проголосували?», с.140).

Якби найближчим часом відбувся референдум стосовно вступу України до НАТО, у ньому взяли б участь 81% опитаних (у листопаді-грудні 2021 р. про наміри взяти участь у такому референдумі заявляли 67% опитаних). За вступ проголосували б 83% тих, хто має намір взяти участь у такому референдумі (проти — 11%) (у листопаді-грудні

2021 р. — відповідно 70% і 24,5%) (діаграми «Якби найближчим часом відбувся референдум стосовно вступу України до НАТО, чи взяли би Ви участь у голосуванні?», «Якби Ви узяли участь у референдумі щодо вступу до НАТО, то як би Ви проголосували?», с.141).

Відповідаючи на питання стосовно того, які країни будуть **світовими лідерами через 10-20 років**, думки помітно розділились. Втім, на думку респондентів, США зберуть лідерські позиції або у парі з Євросоюзом (21%), або у парі з Китаєм (21%), або одноосібно (12%). Тобто загалом США до світових лідерів у 10-20-річній перспективі відносять 54% опитаних.

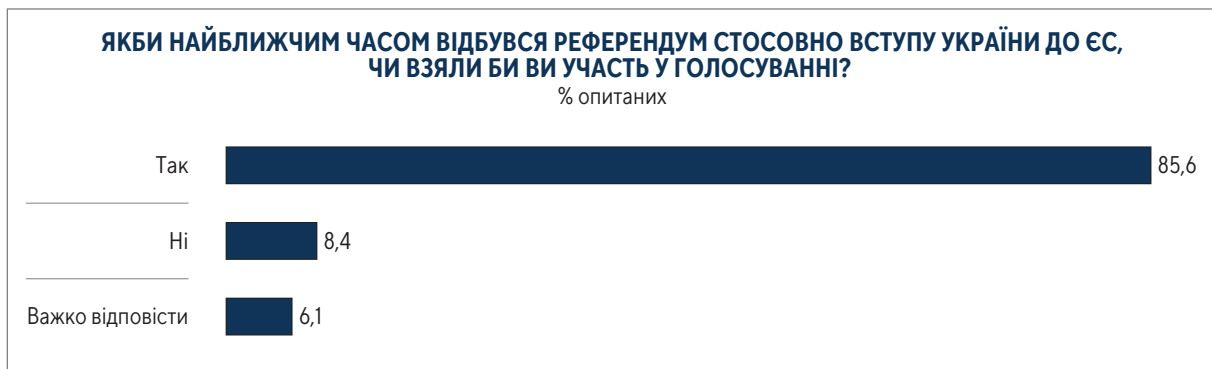
Китай до майбутніх світових лідерів відносять 33% респондентів (21% у парі зі США, 4% разом із росією та Північною Кореєю, 8% одноосібно). Європейський Союз 27% (21% у парі зі США, 6,5% одноосібно) (діаграма «Які країни будуть світовими лідерами через 10-20 років?» с.141).

НАСКІЛЬКИ ПОЗИТИВНИМ ЧИ НЕГАТИВНИМ Є СТАВЛЕННЯ ДО КРАЇН?						
% опитаних						
	Цілком позитивно	Переважаю позитивно	Переважаю негативно	Цілком негативно	Важко відповісти	Баланс ставлення*
Нідерланди	44,6	44,7	4,2	1,5	4,9	83,6
Канада	43,0	46,0	4,2	2,7	4,0	82,1
Норвегія	42,2	45,7	4,9	1,7	5,4	81,3
Латвія	44,9	43,3	5,4	2,0	4,4	80,8
Литва	48,0	40,2	5,9	1,5	4,3	80,8
Німеччина	42,9	45,9	6,1	2,5	2,5	80,2
Франція	38,8	49,2	5,5	3,1	3,4	79,4
Швеція	36,6	49,2	5,1	2,0	7,1	78,7
Велика Британія	44,9	42,1	6,9	2,1	4,0	78,0
Естонія	42,2	43,5	6,9	3,1	4,2	75,7
Данія	38,4	45,9	6,7	2,1	6,9	75,5
Фінляндія	32,4	51,1	6,3	2,6	7,6	74,6
Чехія	32,8	49,5	7,6	2,6	7,6	72,1
Польща	24,2	49,3	15,0	5,4	6,1	53,1
Японія	27,2	42,6	11,1	6,0	13,0	52,7
США	23,0	46,6	17,3	5,7	7,4	46,6
Туреччина	17,4	48,2	19,1	6,5	8,7	40,0
Румунія	12,2	46,0	22,5	7,1	12,3	28,6
Словаччина	9,8	39,2	27,1	13,6	10,3	8,3
Індія	5,4	19,0	39,5	24,5	11,6	-39,6
Угорщина	4,6	19,5	34,6	34,3	7,0	-44,8
Китай	3,5	9,0	31,9	50,9	4,7	-70,3
білорусь	2,9	6,5	18,8	67,3	4,5	-76,7
росія	0,5	1,9	3,4	91,3	2,9	-92,3

* Різниця між частками тих, хто ставиться цілком або переважно позитивно, і тих, хто ставиться цілком або переважно негативно.

НАСКІЛЬКИ ПОЗИТИВНИМ ЧИ НЕГАТИВНИМ Є СТАВЛЕННЯ ДО ОБ'ЄДНАНЬ ДЕРЖАВ?							
% опитаних							
	Цілком позитивно	Переважно позитивно	Переважно негативно	Цілком негативно	Не знаю/ніколи не чув	Важко відповісти	Баланс ставлення*
Європейський Союз	40,4	46,5	5,0	2,7	0,5	4,9	79,2
НАТО	34,8	41,3	10,0	4,3	0,5	9,1	61,8
Шанхайська організація співробітництва (ШОС)	0,5	1,3	14,7	37,0	33,5	13,0	-49,9
Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ) (до неї входять білорусь, Казахстан, Киргизстан, росія та Таджикистан)	0,6	2,3	13,6	58,4	16,8	8,3	-69,1
БРІКС (міжнародна організація найбільших за площею та населенням країн, що розвиваються: Бразилія, росія, Індія, Китай, ПАР)	0,4	2,0	17,9	53,8	17,7	8,2	-69,3

* Різниця між частками тих, хто ставиться цілком або переважно позитивно, і тих, хто ставиться цілком або переважно негативно.

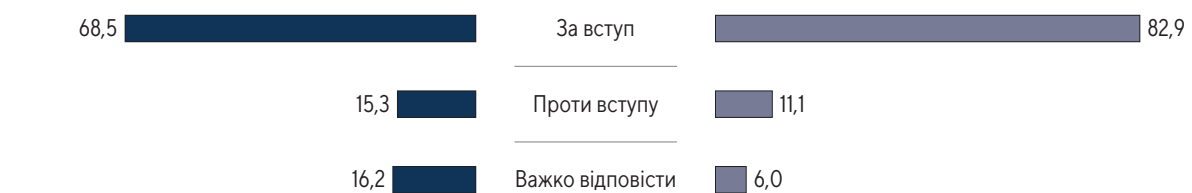
**ЯКБИ НАЙБЛИЖЧИМ ЧАСОМ ВІДБУВСЯ РЕФЕРЕНДУМ СТОСОВНО ВСТУПУ УКРАЇНИ ДО НАТО,
ЧИ ВЗЯЛИ БИ ВИ УЧАСТЬ У ГОЛОСУВАННІ?**

% опитаних

**ЯКБИ ВИ УЗЯЛИ УЧАСТЬ У РЕФЕРЕНДУМІ ЩОДО ВСТУПУ ДО НАТО,
ТО ЯК БИ ВИ ПРОГОЛОСУВАЛИ?**

% усіх опитаних

% тих, хто взяв би участь у референдумі

ЯКІ КРАЇНИ БУДУТЬ СВІТОВИМИ ЛІДЕРАМИ ЧЕРЕЗ 10-20 РОКІВ?

% опитаних

